

Роман Скакун

«Пацифікація»

Інститут історії Церкви
Українського
католицького університету

Institute of Church History
Ukrainian
Catholic University

Роман Скакун

«Пацифікація»:

польські репресії
1930 року в Галичині

Видавництво
Українського католицького університету
Львів 2012

УДК 323.282(=161.2)(477.83/.86)"1930"
ББК Т3(4УКР)61
С 422

Роман Скакун

«Пацифікація»: польські репресії 1930 року в Галичині. Львів:
Видавництво Українського католицького університету 2012.
172 с. ISBN 978-966-8197-91-8

«Пацифікація» – масштабна каральна акція, яку провела в Галичині у вересні-листопаді 1930 року тогочасна польська влада. Ця акція, приводом до якої стали численні акти саботажу в липні-вересні того ж таки року, охопила більш як 450 місцевостей і стала ударом по всіх формах зорганізованого українського національного життя. Загони поліції та війська піддавали побоям підозрюваних у «нелояльності», руйнували їхні хати й громадські установи, знущалися над українською людністю. Одночасно відбулися арешти багатьох українських діячів, закриття шкіл, читалень, кооперативів, спортивно-освітніх товариств.

У пропонованій читачеві праці на підставі архівних документів та пресових матеріалів докладно розглядається генеза й перебіг «пацифікації», її наслідки для громадського й політичного життя українців у міжвоєнній Польщі й, нарешті, її відлуння на міжнародній арені та в подальших українсько-польських взаєминах.

Рецензенти:

Микола Литвин, *доктор історичних наук, професор*

Олександр Зайцев, *кандидат історичних наук, доцент*

Книжку видано за підтримки Фонду о. Івана Шевціва

© Copyright by Роман Скакун, 2012

© Copyright by Видавництво Українського
католицького університету, Львів 2012

ISBN 978-966-8197-91-8

Усі права застережено

ЗМІСТ

Від автора	7
Пацифікація 1930 року в сучасній історіографії ...	9
Польща в 1930 році	15
УВО і кампанія саботажу	20
«Пацифікація»	45
Підсумки «пацифікації»	94
Справа пацифікації на міжнародній арені	117
Польща перед судом Ліги Націй	128
Пацифікація і Церква	155

Від автора

З часу подій, про які піде мова в цій книжці, минуло вже більш як вісімдесят років. Це не так уже й багато, адже є ще поодинокі очевидці-довгожителі, що правлять за сполучну ланку між тією епохою і нашою, а є й ті, хто чув про ті події з перших уст, є родини, в яких досі живе пам'ять про непросте міжвоєнне двадцятиліття. Та все ж, можна було б думати, що восьми десятків років цілком досить для того, щоб вляглися всі пристрасті й з'явилася можливість спокійно, тверезо й неупереджено замислитися над подіями того короткого періоду ХХ століття, коли галицькі українці мушили співжити з поляками в польській же державі. Однак на ділі це не зовсім так. Саме тепер українсько-польські стосунки стали предметом прискіпливої уваги і гострої, гарячої полеміки, що аж ніяк не обмежується науковими колами. Тільки тепер, коли Україна здобула незалежність, з'явилася можливість, – скажімо на прямки, – зводити історичні порахунки з сусідами, порушувати багато гострих питань, що в радянський період були немовби «заморожені», а сьогодні стали вельми актуальні для дискурсу національного самоствердження.

Обмірковувати минуле, пізнавати його сенс і виносити з нього науку для сучасності – річ, безумовно, правильна й конечна. Необмірковане, нез'ясоване минуле, мов залізна куля на нозі в арештанта, заважає рухатися в майбутнє. Однак обговорення минулих конфліктів у тих формах, у яких воно відбувається сьогодні, дуже часто є, по суті, продовженням та утриваленням цих конфліктів. Порушуючи одну з гострих і болючих тем українсько-польських стосунків, автор цих рядків не має на меті «виставляти історичний рахунок», закликає до «вибачень» чи, боронь боже, «відплати». Віднайти історичну правду – означає не розкопати якісь особливо шокуючі,

викривальні факти, не показати, хто правий, а хто винуватий, де чорне, а де біле. Це означає – показати реальні події такими, які вони справді були, з усіма їх деталями, в яких, як відомо, й сидить чорт, з усією їх хаотичністю й неоднозначністю, спробувати систематизувати розмаїття їх зв'язків із подіями попередніми та наступними, щоб у підсумку на картині минулого проступили хоч би невиразні лінії певної ретроспективної закономірності, а може й кінечности. Чорного й білого кольору в цій картині буде негусто, зате будуть усі відтінки сірого.

Автор далекий від того, щоб розглядати міжвоєнний період виключно в категоріях національного утиску й конфлікту. Українське населення, хоч і проти своєї волі, було інтегроване в Польську державу, виступало об'єктом, а в певних обмежених рамках і суб'єктом загальнопольських суспільно-політичних процесів, і перед ним, поряд із національною проблемою, стояло безліч проблем соціальних (хоч і вони, почасти, мали свою національну специфіку). Неправильно було б і демонізувати міжвоєнний польський режим, який ще з середини 20-х років еволюціонував у напрямі авторитаризму, але навіть попри ексцеси кінця 30-х років так і залишився «недоспілою диктатурою», де – поряд із підпільним рухом опору – існували різні форми легального українського життя. Жодний епізод з міжвоєнної історії західноукраїнських земель не можна як слід зрозуміти виключно в категоріях українсько-польського конфлікту й визвольної боротьби, у відриві від загальнопольської політичної кон'юнктури, від національної, соціальної, економічної та релігійної ситуації на українських землях, зрештою, від становища на міжнародній арені. Отож, розглядаючи конкретно взятий епізод із міжвоєнної історії, ми спробуємо показати його з дещо ширшої перспективи, ніж це зазвичай робиться, почавши з його передісторії і закінчивши його далекосяжними наслідками.

ПАЦИФІКАЦІЯ 1930 РОКУ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

«Пацифікація» 1930 року належить до числа «підручникових» тем, про які згадується чи не в кожному огляді історії України в ХХ столітті. Однак література предмету не надто багата, порівнюючи з іншими невтішними сторінками українсько-польських відносин. З одного боку, це зрозуміло: в плані розмаху та жорстокости репресій і кількості жертв події 1930 року блякнуть порівняно з тим, що діялось в 30-х роках по другий бік Збруча або на Західній Україні – в роки Другої світової. З іншого боку, то була перша на терені Галичини каральна акція такого розмаху, яка, безперечно, залишила гіркий, отруйний осад у душах українців – і осад цей у реакції з іншими чинниками стане одною з причин отих масштабніших, трагічніших подій воєнної доби. Поза тим, несподівано жорстокі репресії, сколихнувши українську суспільність, дали початок новим тенденціям в українському громадсько-політичному житті, а також причинилися до винесення української проблеми на міжнародну арену, що в міжвоєнні роки траплялося не часто. Тому, мабуть, справа пацифікації вартує того, щоб бути порушеною ще раз, дарма що певна література на цю тему вже існує.

В українській історіографії справою пацифікації спеціально займався, здається, тільки Михайло Швагуляк, який ще на початку 90-х років опублікував на цю тему дві праці, оперті

на пресовому й архівному матеріалі.¹ Відтоді дослідники обмежувалися їх цитуванням. Серед праць, опублікованих у наших сусідів, можна відзначити спеціально присвячену темі пацифікації статтю Гжегожа Мазура.² Втім, ця праця має причинковий характер і базується майже виключно на збережених у Львівському обласному архіві матеріалах Львівської воєводської поліції, а головне на звідомленні начальника відділу безпеки Василя Роґовського від 7 листопада 1930-го, яке – будучи потрактоване не надто критично – послужило фактографічною канвою статті. Поза тим більші розділи, присвячені пацифікації та подіям, що відбулися до й після неї, можна знайти в цінних працях Анджея Хойновського³ та Романа Висоцького.⁴ Нарешті, дещо про діяльність української еміграції в Чехословаччині у контексті протестної акції 1930-31 років можна прочитати в книжці Кшиштофа Левандовського.⁵ Окремому аспектові проблеми – реакції української діаспори в Канаді на події 1930 року в Галичині – присвячена стаття Анджея Земби.⁶

---

¹ Михайло Швагуляк. «Пацифікація». *Польська репресивна акція в Галичині 1930 р. і українська суспільність*. Львів 1993, 53 с.; його ж: Суспільно-політична ситуація у Зах. Україні на початку 30-х років XX століття // *Записки НТШ*, т. 222: *Праці історико-філософської секції*. Львів 1991, с. 111-145.

² Grzegorz Mazur. Problem pacyfikacji Małopolski Wschodniej w 1930 r. // *Zeszyty Historyczne* 135 (2001) 3-39.

³ Andrzej Chojnowski. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*. Wrocław 1979, с. 155-160, 173-181.

⁴ Roman Wysocki. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939*. Lublin 2003, с. 128-134.

⁵ Krzysztof Lewandowski. *Sprawa ukraińska w polityce zagranicznej Czechosłowacji w latach 1919-1932*. Wrocław 1974, с. 294-297.

⁶ Andrzej A. Zięba. Pacyfikacja Małopolski Wschodniej w 1930 roku i jej echo wśród emigracji ukraińskiej w Kanadzie // *Przez dwa stulecia XIX i XX w.: studia historyczne ofiarowane prof. Wacławowi Felczakowi*. Kraków 1993, с. 78-92. Див. також того самого автора: *Ukraińcy w Kanadzie wobec Polaków i Polski (1914-1939)*. Kraków 1998, с. 302-324.

Той-таки Анджей Земба в 2010 році опублікував обширну монографію під назвою «Лобіювання України в міжвоєнній Європі: Українське пресове бюро в Лондоні і його політичні конкуренти».⁷ Більша частина книжки присвячена власне кампанії протестів проти пацифікації, що була розгорнута на міжнародній арені в 1930-32 роках. Ця праця потрапила нам до рук надто пізно, щоб сповна використати подані в ній цінні матеріали з зарубіжних архівів та архівних збірок української еміграції про організацію й перебіг протестаційної кампанії та перипетії розгляду українських петицій у Лізі Націй, а також про закулісні реалії цих «лобістських заходів» і взагалі стосунки в емігрантському середовищі. Отож, читач, безперечно, знайде там чимало цікавих доповнень та уточнень до відомостей, поданих у відповідних розділах нашої праці. Про саму «пацифікацію» й саботажну акцію, що їй передувала, Земба говорить досить побіжно, проте саме цей аспект його праці хотілося б схарактеризувати докладніше, бо ж він, як видається, репрезентує погляди, досі поширені серед частини польських істориків.

Отже, позиція Земби виразно апологетична щодо організаторів «пацифікації» 1930 року. Саботажі 1930 року, що стали приводом до каральної акції, польський історик вважає заздалегідь спланованою акцією Організації українських націоналістів (ОУН), свідомо спрямованою на те, щоб спровокувати польську владу на репресії, а цим самим створити привід для скарг до Ліги Націй (ЛН) і в слушний час зіграти на руку німцям. Ці саботажі в представленні Земби мають досить-таки апокаліптичний масштаб: «нищено телефонну, телеграфну, залізничну інфраструктуру... та дороги, грабовано банки, установи, поштові транспорти». Нарочито наголошується, що страждали від неї прості поляки: «Бито поляків

---

⁷ Andrzej A. Zięba. *Lobbying dla Ukrainy w Europie międzywojennej. Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni*. Kraków 2010.

і євреїв: селян, учителів, дрібних торговців і їх родини, жінок та дітей». Саму пацифікацію, натомість, він описує як «ко-нечне зло», з далеко меншим драматизмом: в «місцевостях, де мали місце акти саботажу», були розквартировані поліція та армія, сама акція полягала в «фізичному покаранні (хлос-ті) й обтяжливих ревізіях, що призводили іноді до знищен-ня меблів та обладнання українських установ». Було кілька смертельних випадків, але були й «людські жертви з поль-ського боку серед цивільної людности».⁸ Невелике число жертв, каже Земба, доводить безпідставність «тези про те, що метою пацифікації було знищення українського культурного життя і позбавлення українців їх національної тожсамости»⁹. Метою пацифікації було зовсім не це: «Йшлося тут не тільки про покарання винуватців, а й про те, щоб змусити україн-ську людність змінити свою погордливу поставу щодо дер-жави як марну і знищити в її очах престиж інтелігентських націоналістичних агітаторів».¹⁰ Ба більше, то було «специ-фічне, по-військовому потрактоване виховання» націоналіс-тичних елементів, яке принесло свої плоди в вигляді більш уговоної позиції українських політиків та й узагалі старшого покоління українських діячів.¹¹ Саме в світлі цих плодів (ясна річ – для Польщі й поляків), а не з погляду абстрактної мо-ралі слід було б, на переконання польського історика, оціню-вати каральну акцію 1930 року. Земба, щоправда, визнає, що переважна більшість польських інтелектуалів гостро засуди-ли пацифікацію, і «моралізаторський тон їхніх оцінок став панівним у історіографії». Сам він, однак, відкидає такі «мо-ралізаторські інтерпретації» як «нелогічні» й пропонує нато-

---

⁸ A. Zięba. *Lobbing...*, с. 378.

⁹ Там само, с. 381.

¹⁰ Там само, с. 378, 382.

¹¹ Там само, с. 382.

мість розглядати пацифікацію як «елемент української стратегії Пілсудського» та його соратників – вони, мовляв, хотіли таким чином провчити затятих і нерозважливих галичан, в яких убачали перешкоду своїм далекосяжним «прометеїстичним планам», і навіть створити «новий контекст для дальшої політики щодо меншин».¹²

Такі погляди на ключову для порушеної теми подію визначають і той дух, яким пройнята решта дуже цінної з фактографічного погляду праці Анджея Земби. В його очах репресії проти української людности й національних установ – це саме те, чого й прагнули лідери ОУН та й українські націоналісти загалом, щоб мати привід для протипольської пропаганди, а отже й уся міжнародна кампанія протестів постає як підступно-цинічна, хитро зрежисована й суто політично вмотивована інсинуація проти богу душу винної польської влади, яка, на відміну від своїх противників, твердо стояла на позиціях правди. Про українські скарги та їх зміст говориться здебільшого в скептичному або й іронічному тоні; при найменшій можливості підкреслюється політична заангажованість авторів повідомлень та репортажів про польські репресії, їх близькість чи симпатія до націоналістичних кіл або до Німеччини. Слушно звертаючи увагу на пропагандові перебільшення в повідомленнях українських діячів та зарубіжної преси і наголошуючи, що вони, як і твердження влади, потребують «верифікації», автор сам чомусь не взявся до цього питання, вельми істотного для порушеної теми: що ж саме відбулося в Галичині восени 1930 року, – а обмежився цитованими вище загальними оцінками, не підпертими ніякими конкретними аргументами чи аналізом джерел.

Взагалі, докладне обговорення тверджень та інтерпретацій Анджея Земби – справа окремої рецензії. Досить буде сказати,

---

¹² Там само, с. 178, 381-382, пор. с. 680-686.

що його позиція та його трактування подій цілком збігається з тими, яких притримувалися в 1930-х роках представники табору «санації», і ця позиція сучасного історика – не меншою мірою, ніж безкритично потрактовані у Земби декларації тогочасної польської влади, – часто-густо спирається на замовчування або пересмикування фактів.

Не вдаючися в аналіз окремих хиб, неточностей або прогалин, що характеризують наявні – і, як бачимо, нечисленні – праці на тему «пацифікації» 1930 року, автор цих рядків постарається намалювати ширшу й по змозі якнайповнішу картину цього епізоду з історії західноукраїнських земель під Польщею. Ми спробуємо – головню на основі архівних, пресових матеріалів та праць мемуарного характеру – висвітлити деякі не до кінця ясні аспекти справи, розставити певні акценти й крапки над «і», нарешті, систематизувати доступні відомості й проілюструвати виклад промовистими свідченнями та цитатами з раніше неопублікованих документів того часу.¹³

---

¹³ Ця праця спирається головню на матеріали з варшавського Archiwum Akt Nowych, Центрального державного історичного архіву України у Львові та Державного архіву Львівської області. Цілковом можливо, що певні матеріали, дотичні до цієї теми, є також у державних архівах Тернопільської та Івано-Франківської областей і в варшавському Centralnym Archiwum Wojskowym. Але це вже справа іншого дослідження.

ПОЛЬЩА В 1930 РОЦІ

1930 рік у політичному житті Польщі видався надзвичайно бурхливим, ознаменувавши черговий етап консолідації режиму «санації» в боротьбі з внутрішньою опозицією всіх мастей, і то на тлі серйозного загострення міжнародної обстановки. У відповідь на дедалі авторитарніші методи правління маршала Юзефа Пілсудського – цензуру, переслідування опозиції тощо – в 1929 році був утворений опозиційний блок Центролів, що об'єднував низку центристських та лівих партій і посідав 183 мандати з 444 у сеймі 1928 року скликання (проти 130 мандатів урядового Безпартійного блоку). 9 травня Центролів зажадав від президента скликати надзвичайну сесію парламенту, але ставленик Пілсудського президент Ігнатій Мосціцький – грубо знехтувавши духом права – відклав допіру скликану сесію на 30 днів, а 21 липня, на 29-й день, закрити її, не давши, таким чином, провести жодного засідання. 29 червня 1930 року Центролів скликав у Кракові «Конгрес оборони прав і свободи народу», на якому вимагав покласти край диктатурі Пілсудського й утворити уряд народної довіри; в Кракові та в інших містах відбулися масові протиурядові демонстрації. Щоб узяти ситуацію під контроль, фактичний правитель Польщі Юзеф Пілсудський 25 серпня особисто зайняв пост прем'єра, а вже 29 серпня президент Мосціцький розпустив ненависний Пілсудському парламент. Користаючи із того, що колишні посли й сенатори

втратили парламентський імунітет, в ніч з 9 на 10 вересня були заарештовані 12 керівників Центроліву, а також низка провідних діячів польської національної демократії (ендеції) та Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). Без суду й слідства їх замкнуто у фортеці в Бересті, де вони зазнавали моральних та фізичних тортур, а головне, були ізольовані від участі в політичному житті напередодні нових виборів. 10-14 вересня в багатьох містах Польщі пройшли демонстрації протесту проти беззаконних арештів і антидемократичної політики «санації». Дійшло до сутичок з поліцією, були вбиті й поранені. До нових виборів сейму та сенату, призначених на 16 і 23 листопада, країна рухалася в атмосфері одвертого терору. Було наперед відомо: нові вибори оголошені тільки для того, щоб на них за всяку ціну переміг т. зв. Безпартійний блок співпраці з урядом (ББ).

Заколот усередині держави ширився на тлі погіршення зовнішньополітичної обстановки та економічної ситуації. Після «чорного четверга» 24 жовтня 1929 року світ почала охоплювати дедалі гостріша економічна криза. Перші ознаки сповільнення економічного зростання з'явилися в Польщі ще навесні 1929-го. Протягом 10 місяців 1930 року в Польщі сталося 684 банкрутства проти 516 в цілому 1929 році й 288 в 1928-му.¹⁴ З глибокої рецесії, що буде супроводжуватися зубожінням селянства і зростанням безробіття аж до 40 відсотків, Польща вийде допіру в 1935-му.

Того ж таки року відносини Польщі з її західною сусідкою, Німеччиною, зазнали раптового й несподіваного погіршення. Із смертю нобелівського лавреата Густава Штреземана в 1929 році скінчилася ціла ера німецької зовнішньої політики – політики далекоглядної і поміркованої. До голосу почали доходити різного роду реваншисти, серед яких був і новий мі-

---

¹⁴ Діло, 11 січня 1931.

ністр закордонних справ Юліус Курціус. Глибока економічна криза спричинила швидке наростання шовіністичних, реваншистських настроїв серед німецької людности. Відтак, з наближенням вересневих виборів тема ревізії східних кордонів і ліквідації «польського коридору», що відділяв Східну Прусію від решти країни, стала безпрограшним гаслом для політиків.

10 серпня 1930 року на передвиборчому мітингу в Берліні міністр без портфеля Готтфрід Тревіранус виголосив промову про «незагоєну рану в східному боці Німеччини», заявивши, зокрема, що майбутнє Польщі без перегляду її кордонів бачиться непевним. Його слова «несправедливі кордони не встоять перед правом народу й його волею до життя» поляки розцінили як погрозу застосування радикальних – аж до збройної сили – засобів супроти Польщі. Такі заяви звучали в Німеччині й раніше – правда, з пресових, парламентських, але не урядових трибун – однак у контексті передвиборної боротьби в Речі Посполитій виступи Тревірануса були повною мірою використані для нагнітання патріотичної істерії й агітації за маршала Пілсудського як єдиного, хто врятує Польщу. В обох країнах відбувалися численні антинімецькі чи, відповідно, антипольські демонстрації. Починаючи з квітня 1931-го була зафіксована низка прикордонних інцидентів (обстріли польських застав тощо), траплялися напади на поляків у Німеччині. Лиховісним свідченням тих настроїв, які ширилися в Німеччині, стало й те, що на виборах 14 вересня 1930 року Націонал-соціалістична робітничка партія Адольфа Гітлера, яка проголошувала ревізію кордонів Німеччини одною з головних програмних цілей, здобула понад 18 відсотків мандатів (уп'ятеро більше, ніж на виборах 1928-го) і стала другою найчисленнішою партією парламенту.¹⁵

---

¹⁵ Jerzy Krasuski. *Stosunki polsko-niemieckie (1926-1932)*. Poznań 1975, с. 349-356; Romuald Szeremietiew. *Czy mogliśmy przetrwać. Polska a Niemcy*

Нарешті, намітилися певні зрушення в польсько-українських відносинах, баланс яких – у гірший чи в ліпший бік – лишався поки неясним. Скажімо, в лютому 1930 року уряд Казимира Бартеля вніс на розгляд парламенту чотири законопроекти в справі «військового осадництва» на «кресах», якими передбачалося, зокрема, створити новий фонд земель на потреби колонізації та ускладнити процедуру усунення тих осадників, котрі не обробляють своїх наділів. Проекти викликали серед українців обурення й острах, що військова колонізація Галичини й Волині, розпочата на початку 20-х років, а згодом фактично згорнута через фінансовий колапс Речі Посполитої, набере нового розмаху. «Коли з такими планами виступає правительство, то не хто інший, тільки воно само кидає палаючий смолоскип на розпуку малоземельного українського селянства», – заявляла з цього приводу Українська парламентарна репрезентація.¹⁶ З іншого боку, цей самий Бартель, що вважався лібералом на тлі т. зв. «групи полковників», вже в своєму програмному виступі в сеймі задекларував прагнення унормувати стосунки влади з меншинами. Одним з перших кроків нового уряду стало заснування в Варшаві Українського наукового інституту, який мав на меті готувати українські кадри для наукової праці і який згодом відзначиться активною видавничою діяльністю. Міністром внутрішніх справ в уряді Бартеля, а згодом у новому уряді Казимира Славєка був призначений Генрик Юзевський, колишній заступник міністра Української Народної Республіки (УНР) і воєвода волинський у 1928-29 та 1930-38 роках, відомий своєю політикою співпраці з лояльними українськими

---

w latach 1918-1939. Warszawa 1994, с. 91-92; Польща в 1930 році // *Діло*, 11 січня 1931.

¹⁶ Марево військової колонізації загрожує українським землям // *Новий Час*, 3 березня 1930; *Діло*, 28 лютого 1930.

колами. В червні 1930-го, під час поїздки до Галичини, а тоді ще раз у Варшаві Юзевський мав довгі розмови з галицьким митрополитом Андреем Шептицьким, під час яких обговорювалися шляхи налагодження польсько-українських відносин.¹⁷ Інформація про ці розмови та про переговори урядових представників з УНДО набула широкого розголосу в пресі – з'явилося передчуття скорої «угоди» з українцями.

Посеред політичної кризи і непростої, вибухової соціальної обстановки у тому ж таки 1930 році в Польщі розгорілося ще одне вогнище напруги – Галичину охопила епідемія саботажів, а контракція властей вилилася в наймасштабніші з часу приєднання Галичини до Польщі репресії проти української людности, відомі як «пацифікація», тобто «умиротворення». Про передісторію, перебіг і наслідки «пацифікації», про резонанс, який вона мала на світовій арені, якраз і піде мова в цій праці.

---

¹⁷ Henryk Józewski. Zamiast pamiętnika // *Zeszyty Historyczne* 60 (1982) 62.

УВО І КАМΠΑНІЯ САБОТАЖУ

Спорадичні акти саботажу мали місце в Галичині протягом усього часу польського панування. Однак, скажімо, за 11 місяців до 1 липня 1930 року відбулося всього 22 такі випадки, з яких 10 у листопаді 1929-го. Це значить, пересічно фіксувалося не більш як 1-2 випадки на місяць.¹⁸ Останню широкомасштабну кампанію саботажу Українська військова організація (УВО) провела влітку-восени 1922-го, напередодні виборів до польського парламенту. Тоді, згідно з різними офіційними джерелами, скоєно дві з половиною – три сотні замахів та актів саботажу: підпалів фільварків польських дідичів і колоністів, вибухів на залізничних об'єктах, нападів на відділки поліції тощо. Ті саботажі відбувалися в не до кінця ще замиреному краї, в умовах іще не згаслої партизанської боротьби, прикладом якої може служити хоча б відомий рейд загону Степана Мельничука і Павла Шеремета по Тернопільщині 22-31 жовтня 1922 року.

Відтоді минуло вісім літ. Як сталося, що радикальне українське підпілля повернулось до методу масового саботажу по такій тривалій перерві? Генеза саботажної акції не досить чітко з'ясована в наявних дослідженнях, а тому, щоб пролити світло на це питання, треба сказати кілька слів про стано-

---

¹⁸ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), t. 2257, k. 213.

вище в тогочасному націоналістичному русі, який репрезентувала створена в 1929 році на конгресі у Відні Організація українських націоналістів.

Як відомо, ОУН утворили, об'єднавшись навколо єдиного Проводу, УВО і кілька молодіжних націоналістичних організацій: Легія Українських Націоналістів, що діяла в Чехії, празька Група української національної молоді та Союз української націоналістичної молоді (СУНМ), що виник у Галичині ще в 1926 році. Втім, інтеграція бойового підпілля УВО з масовими молодіжними організаціями політично-ідеологічного характеру не була ні швидка, ні легка. В лоні новоствореної ОУН одразу витворилися певні лінії напруги. По-перше, Віденський конгрес не дав відповіді на ключове питання про те, якою організацією має бути ОУН: явною чи підпільною, і якими методами вона має діяти: легальними чи революційно-бойовими. Старше покоління діячів УВО, зокрема й сам провідник УВО Євген Коновалець, початково схилилися до думки про створення явної політичної організації, що вела б націоналістичну пропаганду в масах, зокрема й через пресу (для цієї мети був придбаний перемиський «Український голос»), а також брала б участь у політичному житті чи то самостійно, чи то у співпраці з Українським національно-демократичним об'єднанням (УНДО), найвпливовішою українською партією міжвоєнної Галичини. Скажімо, в день свого арешту, 20 вересня 1930 року, тогочасний крайовий провідник ОУН і УВО Юліян Головінський вів з УНДО переговори про підтримку УНДО з боку ОУН на виборах і про можливість включення в список УНДО двох представників ОУН. Для Коновальця та його однодумців створення ОУН як політичної організації було кінцеве з огляду на несамоодатність УВО з її підпільним характером і терористичною тактикою та явний брак політичного наголосу й ширшої перспективи в її діяльності. Відчувалася «пекуча потреба... мати

політичний осередок для визвольної акції», роль якого свого часу виконували для УВО уряди ЗУНР та УНР, а згодом українські партії – до свого переходу на «угодові» рейки.¹⁹ Пряма революційна дія не сходила з порядку денного, але мислилась як справа нечисленного, законспірованого бойового крила на зразок колишньої «Летючої бригади» УВО. Експропріяції, замаху тощо мали б служити тільки доповненням до політично-ідеологічної праці.

Відповідно вирішувалося й питання про форму об'єднання ОУН і УВО. Попервах у Галичині витворилося певне двовладдя в націоналістичному русі: паралельно діяли, з одного боку, Крайова ексекютива ОУН, що складалася з представників СУНМ (хоча очолював її ставленик Коновальця Зенон Пеленський, до якого крайові активісти ставилися із великим застереженням), а з іншого боку, Крайова команда УВО на чолі з Романом Сушком. Паралельно існували також дві мережі: півлегальна мережа СУНМ і нелегальна – УВО. Справа інтеграції УВО в ОУН обговорювалася на травневій конференції ОУН на Святоюрській горі у Львові, а згодом на червневій конференції у Празі. В Празі ухвалено, що УВО буде дедалі більше обмежувати свою діяльність, а всю політичну ділянку роботи, пресу, пропаганду, організацію має перебере на себе ОУН. УВО перетвориться на збройне крило ОУН, але збереже цілковиту організаційну незалежність і заховає свою «фірму», поперше, з огляду на бойову традицію і репутацію, а по-друге, щоб служити «громозводом» для репресій і якнайдовше охороняти новостворену ОУН від делегалізації. Керівником УВО й ОУН на західноукраїнських землях був призначений сотник Юліян Головінський. Спираючись на свій авторитет як серед

---

¹⁹ Зинівій Книш. *Дрижить підземний гук*. Париж – Вінніпег 1953, с. 130; Зенон Пеленський. Між двома конечностями // *Євген Коновалець і його доба*. Мюнхен 1974, с. 507-508, 517-520.

націоналістичної молоді, так і серед старших підпільників, він мав зреалізувати об'єднання на ділі.²⁰

Однак на той час крайова молодь була вже помітно радикальніша за ветеранів перших визвольних змагань, особливо емігрантів. Причини її радикалізації були цілком зрозумілі навіть польським властям. По-перше, повсякденне досвідчення утиску з боку польської влади, повсякчасна потреба обстоювати елементарні національні права: «Не буде перебільшенням сказати, що саме боротьбі за мову й за школу ми завдячуємо ворожість до Польщі й поляків з боку української молоді, яка на території Східної Малопольщі охоплена ворожими настроями на 100%...», – зазначали спеціалісти з відділу національностей польського МВС.²¹ По-друге, навіть та її частина, яка спромагалася здобути гімназіальну чи вищу освіту, не мала шляхів до позитивної праці – окрім як в українських організаціях, де для всіх місця не вистачало. Щороку на ринок праці виходило 2500 українців – випускників середніх і вищих шкіл. «Державні уряди для них закриті, торгівлю змонополізували євреї. Бувають випадки, коли інтелігент вертає на село, де нема для нього заняття, бо господарство замале і його без труду обробляють батьки, брати, сестри... По закінченні шкіл інтелігенція українська животіє в трагічних умовах. Часто буває, що українець з освітою продає в кіоску цигарки та сірники».²² Не дивно, що в таких умовах злюмпенізована молодь легко піддавалася революційній пропаганді й поповнювала лави націоналістичного підпілля.

Союз української націоналістичної молоді ще на зламі 1927-28 років спротивився намаганням утягти його в орбіту

---

²⁰ З. Книш. *Дрижить підземний гук*, с. 120-121.

²¹ AAN, MSZ, t. 2255, k. 55.

²² Проблема східних земель у світлі безпосередніх польових спостережень // AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW), t. 946, k. 62.

УНДО, на шлях легальної діяльності.²³ І перед Віденським конгресом, і після створення ОУН діячі СУНМ, що склали Крайову екзекутиву, з нехиттю ставились до думки про можливий легальний шлях розвитку нової організації. ОУН бачилася їм, по суті, тою ж самою УВО, тільки масовішою й ідеологічно підкованішою. Відтак чільні діячі СУНМ: Степан Охримович, Іван Габрусевич, Зенон Коссак – з одного боку, виступали за негайне злиття УВО з крайовою ОУН, яка автоматично витворилася з півлегального СУНМ, а з другого, вишколювали в революційно-терористичному дусі сформовану на той момент мережу середньошкільної та студентської молоді – згідно з ухваленим у Празі «Устроєм» ця категорія віком від 15 до 21 року дістане назву «юнацтва» ОУН.

Корені «юнацтва» сягають іще 1928 року, коли в часі канікул група членів СУНМ почала кампанію залучення молоді в націоналістичний рух та формування організаційної мережі. Розвиток «юнацтва» був такий швидкий, що напередодні першої Крайової конференції ОУН на провінції лишалося всього кілька шкіл, з якими СУНМ/ОУН не мала контакту.²⁴ У 1929-30 роках «юнацтво» було найпотужніше розвиненою структурою ОУН – «членська» мережа ОУН тільки формувалася, і то повільно, а мережа УВО була проріджена арештами після підпалу трибун на «Східних торгах» – щорічній промисловій виставці у Львові – в вересні 1929-го. Відтак підреферент ОУН до справ юнацтва Іван Габрусевич та його помічник Богдан Кордюк мали, фактично, цілковитий контроль над діяльністю в терені, не зустрічаючи ні допомоги, ні конкуренції з боку інших структур ОУН/УВО.²⁵

---

²³ Степан Ленкавський. Націоналістичний рух на ЗУЗ та I конгрес українських націоналістів // *Євген Коновалець і його доба*, с. 403-406.

²⁴ R. Wysocki. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów*, с. 109.

²⁵ Там само, с. 119.

Вишкільна робота СУНМ, а згодом «підреферату юнацтва» ОУН із молоддю – зокрема публікації для «юнацтва», такі як журнал «Юнак», – мали виразний ухил в бік терористично-бойової діяльності. «Організація юнацтва була поставлена на зовсім фальшивий шлях. Обидва керівники були загіпнотизовані бойовою славою УВО, й тут, правдоподібно, віддзеркалювалися в них погляди цілої тогочасної Крайової езекутиви ОУН», – говорить тогочасний бойовий референт УВО Зиновій Книш. За Книшем, Габрусевич скритно «підготовляв зовсім окремий бойовий апарат для ОУН, щоб унезалежитися від УВО».²⁶ «Юнак» та інші видання для юнацтва рясніли «інструкціями про вибухові матеріяли, легкозаймисті речовини, ілюстраціями пальної зброї і ручних гранат. Багато того матеріялу поміщалося також і в Бюлетні Крайової езекутиви ОУН, що незабаром почав виходити».²⁷ «Юнацтво» радикалізувалося: «Юнацькі звена, набувши вступного знання, почували себе готовими революціонерами і прагнули чину»,²⁸ і – як зазначає Зенон Пеленський – «в логічному вивершенні цієї радикалізації виникло гасло т. зв. „перманентної революції”».²⁹

Наладована рушниця мусила рано чи пізно вистрелити. У 1930-му, після організованих заходом Габрусевича зимових та осінніх інструктажів, юнацтво ОУН готувалося перейти бойове хрещення, яким мала стати «саботажна акція на вакації».³⁰ За даними польського МВС, здобутими в результаті слідства, ще навесні 1930 року голова «Пласту» в волості

²⁶ З. Книш. *Дрижить підземний гук*, с. 95-98.

²⁷ Зиновій Книш. *Дух, що тіло рве до бою*. Вінніпег 1951, с. 112. Деякі з цих матеріялів, конфіскованих у квітні 1930 р. польською поліцією в Стрию, можна знайти в Центральному державному історичному архіві у Львові (ЦДІАЛ), ф. 205, оп. 1, спр. 964, 965.

²⁸ С. Ленкавський. *Націоналістичний рух*, с. 404.

²⁹ З. Пеленський. *Між двома конечностями*, с. 507-508.

³⁰ З. Книш. *Дрижить підземний гук*, с. 98.

Пруси Самбірського повіту Ілько Ілечко отримав разом із «Сурмою» обіжник з наказом «нищити забудовання жидівські, польські та польських колоністів».³¹ Якою мірою акція була спланована й скоординована з центру, а якою мірою розагітоване юнацтво діяло на власну руку, достеменно невідомо. Польська поліція, розслідуючи саботажі, стверджувала, що «ініціатива саботажної акції походила, без сумніву, від керівництва УВО [розумій: ОУН – польська влада здебільшого не розрізняла ОУН і УВО. – Р. С.]... В багатьох випадках доведено, що виконавці... дістали наказ виконання саботажів від своїх керівників чи то усно, чи письмово, хоч цей останній варіант мав місце дуже рідко. Окрім того в багатьох випадках ініціатива походила від самих членів боївок...».³²

Скажімо, на території міста Львова саботажими керував, за даними польської агентури, сам Габрусевич. Підпали в багатьох селах Бережанського та Підгаєцького повітів були виконані з наказу районного провідника ОУН у с. Кривому Івана Розп'ятовського. Під час трусу в одного з членів ОУН був вилучений навіть текст наказу: «Приказ. Під загрозою смерти виконають! 1) Мізерний у Возняка Марцелівка, і Голгочі фільварок. 2) Сена Ярослав Мужилові Стобецький, Угринові Кшись і Кропівках Каспшик. До відома старшого провідника. Постій, 21.VIII.1930 / - / Куфарію».³³ Відомо, що в деяких випадках районні провідники юнацтва отримували матеріяли для саботажів (наприклад соляну кислоту й хлорат калію, тобто «бертолетову сіль») у Львові, зокрема в Академічному домі, а тоді передавали їх підлеглим «юнакам».³⁴ Крім того є вказівки

---

³¹ ААН, MSW, т. 1250, к. 108.

³² Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 55.

³³ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 621, арк. 139, 174-176.

³⁴ Там само, арк. 93, 96; спр. 601, арк. 72-73, 75-76.

на те, що керівництво обіцяло «юнакам» грошову винагороду за успішно виконаний саботаж.³⁵ Утім, дуже ймовірно, що в багатьох випадках саботажі були місцевою «самодіяльністю». Як стверджує Зиновій Книш, акція була задумана в обмежених розмірах, але почала ширитися з швидкістю пожежі – розагітоване юнацтво шукало застосування новонабутих знань, а зрадикалізоване кризою зубожіле селянство теж подекуди заражалося його прикладом.

Як оповідає той-таки Книш, новопризначений провідник ОУН і УВО в Галичині Юліян Головінський мав намір зліквідувати юнацтво ОУН в тому вигляді, в якому його розбудував Габрусевич, – однак через вакації мусів відкласти цю справу до вересня.³⁶ Масові саботажі стали для нього несподіванкою і грозили зривом широко закресленої політичної програми. Вони несли небезпеку того, що новий рух «заженеться в підпілля і звузить свою діяльність до давніх методів терору».³⁷ Головінський пробував опанувати становище й спинити саботажі: «їздив кудись, кликав людей до себе, кричав і грозив, боровся за своє діло, що могло завалитися, як западається дах в огні пожежі»³⁸ – але саботажна акція вже перейшла в стихійну, безконтрольну фазу.

Зенон Пеленський говорить про саботажі, а далі трускавецький напад на пошту, убивство Тадеуша Голувка та інші неузгоджені з Проводом українських націоналістів виступи як про влаштований силами т. зв. Академічного Дому (групи радикальної студентської молоді в КЕ ОУН) «переворот», що був проведений «за умов спротиву з боку більшості керівництва УВО» і за кілька років призвів до того, що ОУН остаточно

³⁵ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 621, арк. 88.

³⁶ З. Книш. *Дух, що тіло рве до бою*, с. 123.

³⁷ Там само, с. 112.

³⁸ З. Книш. *Дрижить підземний гук*, с. 172.

опинилася в підпіллі й перейняла всі увовські бойові завдання й методи.³⁹

Твердження про те, що бойовий реферат УВО і крайовий провідник ОУН/УВО Головінський були непричетні до саботажної акції, а організував її, виламавшись з-під організаційної дисципліни, референт у справах юнацтва Ів. Габрусевич з товаришами – окрім свідчень Зиновія Книша, Осипа Бойдуника, Зенона Пеленського, Степана Ленкавського та інших⁴⁰ – знаходить потвердження і в даних польського МВС. Заарештований 20 вересня Юліян Головінський в розмові з радником Казимиром Іваховим засвідчив, що акцію розпочали «юнаки» з ОУН, які «звернулись були до його колеги [очевидно, Габрусевича] з питанням, що належало б зробити в часі канікул, подали думку про підпали скирт і дістали на це апробацію».⁴¹ «З розмов із Головінським випливає, що ініціатива походила від „юнаків”, акція була розпочата, і тільки тоді про це довідалося керівництво УВО чи ОУН, яке цю тактику заапробувало. Тим часом витворився – головно серед

---

³⁹ З. Пеленський. Між двома конечностями, с. 507-508. Як пише Володимир Янів, «на початку 30-х років витворився стан, коли десигнований теоретично провід міг з тереном контактувати тільки за посередництвом екстремістської фракції молодих, які дуже часто саботували рішення проводу і створили т. зв. К2 в К1 (окреслення Іргена [Габрусевича] – конспірація вужча – більше революційна, більше радикальна – у конспірації загальній. Ясно, що такий стан не міг тривати довго» (Володимир Янів. Зустріч з полк. Коновальцем на тлі настроїв доби // *Євген Коновалець і його доба*, с. 450). Такий стан, справді, не тривав довго – дуже скоро, протягом 1930-31 років, «лінія молодих» візьме гору й буде заакцептована з боку ПУН.

⁴⁰ «Саботажна акція відбулася без відома й апробати ПУН» (Осип Бойдуник. Як дійшло до створення ОУН // *Євген Коновалець і його доба*, с. 377). «Масові революційні виступи не вкладалися в тогочасні плани крайової команди УВО» (С. Ленкавський. Націоналістичний рух на ЗУЗ..., с. 424-25).

⁴¹ ААН, MSW, т. 1250, к. 107.

юнацтва – психоз підпалювання, який часто не мав виразно-го організаційного підґрунтя».⁴²

У звітній «ОУН на ЗУЗ (1928-1932)» з празького архіву ОУН прямо говориться, що почин до стихійного руху дало юнацтво ОУН «кількома самочинними саботажами». Це «розпутало всю пізнішу стихію – вже далеко не юнацьку – але не організовану ні УВО, ні ОУН – саботажну акцію...». Далі йде вельми критична оцінка самої акції: «Саботажі 1930 року [...] треба визнати рішуче проявом негативним для ОУН на ЗУЗ – як наслідок її неорганізованості, що унеможливило ОУН хоч би в розгарі акції підсунути їй свою програмову плятформу [...]. “Дурак щастіє маєє” – і українській революції прийшла з поміччю ще більша глупота поляків, що, як відомо, з виборчих мотивів, пішли на пацифікацію...».⁴³

Провід ОУН не ухвалював ніяких рішень у справі саботажів.⁴⁴ Як свідчить член ПУН Дмитро Андрієвський:

---

⁴² ААН, MSZ, т. 2257, к. 215-216. На «стихийний», нескоординований з Проводом ОУН характер саботажів ще в 1996 р. вказував Олександр Зайцев, див. його ст.: О. Зайцев. До питання про «саботажну акцію УВО» // *Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної конференції (21-22 листопада 1996 р.)*. Івано-Франківськ 1997, с. 224-227.

⁴³ *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. 2, ч. 1: 1931-1934 / упор. Ю. Черченко. Київ 2010, с. 283-285 (хочу подякувати О. Зайцеву, що звернув мою увагу на цей документ).

⁴⁴ Микола Посівнич у праці «Военно-політична діяльність ОУН у 1929-1939 роках» (Львів 2010), посилаючись на матеріали з Чеського державного архіву в Празі (Státní ústřední archiv v Praze. Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace v ČSR, karton 10 – «лист 3. Пеленського до Коновальця»; karton 13, к. 15, 22-23, 28-29 – «ОУН на ЗУЗ»), стверджує (с. 128-129), що рішення провести саботажну акцію було ухвалене в червні 1930 р. на засіданнях ПУН і що відповідну ідею подали, скоріш за все, представники КЕ ОУН – «Імпірик» та «Практик» (імовірно С. Охримович та І. Габрусевич). «Розглянувши [цю пропозицію], Євген Коновалець – «Віра» дав свою згоду» (там само). Втім, звітлення «ОУН на ЗУЗ», яке було зачитовне трохи вище, не тільки не потверджує, а й прямо заперечує тезу М. Посівнича про

Планування цієї акції не було предметом нарад ПУН, в яких я брав би участь. Пригадую лише одну розмову з полковником, під час якої він говорив мені про заплановані саботажі, зазначаючи: «Або мене за них благословлятимуть, або проклинатимуть».⁴⁵

З цих слів Коновальця випливало б, що він знав про саботажну акцію на ранньому етапі і певним чином санкціонував її – очевидно, попросту зайнявши позицію невторчання. Згідно з Зеноном Пеленським, Коновалець як «людина фактів» схильний був приймати доконані факти такими, як вони є, стараючись витягти з них максимальну користь.⁴⁶ Крім того, як свідчать Коновальцеві листи з 1932 року, – коли крайова ОУН вчинила вже цілий ряд самовільних виступів, – полковник не вважав за доцільне «дисциплінувати» крайових дія-

---

«добре підготовлену й проведену» саботажну акцію. У кожному разі, говорячи про наперед спланований і зорганізований характер саботажів, треба було б дати відповідь на кілька немаловажних питань: Чому Головінський, як це прямо випливає з наявних джерел, дізнався про плановані саботажі постфактум і чому намагався їм протидіяти всупереч рішення Проводу? Чому багато чільних діячів ОУН/УВО стверджують, що питання саботажів на Проводі не розглядалося? Чому, нарешті, сам Коновалець вів дві несумісні лінії: з одного боку, наперед санкціонував саботажі, що однозначно заганяли ОУН на підпільно-терористичний шлях, а з іншого, вживав заходів у напрямі легальної діяльності ОУН (переговори з УНДО, придбання «Українського голосу» тощо)?

⁴⁵ Дмитро Андрієвський. Обставини 30-х років і Провід Українських Націоналістів // *Євген Коновалець і його доба*, с. 654-655. Слова «заплановані саботажі» мали б свідчити, що Коновалець кинув цю репліку ще перед їх початком. Але тут-таки Андрієвський відносить початок акції на «осінь 1930», а не – як воно було насправжки – на липень місяць. Це значить, що діалог цілком міг мати місце в серпні-вересні, можливо, вже після розмови Коновальця з Головінським, який їздив до полковника напередодні свого арешту. Навряд чи Коновалець знав про «юнацьку» затію заздалегідь, якщо крайовий провідник Головінський дізнався про неї допіру постфактум.

⁴⁶ З. Пеленський. Між двома конечностями // *Євген Коновалець і його доба*, с. 523.

чів ОУН у випадку самоволі, щоб не залишити Провід без зв'язку і впливу на розвиток революційного руху.⁴⁷

Так чи так, а Провід, безперечно, санкціонував цю акцію *post factum*, бо із зрозумілих причин відмежуватися від неї було з ідейного погляду неможливо. «Для тієї цілі, – пише Зиновій Книш, – створено теорію „частинного виступу УВО”. В тій ситуації трудно було найти інший вихід».⁴⁸ Відтак у вересневому числі «Сурми» з'явилася стаття під назвою «Частинний виступ УВО» (паралельно вона була опублікована в чиказькому часописі «Україна»),⁴⁹ де ціла акція зображалася як наперед спланована й цілеспрямована. Утім, доводячи конечність «частинного виступу», ОУН не мусіла лукавити, бо саботажі справді слугували досягненню означених у статті цілей:

Частинний виступ УВО має на меті організованим способом ширити неспокій у краю, паніку між польським населенням, ломити експансивного духа польського кресового елементу, посяти в нім зневіру в успішність його охорони державними властями перед наступом українських елементів так тепер, як і в майбутності, та викликати психічний вплив на маси українського населення в крайню ворожім напрямі до польської нації й держави. Вкінці, викликанням неспокою й анархії посилювати за кордоном переконання про непевність границь польської держави та її внутрішню неконсолідованість і маніфестувати протипольські настрої українського населення.

Чому звернено головну увагу якраз на нищення майна поміщиків та колоністів? Передусім тому, що колонізація наших земель польськими зайдами, підтримувана польською державою, представляє для нас найбільшу небезпеку.

---

⁴⁷ Листи опубліковані в ст.: Євген Онацький. Євген Коновалець і ПУН перед проблемою розбудови ОУН в Україні // *Євген Коновалець і його доба*, с. 667-695.

⁴⁸ З. Книш. *Дух, що тіло рве до бою*, с. 151.

⁴⁹ *Україна* (Чикаго), ч. 9 (1930).

Отже, треба відстрашити польських колоністів від поселювання на українських землях, а по друге, при масовій акції це є найліпший спосіб психологічно відділювати на маси українського селянського населення: пожежі, які наглядно бачать кілька, а то кільканадцять сіл, пожежі майна безпосередніх ворогів нашого селянина... більше переконують селянина та мають на нього більший вплив, ніж прим. агентами на органи державної влади, на незнаних йому ближче осіб.⁵⁰

У наступному, жовтневому числі «Сурми», з'явилася стаття під назвою «Перманентна революція», що підганяла саботажну кампанію під однойменну доктрину «фронди молодих» в ОУН⁵¹ – свідчення того, що організатори саботажів не зазнали ніяких санкцій, а змогли висловити свої мотиви в офіційному органі ОУН/УВО. Згідно з авторами статті, такого роду масова кампанія – безпрограшна в плані корисности, незважаючи на можливу відплату з боку ворога:

Лише масовими виступами, що будуть повторюватися, можна піддержати й плекати постійний дух протесту проти окупанта, піддержувати ненависть до ворога та бажання остаточної з ним розправи. Нарід не сміє звикнути до кайданів, не сміє почуватися в ворожій державі добре.

Викличе це реакцію ворога? – Так! Тим гірше для нього. Він власними руками буде тоді поглиблювати ненависть до себе, буде збільшувати кипіння, буде поширювати революційний рух та приближувати остаточну з собою розправу... Ніякі жертви не є надто великі, коли йдеться про життя і честь народу... Не дамо нашому народові звикнути до кайданів!⁵²

Окрім вищевказаних, польська влада відзначала ще кілька мотивів, що спонукали ОУН/УВО розпочати чи то пак апро-

---

⁵⁰ Частинний виступ УВО // *Сурма*, ч. 9 (36), вересень 1930, с. 1.

⁵¹ З. Пеленський. Між двома конечностями, с. 507-508, 517.

⁵² Перманентна революція // *Сурма*, ч. 10 (37), жовтень 1930, с. 7.

бувати вже розпочату саботажну акцію: бажання уактуальнити українське питання на міжнародній арені, скориставшись загостренням німецько-польських відносин; побоювання перед зменшенням фінансової допомоги з Берліна, який півтора-два роки тому вже скоротив був субсидії в зв'язку з відмовою від розвідувальних послуг УВО в Польщі; прагнення «продемонструвати інтенсивну діяльність перед українською діаспорою в Америці, звідки УВО дістає великі субсидії і де останнім часом з'явилося певне незадоволення тим, як УВО їх використовує»; побоювання перед дедалі більшим угодовством старшої частини української громадськості; бажання загострити відносини в Галичині в надії, що постане ситуація, сприятлива для збройного виступу.⁵³

Розвиток внутрішнього конфлікту між Сеймом і урядом, тяжка економічна ситуація [тощо] – все це могло запаморочити голову керівникам УВО/ОУН за кордоном і породити серед них переконання, що Польща вступає в період внутрішньої кризи і надходить момент, коли найлегше буде спровокувати бажане збройне повстання, бо ж державна влада, погрузнувши в загальнодержавних проблемах, не зможе присвятити істотної уваги подіям у Малопольщі ані відрядити туди більші загони поліції... З іншого боку, на позицію керівників УВО/ОУН могли вплинути явно безтямні заяви Тревірануса в справі ревізії границь Речі Посполитої. Ця справа була потрактована досить поважно. Була думка, що коли справу польських границь винесуть на міжнародний форум, може стати актуальною і справа Східної Малопольщі... Словом, надії на ослаблення внутрішньої сили та міцності Польщі через внутрішнє замішання, можливість поновного винесення української справи на міжнародний форум та острах перед дедалі сильнішою серед руської громадськості тенденцією лояльного ставлення до польської держави спонукали керівників УВО до рішення – однаково, чи під впливом німецької режисури, чи під

---

⁵³ AAN, MSZ, t. 2257, k. 331-332.

впливом уже dokonаних на той момент фактів – розпочати або, відповідно, продовжувати вже почату саботажну акцію і керувати нею з огляду на означені цілі».⁵⁴

Хроніку саботажної акції 1930 року можна відраховувати з ночі проти 12 липня, коли вперше після тривалої перерви стався поважний акт саботажу – перерізано телеграфні дроти на ділянці між Равою-Руською і Белжцем. Того ж дня поліція знайшла 30 примітивних ламп, що їх, імовірно, планувалось використати для підпалів. Вночі проти 16 липня облито нафтою і підпалено 4 стодоли із збіжжям та реманентом на фільварку відставного генерала, колишнього міністра Юліюша Мальчевського.⁵⁵ 20 липня перетято 12 телефонних ліній. 22 липня в Верхньому Синьовидному підпалено баракки фірми «Годула», де жили 40 родин спроваджених з Польщі робітників-поляків. 30 липня під Бібркою відбувся збройний напад на поштовий транспорт, що перевозив 55 000 злотих. Під час нападу загинув поліціант, а з боку нападників був смертельно поранений бійовик УВО Гриць Пісецький; більша частина грошей була викрадена.⁵⁶ То був єдиний акт, санкціонований від Юл. Головінського і виконаний силами УВО, а не «юнацтва». Як зазначає Зиновій Книш, він став тим сигналом, після якого лавина підпалів стала наростати ще більшими темпами.

---

⁵⁴ ААН, MSZ, т. 2257, к. 216; пор. ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 53.

⁵⁵ Судячи з статті «Частинний виступ УВО» в «Сурмі» за вересень 1930 («зачалося від одірваних саботажів на маєтки відомих польських осіб – генералів, колишніх воеводів, колишніх міністрів тощо») сама ОУН вважала за вихідну точку саботажної кампанії власне підпал маєтку Мільчевського.

⁵⁶ ААН, MSZ, т. 2257, к. 213-214; докладну хроніку саботажів див. також у «Сурмі» за серпень, вересень, жовтень 1930.

* * *

Взагалі, питання про те, чи була саботажева акція спланована заздалегідь на рівні Проводу, а чи ініціатива походила від керівників «юнацтва» й була заапробована від Проводу допіру постфактум, має для нас інтерес остільки, оскільки воно проливає світло на те, що являла собою тогочасна ОУН/УВО і як взаємодіяли різні елементи цього не до кінця ще зінтегрованого утворення. Натомість це питання має принципову вагу для вже згадуваного Анджея Земби, бо ж йому йдеться про те, що керівництво ОУН/УВО свідомо хотіло «спровокувати польську владу й польські організації на силову реакцію», щоб на догоду німцям розгорнути міжнародну пропагандову кампанію, хоч і не сподівалося, що реакція «набере такої форми, якої вона набрала». Окреслена вище картина подій не вписується в цю схему, яка дуже зручно дозволяє усунути потребу в «моралізаторських оцінках» та й узагалі трактувати реальний перебіг і характер пацифікації як питання малоістотне порівняно з тим, про що «насправжки» йшлося ключовим гравцям.

Отож, Земба категорично відкидає ідею про те, що ініціатором саботажу виступило краєве керівництво «юнацтва». Він поминає цитовані вище свідчення багатьох діячів ОУН/УВО (хоча де-інде й посилається на тексти, в яких ці свідчення містяться), а від свідчень Зиновія Книша, тогочасного бойового референта УВО в Галичині, просто відмахується як від «мало вірогідних» і «повних суперечностей». Цитує він тільки наведені вище слова Андрієвського, але й з них впливало б, що Коновалець був не дуже радий саботажу й не був його ініціатором, – тож Земба і їх дискредитує заявою про те, що Андрієвський грав у Проводі другорядну роль і не все знав. Узагалі, аргументи Земби полягають не так в аналізі конкретних даних чи обґрунтуванні альтернативної реконструкції

процесу ухвалення рішень та організації саботажевої акції, як у абстрактних розумуваннях про те, як могло бути, а як не могло. Він стверджує, що така «самоволя» чи то пак «ініціатива» низів була неможлива, бо ж «з персонального погляду між ОУН і УВО не було різниці», та й зрештою, в ОУН як організації вождівського типу всім заправляв Коновалець особисто. Крім того годі припустити, щоб Провід не міг протягом кількох місяців навести дисципліну в організації: «Навіть найгірше зорганізована таємна структура здатна за кілька місяців здисциплінувати діяча низького рангу». Твердження на зразок тих, що звучать у Книша, Земба пояснює тим, що в світлі «фіяска» міжнародної кампанії протестів «націоналістичному керівництву стало проблематично признаватися до їх планування, і воно почало спихати відповідальність на вбитого в ході подій 1930 року керівника крайових структур [Головінського] або його „неслухняного” співробітника».⁵⁷ Це пояснення досить дивне, бо ж ОУН і в 1932 році, і опісля не виявляла каяття з приводу саботажів і не пробувала від них дистанціюватися, а якби й хотіла це зробити, то відповідні заяви з'явилися б в оунівському офіціозі, а не в повоєнних спогадах.

Неслушність тверджень про монолітність ОУН/УВО, особливо в 1930 році, і про цілковитий контроль Коновальця над тим, що діялося в краї, доводити, здається, зайве – за приклад тут хоча б убивство Тадеуша Голувка в розпал міжнародної пропагандової кампанії. А Коновалець, можливо, й міг би, але, як було сказано вище, не вважав за потрібне дисциплінувати керівників «юнацтва», дізнавшись про масштаб саботажевої акції чи то від Головінського, чи то з преси. Ніяких прямих доводів на користь того, що ініціатива саботажів походила від Коновальця, та ще й за погодженням з Берліном,

---

⁵⁷ Всі прями й непрямі цитати узято з: A. Zięba. *Lobbing...*, с. 372-375.

Земба не подає, – а щоб довести «німецьке замовлення», аж ніяк не досить сконстатувати, що ті чи інші дії ОУН/УВО були об'єктивно вигідні Німеччині або що Німеччина підігрувала українцям в ході міжнародної кампанії. Нема також підстав думати, що метою саботажів було викликати репресії і створити привід для міжнародної кампанії – зовнішньополітичний момент був, безперечно, сприятливий, але цілком достатньою метою було спробувати в момент унутрішньої кризи в державі розхитати польську владу в Галичині й революціонізувати народні маси. Втім, видається, що не на нас лежить завдання спростовувати тези польського історика, а на Зембі – завдання адекватно їх обґрунтувати, зокрема й у світлі тих даних, що були наведені вище.

* * *

Уже в серпні актів саботажу зафіксовано 54, у вересні – вдвоє більше, 101. У Львівському воєводстві саботажами були охоплені 10 повітів, головню Львівський (26 саботажів) та Бібрський (12), у Станіславівському – 9 повітів, а передовсім Рогатинський (13 саботажів), у Тернопільському – 10 повітів, а найбільше Тернопільський (18), Підгаєцький (16), Бережанський (15) та Бучацький (9).⁵⁸ Поліція добачала виразну кореляцію між ступенем розвитку українських організацій у певній місцевості і інтенсивністю саботажів:

Наприклад, у Тернопільському воєводстві «найбільша інтенсивність саботажів була на терені Тернопільського, Підгаєцького і Бережанського повітів. Причину слід шукати в тому, що зазначені повіти лежали в сфері впливу двох важливих вогнищ протидержавної роботи, якими були IV державна гімназія з руською мовою навчання в Тернополі і приватна руська гімназія в Рогатині. Учні цих гімназій,

---

⁵⁸ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 601, арк. 10.

починаючи з 4-ї класи, здебільшого були чинно залучені до діяльності УВО [читай: «юнацтва ОУН» – Р. С.]. Будучи родом переважно з названих трьох повітів, вони при кожній можливості, а особливо під час канікул, ширили проти-державну роботу в своїх родинних місцевостях і околицях, а також організовували осередки УВО і відіграли згодом провідну роль у саботажній акції. Друга причина інтенсифікації саботажів полягає в тому, що в зазначених повітах найсильніші в чисельному плані й найліпше зорганізовані українські товариства, передовсім «Луг», «Сокіл» і «Пласт», які виявилися законспірованими осередками увовців і саботажистів, тоді як сам розквіт цих товариств слід приписати власне вихованцям двох згаданих вище гімназій.

Загалом, згідно з даними польського МВС, з липня по листопад 1930 року зафіксовано 191 акт саботажу:⁵⁹

Воєводство	Кількість актів саботажу, місяць					Разом	Проти державних об'єктів	Проти приватних об'єктів
	VII	VIII	IX	X	XI			
Львівське	3	21	31	9	3	67	10	57
Станіславівське	2	8	14	5	5	34	5	29
Тернопільське	1	25	56	8	-	90	4	86
Разом	6	54	101	22	8	191	19	172

AAN, MSZ, t. 2257, k. 12.

Місяць	Усього саботажів	Встановлено причетність ОУН	Припускалась причетність ОУН	Винуватець невідомий
серпень	35	6	30	19
вересень	101	5	79	17
жовтень	24	3	16	5

AAN, MSW, t. 1250, k. 138, 151, 197.

⁵⁹ AAN, MSZ, t. 2257, k. 12. Повний перелік актів саботажу за цей період поданий там само, к. 223-248.

Переважає більшість актів саботажу полягала в підпалах скирт або господарських споруд (155 випадків і ще 8 невдалих спроб підпалу). Як повідомляла «Gazeta Warszawska», станом на початок вересня було спалено 62 житлові будинки, 87 стол, 78 господарських споруд та 112 скирт збіжжя і сіна.⁶⁰ Як видно з вищенаведеної таблиці, в 90% випадків об'єктами замахів ставали не державні, а приватні об'єкти. ОУН, з свого боку, називатиме всі ці напади нападами на польську державу й відзначатиме, що виступає не проти «польського здавна осілого населення і його культурних та економічних інституцій», а проти тих поміщиків та колоністів, яких підтримує держава і які, в свою чергу, служать державі опорою.⁶¹ Жертвами підпалів ставали переважно поляки, але не тільки: скажімо, в серпні-жовтні, окрім 131 поляка, потерпіли 1 «українець», 2 греко-католицькі священики, 2 «старорусини», а також 18 євреїв – останні викликали нехоть націоналістичних елементів як конкуренти українських торгових кооперативів.⁶² Поза 155 вдалими і 8 невдалими підпалами збіжжя та господарських споруд зафіксовано випадки перерізування телефонних і телеграфних дротів (разом 14 випадків), замаху на безпеку колії (2 випадки ушкодження колії, 1 – перерізування тросів керування стрілками, 2 – підпали складів, ще два замаху скінчилися невдачею), демонстративні саботажі (замальовування польських гербів, підпал трибуни на «Східних торгах» у Львові).⁶³ Вартість скирти, залежно від розміру й роду збіжжя, коливалася від 1000 до 8000 злотих. Окремі власники зазнали дуже великих збитків. Скажімо, 4 вересня в с. Любча Рогатинського повіту певному Борисові Лейбі підпалено комору із збіжжям на

---

⁶⁰ Цит. в: *Сурма*, ч. 9 (36), вересень 1930, с. 9.

⁶¹ Там само, с. 10.

⁶² AAN, MSZ, t. 2257, k. 213-214.

⁶³ AAN, MSW, t. 1250, k. 113-114; MSZ, t. 2257, k. 214.

суму 25000 злотих, а 13 вересня в фільварку Гедеона Гедройца згоріло 18 скирт збіжжя на 78000 злотих.⁶⁴ Сумарні збитки, завдані саботажима, становили 2322240 злотих (а збитки були підраховані тільки в 102 випадках із загального числа).⁶⁵

Більшість замахів-підпалів виконувались на примітивно-му технічно-організаційному рівні, за допомогою підручних засобів: ламп, нафти, бензину, сірників, іноді пороху. В деяких повітах уживано суміші хлорату калію і цукру в пропорції $\frac{2}{3}$ до $\frac{1}{3}$, яка при сполученні з сірчаною кислотою займалася полум'ям. В кільканадцяти випадках використано також гніт, ракети з гнітом, а кілька разів – ручні гранати й петарди.⁶⁶ Під цим оглядом оунівські саботажі контрастують із саботажима 1922 року, тоді-бо – як подає, наприклад, Петро Мірчук – для підпалів використовувались пристрої з годинниковим механізмом, часто влаштовувались бомбові замахы. У 1930-му бомбові замахы мали місце тільки як відплата з боку поляків.

Сигнал до завершення акції був даний у 20-х числах вересня, коли очевидне стало розгортання масштабних військово-поліційних репресій, про які піде мова далі. Тоді в статті «Частинний виступ» говорилося: «Ми дійшли до кульмінаційної точки. Наша ціль досягнена: викликано потрібне моральне вражіння... нанесені ворогові великі моральні та матеріальні страти... Тому акцію масових саботажів тепер припиняємо».⁶⁷

---

⁶⁴ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 601, арк. 3-4.

⁶⁵ ААН, MSZ, t. 2257, k. 180-188. «Gazeta Warszawska», посилаючись на дані поліції, подавала суму збитків станом на перші числа вересня у 6 759 000 злотих. Цит. у: Сурма, ч. 9 (36), вересень 1930, с. 9.

⁶⁶ ААН, MSZ, t. 2257, k. 215; ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 54. Метод із застосуванням хлорату калію став популярний завдяки публікації в «Новому часі» спогадів Бориса Савінкова про замах на міністра Плеве, де був поданий докладний рецепт на це надіб'я. Брошуру Савінкова «Як ми вбили міністра Плеве» польською мовою поліція не раз знаходила при трусах.

⁶⁷ Сурма, ч. 9 (36), вересень 1930, с. 2.

Sabotaże ze sierpień, wrzesień i październik 1930 r. według miejscowości									
Województwo	Sabotaż ze na- pewno wykona- ne przez U.O.	Sabotaż ze przy- pusz- czal- nie ze strony U.O.W.	Dotych- czas nie stwier- dzono czy to sabotaż zowe podpa- lenie	Ilość wypadków według po- wiatów			Re- zult- at		
				VIII	IX	X			
Tarnopolskie	/1+2+2/	/11+45/	/13+9/	tarnopolski	7	11	-	18	/25/
	5	+5/	+1/	brzeżański	7	8	-	15	+56/
		61	23	podhajacki	2	14	-	16	+8/
				buczacki	-	7	2	9	89/
				złoczowski	1	3	4	8	
				zbarski	2	5	-	7	
				przemyski	2	1	1	4	
				kamionecki	2	1	1	4	
				zborowski	-	3	-	3	
				trenbowelski	2	-	-	2	
Lwowskie	/5+3+1/	/12+24/	/4+4+4/	lwowski	6	15	5	26	/21/
	9	+4/	12	bóbrcki	8	3	1	12	+31/
		40		sokalski	1	4	1	6	+3/
				przemyski	1	3	1	5	61/
				jaworowski	2	1	-	3	
				samborski	1	1	-	2	
				zółkiewski	1	1	-	2	
				grodecki	-	2	-	2	
Stanisławow- skie	-	/6+10/	/2+4+0/	rohatyński	5	7	1	13	/9/
		+5/	6	stanisławowski	1	3	1	5	+14/
		21		horodeński	2	1	-	3	+5/
				kołomyjski	-	2	1	3	27/
				kocewski	-	-	1	1	
Wołyńskie	-	/1+2/	-	rówieński	1	-	-	1	3
		3		dubiński	-	-	1	1	
				włodzimierski	-	-	1	1	
O g ó ł e m :	14	125	41					/58/	
								+101/	
								+24/	
								180	

Документ 1. Зведена таблиця актив саботажу за серпень, вересень і жовтень 1930 р. (ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 184, арк. 16).

Поліція також перехопила датований 29 вересня лист із Праги, від когось з оунівського керівництва, в якому говорилося: «Дотеперішню гарячу забаву остаточно припинити».⁶⁸ Однак підпали, хоч і не такі масові, тривали і в жовтні: за цей місяць на терені трьох галицьких воєводств зафіксовано 26 випадків, у тому числі 20 успішних саботажів і 6 невдалих; у 8 випадках винуватців викрито.⁶⁹ «Сурма» потрактувала ці виступи як самочинні акти відплати за пацифікацію і доказ того, що каральні експедиції не досягли мети – а по суті, мабуть, ішлося про не до кінця ще загамовану репресіями інерцію стихійного масового виступу.⁷⁰

Саботажі спричинили в Галичині величезну напругу. Кружляли чутки про скоре українське повстання, і це викликало в польській людності пригнічення, страх за власне життя і навіть паніку.⁷¹ Розгубленість поєднувалася з обуренням. У Львівському воєводстві відбулося два з половиною десятки польських віч, на яких ухвалювались войовничі резолюції на адресу українців: «Небезпека, загашена в 1919 році, знову починає наростати. Потреба рішучого виступу вповноважених чинників відчувається дедалі гостріше, пасивність громадянства погіблюється, ставлячи під питання наші права як господарів цих земель. І сьогодні горять не скирти, а гонор народу з тисячолітньою традицією», – заявлялося на одному з віч у Львові.⁷² На іншому вічі говорилося: «Злочини українських саботажників – це не тільки робота УВО; вона тішиться підтримкою цілого українського суспільства». Лунали заклики до ліквідації українських товариств та закриття українських гімназій,

⁶⁸ ААН, MSZ, т. 2257, к. 210.

⁶⁹ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 632, арк. 33.

⁷⁰ *Сурма*, ч. 10 (37), жовтень 1930, с. 10.

⁷¹ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 66.

⁷² *Lwowski Kurjer Poranny*, 2 вересня 1930.

погрози відплати.⁷³ Польська преса також закликала до радикальних заходів:

У низці місцевостей польська влада розв'язала «Пласт». Убивця поліціанта під Бібркою теж пластун. Хіба це не достатня підстава для цілковитого зліквідування цієї організації? «Луги» теж у багатьох місцевостях розв'язані – належало б розв'язати всі... Так само шкідлива й нездорова атмосфера панує в українських гімназіях. Отруйні елементи втратили б значною мірою свої впливи, коли б українська молодь ходила до середніх шкіл разом із молоддю польською. Нарешті, треба з притиском підкреслити, що українські господарські й освітні установи теж є експозитурами політичних сепаратистських впливів. Господарські потреби українського населення слід задовольняти за допомогою аполітичних організацій, що мають загальнодержавний характер.⁷⁴

Як ми побачимо далі, саме такий рецепт дуже скоро візьме на озброєння польська влада.

Легальні українські партії із зрозумілих причин не поспішали виступати з осудом кампанії саботажу – це значило б піти наперекір громадській думці й наразитися на конфлікт із ОУН. Згодом міністр внутрішніх справ Феліціян Славой Складковський заявлятиме: «Українська інтелігенція назагал зайняла щодо кампанії саботажу позицію, можна сказати, прихильної нейтральности, а молодь виказувала аж надто явну симпатію до паліїв».⁷⁵ Так само, незважаючи на спонукування влади, не виступав з осудом саботажників і український клир на чолі з митрополитом Шептицьким.

Тим часом уже під кінець серпня стало ясно, що польська влада готова до рішучих дій. 29 серпня до Львова приїхали

---

⁷³ Див. резолюції польських студентів на вічу 12 жовтня 1930 у Львові, ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 24, арк. 2.

⁷⁴ *Słowo Polskie*, 2 серпня 1930.

⁷⁵ ААН, MSZ, т. 2265, к. 28-37.

вице-міністр внутрішніх справ Броніслав Перацький та голова відділу національностей МВС Генрик Сухенек-Сухецький, щоб особисто керувати акцією масових арештів серед членів ОУН/УВО. Того ж таки дня львівський воєвода Войцех Голуховський був знятий з посади – як кажуть, через те, що був проти пацифікації краю терором.⁷⁶ Новим воєводою призначено полковника Броніслава Наконечникова, представника так званої «групи полковників» у таборі санації. Вже на другий день у Львові проведено численні арешти, а Сухенек-Сухецький на прес-конференції поспішно заявив, що штаб УВО зліквідований, а скоро, мовляв, буде зліквідована й сама УВО. Чинovníки з МВС також остерегли, що «уряд не зупиниться ні перед якими заходами, потрібними для умиротворення ситуації».⁷⁷

---

⁷⁶ Діло, 28 січня 1931.

⁷⁷ ААН, MSZ, т. 2257, к. 13; Сурма, ч. 9 (36), вересень 1930, с. 9.

«ПАЦИФІКАЦІЯ»

Попервах влада намагалася протидіяти саботажам локальними запобіжними заходами й репресіями, такими як поглиблена агентурна розвідка, оперативне повідомляння органів безпеки про випадки саботажу й негайне проведення розслідувань, організація нічних дозорів, змушування селян до несення волосної варти, запровадження матеріальної відповідальності всієї волости за збитки від саботажів, перевірка документів у осіб, які привертали увагу поліції, посилений контроль за приїжджими до сіл та іноземцями, труси в хатах у «підозрілих» жителів тощо. До посилених патрулів поряд із поліцією залучалися члени «Стрілецького союзу» та груп військової підготовки («WF і PW»). Була встановлена нагорода в 500 і 2000 злотих за викриття або, відповідно, схоплення на гарячому виконавців саботажу.⁷⁸ Наведемо, приміром, деякі розпорядження коменданта львівської поліції від 20 вересня 1930:

1) На дорогах і гостинцях слід посилити патрулі, особливо вечірньої та нічної пори. Особливу увагу звертати на людей, що їдуть возами або кіньми. Під час ярмарків і торгів слід з допомогою міської поліції контролювати підозрілих осіб і тих, що вештаються без видимої мети. Це особливо

---

⁷⁸ Велику добірку таких розпоряджень воєвод та повітових старост див. у: ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600.

стосується до осіб віком від 15 до 30 років з числа руської інтелігенції, студентів, скавтів тощо, прибулих з міста...

2) Влаштовувати облави та ревізії в пошуках зброї, що мають відбуватися завжди по уважному, скрупульозному приготуванні – завжди несподівано, по змозі над ранок (перед світанням)...

3) Слід також звертати увагу й проводити особисті та хатні ревізії в сільських пастухів та хлопців, що займаються випасом худоби. Ці особи, часто нерозважливі, можуть бути легко використані підривними елементами...

4) Часто проводити контроль на залізничних вокзалах і пасажирських потягах у суботи й передсвяткові дні, звертаючи особливу увагу на академічну та студентську молодь (українців) і багаж, що вони перевозять...

5) Слід часто обходити й контролювати в денну пору державні споруди і загрожені об'єкти, бо підпали й вибухи готуються, як правило, вдень шляхом підкладання займистого чи вибухового надіб'я.

6) Утримувати тісні контакти з волосними вартами, до складу яких мають належати люди молоді, енергійні й такі, що заслуговують безумовної довіри...⁷⁹

Починаючи з кінця серпня, були проведені масштабні арешти серед керівників і членів ОУН/УВО в Галичині, під час яких заарештовано близько 20 чільних діячів: Я. Нестора, Б. Кравцева, Б. Кордюка, Р. Сушка, З. Книша, Ів. Габрусевича та ін.⁸⁰ 20 вересня, на виході з штаб-квартири УНДО, схоплено керівника ОУН і УВО в краї Юліяна Головінського, який 30 вересня був застрелений – начебто при спробі втекти. Однак хвиля саботажів не спадала, а навпаки, наростала.

Рішення про проведення широкомасштабної репресивної акції, тобто розміщення загонів поліції та кавалерії в загро-

---

⁷⁹ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 42.

⁸⁰ Див. справу про напад під Бібркою в актах Львівської прокуратури: ЦДІАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 968, арк. 57-59, 64.

жених саботажами селам, ухвалив особисто Юзеф Пілсудський. 1 вересня 1930 він обговорював події в Галичині з міністром внутрішніх справ Славоєм Складковським. Висловивши думку, що саботажі «не можна трактувати як якесь повстання», Пілсудський розпорядився «уникати проливу крові, а натомість, у разі добровільної чи недобровільної підтримки саботажників з боку місцевої людности, застосувати поліційні репресії, а де не pomoже – постій війська з усіма тяготами, що з ним пов'язані».⁸¹ Керівництво акцією міністр поклав на коменданта поліції Львівського воєводства Чеслава Грабовського.⁸² Практику пацифікації старости й коменданти поліції Бібрського, Бережанського, Підгаєцького та Рогатинського повітів, – намічених для першочергового «умиротворення», – узгодили між собою 18 вересня на нараді в Рогатині,⁸³ хоча ще перед цим, 14-16 вересня, підрозділи 14 полку язловецьких уланів, що начебто поверталися з навчань, були введені в кілька сіл Львівського (Підберізіці, Гаї, Германів, Яричів Старий та Новий) та Бібрського (Грусятичі, Дев'ятники, Вербиця, Сугрів, Городиславичі) повітів, де мали місце реквізиції та побиття людности.⁸⁴ Ширша репресивна

---

⁸¹ Про це див. спогади Складковського: Felicjan Sławoj Składkowski. *Strzępy meldunków*. Warszawa 1988, с. 105. Див. також Waclaw Jędrzejewicz. *Kronika życia Józefa Piłsudskiego, 1867-1935*, т. 2, Londyn 1986, с. 365. Згодом, уже в 50-х роках., Складковський наполягатиме: «Маршал твердо наголошував, що пацифікація має бути безкровна. Він наказував утихомирити край без того, щоб „робити там українське повстання”... Ворожа пропаганда українська і німецька хотіла свідомо роздути ті випадки, тож ішлося про те, щоб ні цій пропаганді, ні взагалі заграниці не давати підстав заявляти, начебто рух цей такий поважний, що треба аж стріляти в людей». Цит. за: W. Pobog-Malinowski. *Najnowsza historia polityczna Polski*. Londyn 1986, т. 2, с. 539.

⁸² ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 57.

⁸³ Там само, арк. 58.

⁸⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 260, арк. 5; AAN, MSZ, t. 2253, k. 171-173. У с. Купчинці на Тернопільщині ще 11 вересня побували солдати 6-го полку

акція розгорнулася з 20-х чисел вересня: 20 вересня загони поліції були введені в села Тернопільського повіту, а 21 вересня – в села Бібрського, Бережанського та Підгаєцького повітів. Методика проведення каральних експедицій була остаточно ухвалена 23 вересня на нарадах у МВС та в Президії Ради міністрів з участю львівського й тернопільського воєвод.⁸⁵

До поліційної пацифікації, що тривала з 20 по 29 вересня, було залучено 17 рот поліції по 60 рядових кожна: 9 рот із школи поліції у Великих Мостах, 3 – з Львівського воєводства і по 2½ – з Тернопільського та Станиславівського – тобто 1041 чоловік разом із старшинами. Поза тим, у Городенківському повіті з 2 по 7 жовтня діяв окремий зведений відділ поліції Станиславівського воєводства в числі 37 чоловік. Керував акцією комендант поліції Львівського воєводства інспектор Грабовський, який і визначав її «методику й характер». Допомогало йому ще четверо старшин. Один з них, підінспектор Лозинський, весь час перебував у Львові в штабі операційної групи, куди сходилися всі відомості й рапорти окремих відділів поліції та староств; він підтримував зв'язок між відділами і штабом та видавав – у порозумінні з інспектором Грабовським – відповідні вказівки. На території Бібрського та Рогатинського повітів контроль над відділами справував підінспектор Готтас, а в решті повітів інспектора Грабовського представляли підкомендант Фухс і підкомендант Гіжейовський.⁸⁶

«Умиротворення» сіл виглядало, згідно з офіційними роз'ясненнями, так:

кінної артилерії із Станиславова, які побили кількох селян, але масових погромів усе ж не чинили (AAN, MSZ, t. 2253, k. 182).

⁸⁵ AAN, MSW, t. 1250, k. 108-109.

⁸⁶ AAN, MSZ, t. 2257, k. 217; ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 57-58.

Прибувши до вказаної місцевості, відділ поліції оточував село патрулями, викликав війта і волосну раду, пояснював їм ціль приїзду, вимагав видати зброю, вибухові та займисті матеріали і виказати підозрілих осіб... З села нікого не випускали. Всі жителі мали перебувати в своїх садибах. Далі починалися труси, що були дуже ретельні. Обшукувано жили будинки, комори, стайні, стодоли, пивниці, навіть скирти сіна й соломи; перетрушувано складене у складах. При ревізіях у громадських закладах і в особливо підозрілих осіб зривали навіть підлогу й розшивали дах. У кількох випадках, коли власники не хотіли видати ключі або ховалися, щоб утруднити ревізію, – доводилось висаджувати двері й ламати замки. В деяких випадках частково розбирали навіть печі, бо ж і там знаходжено шукані предмети.⁸⁷

Очевидно, що такого роду інструкції та звіти не дають повної картини того, як відбувалася акція на місцях. В архівах поліції вона залишила тільки сухий осад у вигляді статистики ревізій та арештів: наприклад, у Львівському воеводстві поліція перетрусила 956 домів у 54 волостях, затримала 46 осіб, з яких 12 віддано під суд за державну зраду й приналежність до ОУН... Повнішу картину тої бурі, що налетіла на українські села, можна скласти собі на підставі свідчень, зібраних заходом українських громадських діячів, та звідомлень про польські репресії, що були підготовані на підставі цих матеріалів.

Уже з зацитованих пояснень видно, що поліція мала карт-бланш на руйнування хат і нищення майна під приводом пошуку зброї та вибухівки у «неблагонадійних жителів». Користалися цим карт-бланшем сповна, бо ж мета трусів полягала не тільки й не стільки в тому, щоб виявити що-небудь незаконне, – це були так звані «дошкульні ревізії», що сам факт їх проведення був карою для підозрюваних у нелояльності. Кажучи словами одного з поліціантів: «Як ми вам так-от

---

⁸⁷ AAN, MSZ, t. 2257, k. 14-15.

скрізь усе понищимо, то у вас пропаде охота до саботажів».⁸⁸
 Отже, на практиці ревізія виглядала десь так:

До хати Стефана Микитового, сина Павла, прийшло 5 поліцаїв. Дома була лиш жінка, Зофія Микитів, і діти... A która gospodyni? Я, – каже Зоська Микитів. – Idź do chaty, kurwo! Otwieraj, kurwo, skrzynie! Перешукали скрині, побили вікна, портрети Шевченка і Франка побили і подерли. Czemu, kurwo, nie mówisz po polsku? Już 10 lat Polska, był czas nauczyć się!!! Кричали до переляканої жінки, окладаючи її кольбами по плечах і по руках, так що аж руки пообтікали, також копали її чобітьми в живіт... Казали [сусідам] перекопати долівку в обох кімнатах хати. Викопали глибоко, як стрілецькі рови. Усьо білля і одіння порозкидали і ходили по нім. Опісля перейшли до комори і шпихліра. Всьо збіжжя висипали на землю. Відтак казали розшивати стріху. Розшили причолки і роги дахів у двох стайнях, розкинули верхи і середину хатньої стріхи. Також розкинули усі стіжки, змішували снопи різного збіжжя. Около 80 кіп збіжжя скинено на одну безладну купу. 10 метрів каміння, зложеного на будову, казали Рибаківі Андрухові, Рожницькому Йосифові і др. розкидати. Це було понад сили Андрієві Рибаківі, 60-літньому старикові. Та на це не зважали, але немилосердними ударами кольби примусили розкидати... Недалеко було зготовлено 6000 цегли на будову нової хати. Цеглу теж мусіли люде розкидати... Шукали всюди за зброєю. Не знайшли нічого. Скінчивши ревізію, казали стати вище вимініним господарям і Зосьці Микитів в ряд, дали їм поголовно по кілька кольб і порадили: Uciekajcie! Побили також палицями 12-літню Ольгу Микитів і маленьку Ольгу Кушнір, 3-літню дитину, щоб не плакала за мамою. Пороскидавши всьо, тріумфували: «Teraz kaban nie będzie sterty palił, bo będzie miał co do roboty. Będzie pracował! (с. Денисів Тернопільського пов.).⁸⁹

⁸⁸ ААН, MSZ, t. 2253, k. 204. Карального характеру «ревізій» не заперечує навіть Володимир Побог-Маліновський: W. Pobog-Malinowski. *Najnowsza historia polityczna Polski*, s. 726-727.

⁸⁹ ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 22, арк. 97-98.

Зазвичай, до числа неблагонадійних входила, oprіч «національно активної» молоді й селян, і вся нечисленна сільська інтелігенція: вчителі, працівники кооперації, «Просвіт» тощо – без огляду на їх політичну активність чи навпаки, аполітичність. Для священників теж не робилося винятку:

Відділ на чотирьох підводах приїхав до приходства і, влетівши до хати, зібрали всю парохову родину та почали кричати до пароха: «ти скурвій сину, ти бандито, курва ці маць, ренце до гури» і, зробивши особисту ревізію, вивели жену пароха і стареньку 60-літню маму на гумно і казали розкидати збіжжя і сіно... В межичасі поставлено пароха в кухні на «бачносьц», а самі поліцаї переводили ґрунтовну ревізію, якої вислідом було румовисько в хаті, якому підпало все, що в хаті було, включно з образами святих, з яких оставили на стіні один образ Матері Божої, все інше побито... По 2-годинній ґрунтовній ревізії висипали з останньої подушки пір'я на голову пароха і так опозореного вивели на подвір'я, де около 30 господарів розкидало збіжжя, та приказали разом з родиною лізти на стирту і розкидати, а все те діялося при акомпаніяменті таких поганих слів, що оден з поліцаїв плакав, бачачи таку неславу... Коли все було скінчене... пароха доставили на «мейсце збору», т. є. до місцевої жидівської корчми. Тут начав п. аспірант переслухання такими словами: «Но, ксенже бандито, тераз ми себе погадами, скурвій сину! Ти учил дзеці в школе патріотичне песні спеваць» і т. д. (с. Васючин Рогатинського повіту).⁹⁰

Часто «неблагонадійних» збирали всіх докупи для допиту й екекуції:

Поки йшли ревізії, людей зганяли на допит. Ці «допити» відбувалися на подвір'ї в одного господаря. Згідно з заздалегідь складеним списком, надиктованим від польських елементів повіту, людей приводили і, навіть не записавши їх даних, ставили перед комісара поліції. Він швидко читав ім'я припровадженого і одразу називав його нібито

⁹⁰ Там само, арк. 28.

вину. Наприклад: То ти український агітатор? То ти хочеш України? То твій син саботажник з рогатинської гімназії? То ти маєш зброю? і т. і. Тоді [приведеного] сковували, найчастіше двох людей разом, і били на подвір'ї перед усіма (с. Вербів Підгасцького повіту).⁹¹

Навіть священикам не завжди вдавалося відбутися словесною наругою. Скажімо, в м. Підгайцях, згідно із звітом єпископа Івана Бучка, що з доручення митрополита Шептицького відвідав кілька «спацифікованих» повітів, тяжко побито понад 30 українців, у тому числі колишнього посла Яворського та отця Михайла Блозовського:

Заарештованих скутих завели до сараю в магістраті. Звідти по одному заводили до льоху-пивниці, де чекало близько 20 поліціантів, озброєних гвинтівками та палицями. Під ударами палиць жертву валили на землю й били аж до втрати притомності, потім відливали зимною водою і били далі, знущаючись нелюдським способом. Казали, наприклад, їсти жменю землі і питали, чия то земля. Отцю Блозовському заявили, що свячення, отримане від єпископа, недійсне, а дійсне тільки те «свячення», що уділяє поліція.⁹²

Звісно, масові екзекуції мали місце не скрізь без винятку. Скажімо, в с. Бродки Львівського повіту поліція обмежилася трусами із зриванням підлоги, арештами і згоном люду для розкопування копця, насипаного на честь Тараса Шевченка.⁹³ Подекуди, не знайшовши зброї чи вибухівки, «ревізори» все ж не хотіли йти з порожніми руками:

У пароха і декана о. Карп'яка переведено так ревізію, що пропали йому діамантові кульчики, дамський годинник,

---

⁹¹ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 11.

⁹² ААН, MSZ, т. 2860, к. 222-223; ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 11. Пор.: ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 20, арк. 2-5, 39-43.

⁹³ ААН, MSZ, т. 2253, к. 172.

бранзолета з брильянтами, 6 гафтованих хусток і бритва (с. Ульвівок Сокальського повіту).⁹⁴

Утримувані за рахунок місцевої людности поліціянти старалися ні в чім собі не відмовляти:

Для спрацьованих ревізіями і катованням поліцаїв приказав комісар зладити обід, *żeby wszyscy mieli co jeść!* Громадяни мусіли зложити звиж 100 курей і качок, десяток кілограмів масла і коло 5 кіп яець... По обіді мало стати перед громадським урядом 20 підвод із сидженнями, вистеленими біленькими веретами – якими вирушили далі (с. Денисів Тернопільського повіту).⁹⁵

Ревізії проводилися також у всіх українських установах. Наприклад, у Підгайцях перетрушено будинки «Просвіти», кооперативу, кооперативного союзу, «Рідної школи», «Сільського господаря», товариства «Родина» та канцелярії УНДО.⁹⁶ Ці ревізії теж супроводжувалися масовим нищенням продукції та іншого майна, як-от у с. Купчинці Тернопільського повіту:

Проводячи ревізію в читальні „Просвіти”, поліціянти наказували керівнику читальні Миколі Школьному і членам заряду... дерти й нищити власними руками театральний гардероб. Потім влаштували щось на зразок театального видовища, наказуючи членам заряду одягати на себе театральні строї й імпровізувати виставу... Знищено все приладдя, картини, гардероб, куліси вартістю кілька тисяч злотих, знищено всі музичні інструменти вартістю понад 600 американських доларів...⁹⁷

Або в с. Журові Рогатинського повіту:

Найхарактерніше виглядала ревізія в молочарні, де побито всі скляні предмети, забрано квас сірчаний, оливу і різні хімікалії, конечні до виробу масла, яко небезпечні.

---

⁹⁴ ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 22, арк. 35-38.

⁹⁵ Там само, арк. 97-98.

⁹⁶ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 11.

⁹⁷ AAN, MSZ, t. 2253, k. 182-183.

При цьому побито молочара п. Вакова Василя і помічницю, дівчину Настю Бобик. Коли найшли зонд (до здуття корів), уважала його поліція за «шприцу до подпаляння», і лишень завдяки виясненню місцевого поляка його не знищено.⁹⁸

Утім, на цьому акція не обмежилася. З 26 вересня – «задня досягнення ліпшого морального ефекту»⁹⁹ – до акції долучилося військо: 6-й, 9-й, 14-й та 22-й полки уланів і 6-й полк кінних стрільців, з яких було виділено в сумі 10 навчальних ескадронів чисельністю 120-170 коней кожен.¹⁰⁰ Щодо взаємодії з військом, яке вводилося в села під приводом маневрів, інструкції були такі:

Протягом найближчих днів належить скористатися з навчань відділів кавалерії, що їх організувало командування VI корпусної округи, з метою опосередкованого проведення пацифікації в повітах, що викликають найбільше застережень у зв'язку з саботажною акцією. Належить негайно приготувати списки тих волостей, у яких доцільне розквартирування навчальних підрозділів, із дуже виразним зазначенням, котрі жителі даної волости без огляду на національність мають бути звільнені від тягарів квартирун-

---

⁹⁸ AAN, MSZ, t. 2253, k. 26.

⁹⁹ Вислів з офіційного звіту про пацифікаційну акцію: ДАЛЮ, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 58.

¹⁰⁰ 1) 6 полк уланів виділив два ескадрони, що діяли з 27.IX по 17.X в повітах Рогатин і Станиславів.

2) 9 полк уланів – три ескадрони: 1-й діяв з 18 по 29.IX у волості Куровці, а з 29.IX по 16.X – в повіті Бережани; 2-й – з 27.IX по 17.X в пов. Бережани; 3-й – з 5 по 9.X в волості Петликівці повіту Бучач.

3) 14 полк уланів – два ескадрони: 1-й діяв з 27.IX по 16.X в Городоцькому та Бібрському повітах; 2-й – з 27.IX по 16.X в Яворівському та Львівському повітах.

4) 22 полк уланів – один ескадрон, що діяв з 27.IX по 16.X в Збаразькому повіті.

5) 6 полк кінних стрільців – два ескадрони: 1-й діяв з 27.IX по 16.X в Жовківському та Сокальському повітах; 2-й – з 7 по 17.X у волості Стремін Жовківського повіту (ДАЛЮ, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 2).

ку зважаючи на їхню лояльність до держави... Займання квартир у визначених місцевостях, у нелояльних жителів-українців згідно із списком, має відбуватися з участю працівника поліції, який надасть командирові ескадрону докладніших вказівок у цьому плані. Харчі для маневрових підрозділів мають примусово достарчати жителі даної волості, з тим що керівник відділу може зажадати доставлення продовольства від інших індивідуально визначених жителів даної волости. Ці індивідуально визначені жителі повинні бути в списках, що їх коменданти постерунків передадуть командирам ескадронів. Оплата за поставлене продовольство відбуватиметься на місці готівкою на підставі цінника пана старости з урахуванням цьогорічних високих врожаїв і того факту, що товар закуповується у виробника на місці. Ця обставина дозволить установити ціни значно нижчі від ринкових. Квартерунок і постачання продуктів місцева людинність має відчувати як певного роду тягар, а тому не слід застосовувати цих заходів до лояльних жителів даної волости, а в жодному разі – до жителів польської національності. Особливий статус селян польської національності слід підкреслювати нарочито й дуже виразно. В демонстраційних цілях відділ кавалерії може висилати кварталмайстрів і до інших волостей для визначення місць кварталунку. Коменданти постів поліції повинні підтримувати по змозі неявний контакт із командирами військових підрозділів, надаючи їм якнай докладнішу інформацію і уможливлюючи цим самим якнай успішніше проведення акції...¹⁰¹

На практиці військова акція була аналогічна до поліційної, тільки з більшим акцентом на езекуціях: «Якщо відділи поліції в деяких місцевостях виявляли до людинності відносно врозуміння, то військові загони трактували людинність надзвичай брутально», – констатували згодом українські парламентарі.¹⁰² Як це було й у випадку поліції, каральна експедиція уланів

---

¹⁰¹ Інструкція городоцького повітового комісара поліції до підлеглих постів поліції, видана на підставі розпорядження львівського воєводи Наконечникова (26 вересня 1930 р.) // ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 29.

¹⁰² ААН, MSZ, т. 2253, к. 168.

починалася з облави, бо людність на саму звістку про наближення війська кидала все й тікала куди глядя. Тому-то, наприклад, у с. Угерці Незабитівські ескадрон уланів застав тільки сімох старих селян – решта втекли, попередньо розв'язавши «Просвіту» й кооператив.¹⁰³ Так само у с. Горбкові коло Сокаля «лояльна людність залишилася в селі, тоді як уся молодь уже тиждень переховується в навколишніх лісах», – писав 5 жовтня командир карального підрозділу поручник Хелмінський. Із Сокальського повіту жителі втікали аж на територію сусідніх Люблінського та Волинського воєводств, звідки їх доправляли назад патрулі поліції.¹⁰⁴

По прибутті загону в село чи містечко починалося виловлювання неблагонадійних згідно з наперед заготованими у старостві або в поліції списками:

Окруживши село зі всіх сторін та розставивши сторожі на всіх дорогах, около години 5 вечора кінні патрулі уланів в'їхали в передмістя Яворова: Наконечне, Наконечне-Кінець і с. Поруденко... Всіх прохожих та переїжджаючих легітимовано та провірювано імена за списками громадян Наконечного... Задержаних зібрано в гуртки, яких патрулі гнали до будинку читальні «Просвіти». Кінний конвой змушував проваджених бігти, а коли деякі старі люди... не могли бігти, то бито їх палками по голові та де попало... Перевіривши виписаних на листі громадян та замкнувши їх в одному з приміщень читальні, коло години 9 ввечері улани розпочали биття. Викликували одного за другим по імені до другої кімнати, де при столі сидів поручик та кілька підстаршин, а біля них стояла лавка та кілька жовнірів, які виконували езекуції. Вони накладали на уста велику чорну хустку, скидали з кожного вбрання, а потім 5 жовнірів починали бити. Били: 1) березовими палицями, грубими 3 см. в промірі; 2) нагаями з гуми зі сталевим дротом всередині; 3) бамбусовими палицями та нагаями з плетеної

---

¹⁰³ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 38.

¹⁰⁴ Там само, арк. 47, 51.

шкіри, так зв. биківцями. Після 25 ударів закладали на тіло мокрі брудні мішки від солі та каїніту... Зомлілих відливали водою і після малої перерви катували їх далі. По биттю викидували кожного до сіней, де стояли двома шпалерами вояки з крісами в руках. Тут відтручувано ударами кольб кожного побитого доти, доки зовсім не викидали його надвір. [В підсумку четверо чоловік дістали по 200 бучів, 13 – по 150 бучів, 10 – по 100 та 50 бучів. Ще шістьох побито «просто так», в т. ч. двох жінок 20 і 23 років, що хотіли подати побитим води].¹⁰⁵

Аналогічно діяли улани і в с. Сарники:

До села Сарники ескадрон 14 полку уланів прибув над вечір. Всіх людей зігнали з поля до села. Згідно з привезеним списком, вибрали 15 чоловік, членів місцевої читальні та кооперативу, і замкнули їх у пивниці. Потім їх викликали по одному, розбирали догола, клали на бочку, затикали рота шматою, яку впихали до уст києм, а голову зв'язували під бочкою з ногами... Кожного били бичами від ціїв по 15 хвилин без перерви, а хто в заготовленому списку був підкреслений, тих бито протягом 2-3 днів кілька раз.¹⁰⁶

У плані знуцання над людністю вояцтво було багате на різні вигадки:

Капрал Гут приказав клякати й молитися за здоров'я ротмістра, «щоб довго жив і проклятих кабанів бив». Так само казали молитися, «щоби кінь ротмістра добре їв і здоров був». При тому так били, що люди мусіли молитися. Один ходив з машинкою, а другий з бритвою, і стригли як молодих, так і старих (пас через голову, і так оставляли) (с. Боків Підгаєцького повіту).¹⁰⁷

¹⁰⁵ ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 22, арк. 138-139.

¹⁰⁶ ААН, MSZ, т. 2253, к. 174; пор. рапорт командира ескадрону «А» 14-го полку уланів про постій у Сарниках: ДАЛЮ, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 7 (про екзекуції в рапорті не згадано – як і в усіх інших рапортах з цього ескадрону).

¹⁰⁷ ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 20, арк. 51.

Ревізії в «Просвітах» тощо військо проводило так само, як і поліція:

Дня 5.XI. ... першою жертвою ревізії стала домівка читальні «Просвіта». Здемольовано локаль, книжки з бібліотеки спалено в печі, так що в бібліотеці не осталося ні одної книжки крім кількох, котрі були вижичені членам. Вартість шкоди виносить до 1000 злотих. Просим дати відповідь, що нам робити... (відділ «Просвіти» в с. Заболотіві до централі у Львові).¹⁰⁸

Я прийшов до читальні. Там нікого не було, тільки Гнат Андрушак, також старий, і ціла купа книжок валялася на сцені, то є ціла бібліотека около 300 книг. Я прийшов до Андрушака, а він тії книжки дре на куски, і мені вартовий улан казав разом з ним дерти. Я аж плакав за тими книжками, але мусів дерти... (70-літній Ілля Кней із с. Бобятина, пов. Сокаль).¹⁰⁹

З особливим завзяттям нищилися різного роду символи українства на кшталт портретів Франка чи Шевченка, вивіски українською мовою, цвинтарі Січових стрільців тощо. Паралельно велася й передвиборча агітація за Безпартійний блок, як-от у с. Шили Збарзького повіту:

Дня 5 жовтня ц. р. прийшов до села відділ 22 полку уланів, обступив село, а командант, прийшовши під церкву, говорив до зібраних там людей промову, в якій, між іншим, казав: «Ви веце тераз, же соу вибори! Курва ваша маць, абисьце ведзелі, як маце глосоваць, бо іначей еше раз пшийдзєми і т. д.» По цій промові відділив мушин середніх літ, забрав їх до стодоли і казав кожному дати по кількадесят (до 100) нагаїв...¹¹⁰

---

¹⁰⁸ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 34.

¹⁰⁹ Там само, арк. 57-58.

¹¹⁰ Там само, арк. 14.

Powiatowa Komenda Policji Państwowej w Gródku Jagiell.

Nr. 486/Tjn/30.-

Sociale tajne i

Do rąk własnych komendantów i t.

Pacyfikacja stosunków
bezpieczeństwa.-

D o

Posterunków Policji Państwowej

Gródek Jag. dnia 26 września 1930 r. w/ P O W I E C I E

Wkład za tut. zarządzeniem Nr. 486 Tjn/30 z 24/IX.1930
podejść poniżej do tajnej wiadomości komendantów poster. okólnik Pana
Wojewody Dr. Makowieckiego - Lutowskiego, który w wylociu brzmii.

W ciągu najbliższych dni skorzysta z zaszakowanych przez
Dow. O. K. VI, dwóch oddziałów kawalerji w celu pośredniego przeprowa-
dzenia pacyfikacji w powiatach, budzących najwięcej zastrzeżeń w zwią-
zku z akcją sabotażową.-

Należy przygotować bezwzględnie wykazy tych gmin, w których
wskazana jest zakwaterowanie dwóch oddziałów z bardzo wyraźnym
zaszacowaniem, którzy mieszkać danej gminy bez względu na narodowość
mają być zwolnieni od ciężaru kwaterunku ze względu na swą lojalność
państwową.-

Przykładam szczególną wagę do jaknajbardziej skrupulatnego
zastawienia materiału informacyjnego dla oddziałów dowódców szwad-
ronów, który będzie stanowił podstawę dla celowego przeprowadzenia
niniejszej akcji.- Zająć kwater w wyznaczonych miejscowościach
i w wykazie uwieczonych nielegalnych mieszkańców Ukraińców, na się
odbić przy współdziałaniu funkcji Policji Państw., który udzieli Dowy
szwadronu bliższych wskazówek w tym kierunku.-

Żywność dla dwóch oddziałów ma być przyniesiona dostar-
czona przez mieszkańców danej gminy z tem, że D-com oddziału może zażą-
dać dostarczenia żywności od indywidualnie oznaczonych mieszkańców
z pośród innych mieszkańców danej gminy. Ci indywidualnie oznaczeni
mieszkańcy mają znajdować się w wykazie komendantów posterunków,
wreconym dowódcom szwadronu.-

Zaprzeta za dostarczone środki żywności nastąpi na miejscu
gotówka na podstawie cennika P. Starosty z uwzględnieniem terorecz-
nych korzystnych zbiorów i zakupu na miejscu u producenta, która to
okoliczność zezwoli na ustalenie cen znacznie niższych od cen rynko-
wych.-

Kwaternik i dostarczenie żywności winno być odczute przez
miejscową ludność jako pewnego rodzaju ciężar, dlatego nie należy
ich stosować w odniesieniu do lojalnych mieszkańców danej gminy, a
z reszty nie może dotyczyć ludności narodowości polskiej.- Wyróżnienie
wobec ludności polskiej należy akcentować ostentacyjnie i bar-
dzo widocznie.-

W celach demonstracyjnych może oddział kawalerji wysyłać
swoich kwaternistrów i do innych gmin celem wyznaczenia kwater.-

Komendanci poster. mają utrzymywać możliwie niewidoczny
kontakt z Dow. dsami oddziałów wojskowych, udzielając im jaknajbardziej
informacji i umożliwiając w ten sposób jak najskuteczniejsze przepro-
wadzenie akcji.-

Podając powyższe komendantom poster. do wiadomości polecam
jak najściślej go wykonać. W udzielonych informacjach D-com oddziałów
wojskowych nie może być niedokładności z jednej strony, zaś jakiegokol-
wiek wahania z drugiej strony.- Informacje mają być ciążę i pewną.-
Podając, że przez pow. Gródek Jag. przemaszeruje szwadron kawa-
lerji w sile 150 koni, i że początek dwóch oddziałów rozpoczyna się wytarsem
ze 17 wowa dnia 27 września br. godz. 7.-

Otrzymując: P. P. P. Gródek Jag.
Janoń, Dobrostan, Doleży, Wziana,
Groczyń, Lubim Wielki, Dobrzyń,
Uhowe niez, Hertfeld, do wykonania
za P. P. P. Wiszenka, Rozina Rodatycze
do wiadomości.-

Komendant Powiatowy P. P.

Mejewski komisarz P. P.

Документ 2. Інструкція коменданта поліції в Городку про порядок
залучення військових підрозділів до пацифікаційної акції,
26 вересня 1930 р. (ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 29).

Взагалі, дуже часто волосну раду під загрозою приїзду – або повторного приїзду – карної експедиції змушували підписати декларацію про те, що громада дякує за науку, «самочинно» ліквідує всі наявні на її території українські інституції й товариства, а на доказ своєї лояльності зобов'язується голосувати за Безпартійний блок:

Сьогоднішнього дня розв'язуємо місцеву читальню «Прогресу» як вогнище протидержавного руху і всі одностайно обіцяємо під час виборів до сейму і сенату голосувати за урядовий список. Покірно просимо не направляти до волості П'ятничани асистенційного [під «асистенцією» малась на увазі участь війська в поліційних операціях – *Р. С.*] відділу, бо... місцева людність бере на себе цілковиту відповідальність за лад, порядок і безпеку на терені волости (с. П'ятничани).¹¹¹

У цей гарячий для нас час недвозначно заявляємо, що ефект, який мав місце в день 11 жовтня, буде для нас раз і назавжди наукою – не слухати підшептів різних юд ані тих газет, що підбурюють до незгоди з братнім народом... (с. Великі Хлібовичі).¹¹²

Військо сповна користало з можливості закуповувати у виробника продукти «за ціну значно нижчу від ринкової», бо ж ціни й справді були більш ніж привабливі:

У Миколи Олеська забрало військо льошу вартістю 200 золотих, а заплатило лише 15 золотих. У Павла Миколайчука забрало військо льошу вартості 450 зол., а заплатило лишень 60 зол. Заразом забрано у нього бугая вартістю 25 американських доларів, а заплачено лишень 25 золотих. На всіх господарів накладено обов'язок дати даром обрізану, обчімхану, зварену курку і боханець хліба, і лишень за хліб заплачено, і то лише по 12 грошів. На село наложено контрибуцію у виді 18 кірців вівса і плачено за корець лише по

¹¹¹ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 238, арк. 26.

¹¹² Там само, арк. 36.

4 золоті, та приказано відвезти форшпанами весь сей овес до Жовкви (с. Горбків, пов. Сокаль).¹¹³

Утім, навіть таку формальність, як оця «оплата», часто нехтували. Так було, наприклад, у с. Грусятичі Бібрського повіту:

Командир відділу... наказав протягом двох годин доставити 25 ц вівса, 3 свині вагою по 100 кг, 25 кг ярини, 1½ ц картоплі, 100 боханців хліба, 100 л молока, 1200 яєць, 5 м полотна тощо. Коли голова волості виконав його вимогу і все це доставив, командир заявив зібраним у приміщенні школи членам волосної ради: «Мушу вам подякувати за те, що вчасно доставили харчі для людей і коней, а заплатить вам за все це ваш друг німець».¹¹⁴

У деяких селах з примусу були підписані заяви про те, що військо не збирало ніякої контрибуції.¹¹⁵ Далі, вище військове начальство теж користало з нагоди заpastися продуктами:

Автом зі Львова приїхало чотирьох панів майорів і сей час послали в село жовніврів, які стягнули з селян 3 міхи качок та курей і кілька пак яєць, те все зложили пани майори до авта і повезли до Львова (с. Наконечне, пов. Яворів).¹¹⁶

Ну а завершення акції відзначалося з великою пишністю і, зрозуміло, теж коштом «умиротвореної» людности:

По скінченні пацифікації [під час якої побито 53 чоловіка, розорено «Просвіту» і кооператив] у читальні «Просвіти» відбувся спільний обід, який мусіла дати громада. За зарізане теля на ту гостину заплатила громада, решту знесли господарі. М'ясо їли, бараболу серед епітетів розкидали по підлозі. Жадано порцелянового начиння, срібної обстановки – за тим посилала громада до посесора, але сей відмовив (с. Стецева, пов. Снятин).¹¹⁷

---

¹¹³ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 53.

¹¹⁴ AAN, MSZ, t. 2253, k. 172.

¹¹⁵ Там само, к. 174.

¹¹⁶ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 141.

¹¹⁷ Там само, арк. 35-38.

Дуже часто траплялося, що умиротворенню підлягали села, де не було ніякого саботажу (це видно хоч би з того, що при 190 зафіксованих актах саботажу репресіям піддано аж 450 місцевостей):

В нашому Сокальському повіті – точно не знаю, як по цілому повіті було, тільки знаю, що від самого Угринова по тих всіх селах не було жадного саботажу, то є жадного підпалу. Тільки в Бишеві і на Волиці Комаровій – ну, най би вже там військо було. А військо їздило і мордувало невинних людей і за що? – [запитував цитований уже старий Ілля Кней].¹¹⁸

Самі командири каральних загонів, зрозуміло ж, були цілком свідомі того, що в тому чи іншому спаціфікованому селі «саботажів не було», зазначаючи це в своїх рапортах.¹¹⁹ І навпаки, іноді місцевим поміщикам вдавалося оборонити «свої» села перед наїздами карателів:

Ба, але чому по всіх селах не було пацифікації? В Спасові, то є центр України [тобто українського руху], в Шарпанцях, в Лучицях, в Лещатові, в Степанині, в Свиторові... Бо тії пани-дідичі не допустили до того, щоб їх села терпіли якусь пацифікацію. Вони їздили кілька разів до староства і казали, що їх села є порядні, люди добре заховуються, і там не потреба війська. І військо не приїхало. Але по тих селах, де була пацифікація, то лайдаки пани-дідичі умисно їздили до староства і просили, щоб військо приїхало, людей било і настрашило.¹²⁰

---

¹¹⁸ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 57-58.

¹¹⁹ Напр.: ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 7.

¹²⁰ Там само. Пор. рапорт керівника ескадрону «А» 14 полку уланів: «5.Х.1930 р. У місцевості Острів затримався на 6 годин... Власник фільварку в с. Острів (Мицельський) сам був відсутній, але прохав через свого управителя не завдавати нікому тілесних ушкоджень, бо людність поводитьсь лояльно і це мало б поганий вплив на результати виборів до Сейму. Просьбу я виконав» (ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 352, арк. 13).

Так само й у повіті Кам'янка-Струмилова, де саботажів як таких не було, «ходили чутки, що до деяких сіл має прийти військо, але якимось обійшлося, бо в Сельці інтервенював дідич Бартманський, а в Батятичах – дідич Папара, а з Добротвора вийти і радні поляки гарантували за спокоєм. В одному тільки селі нашого повіту, а саме в Стриганці, не обійшлося без війська, яке, пацифікуючи сусіднє село Тишицю Сокальського повіту, на празник Покрови зайшло до села в часі богослуження, зняло з церкви всіх людей і перегнало вплав через Буг».¹²¹

Розширити наше уявлення про те, як відбувалося замирення галицьких сіл, якими очима дивилися «пацифікатори» на українську людність і як вони розуміли своє завдання, допоможуть також цікаві документи, що збереглися в Державному архіві Львівської області, а саме рапорти командирів каральних загонів. Деякі з них відзначаються великою одвертістю. Отже, командир навчального ескадрону «Б» 14-го полку уланів поручник Стружинський у своєму рапорті пише:

Рапорт І: 1/таем. с. Гнійниця, дня 8.Х.1930 р.

Список українських діячів:

1) гр.-кат. священик Стефан Щурко; 2) його син Щурко Володимир; 3) голова кооперативу Василь Венгорак – всі троє втекли до Перемишля за два дні до прибуття війська; 4) селянин Стефан Серодович – покараний – 200 київ; 5) селянин Михайло Серодович – покараний – 30 київ; 6) селянин Іван Лесько – покараний – 100 київ; 7) селянин Микола Совик – покараний – 35 київ; 8) селянин Стефан Кобзяк – покараний – 50 київ; 9) селянин Дмитро Радич – покараний – 300 київ; 10) селянин Олекса Радич – покараний – 25 київ; 11) селянин Андрій Зубач – покараний – 150 київ; 12) селянин Михайло Радич – покараний – 150 київ; 13) селянин Микола Келих – не покараний – утік ще до прибуття ескадрону.

¹²¹ ЦДАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 19, арк. 132.

Вилучена зброя: У гр.-кат. священника Стефана Щурка нема дозволу на: 1 мисливську рушницю, 1 пістолет-флобер, 1 бравнінг 6'35 мм.

Саботаж: У вересні ц.р. підпалено скирти пшениці власника маєтку п. Ромуальда Фавгора: згоріло 14 скирт. Місцеві жителі, підозрювані в підпалі, заарештовані. Село не хотіло рятувати збіжжя й гасити вогонь попри наказ присутнього там яворівського старости. В цьому винен о. Щурко, який не дозволив людям вийти з церкви під час відправи й гасити вогонь. Священників син Щурко Володимир підозрюється у співучасті в підпалі.

Настрій солдатів-русинів: Добрий, виконують наказ охоче, виявляють задоволення з того, що агітатори несуть кару.

Настрій людности: У момент в'їзду війська – паніка. При відбутті з села – демонструють пошану до влади. Проводирі за кілька днів до прибуття ескадрону виїхали до Перемишля та Яворова.¹²²

Рапорти поручника Стружинського відзначаються особливою прямою. У рапорті попереднього командира ескадрону «Б» поручника Пневського про екзекуції «українських діячів» говорилося більш завуальовано:

Волость Наконечне, 5-7.X: Постій ескадрону від 17.00 5.X до 14.00 7.X.

1) Головні проводирі: гр.-кат. священник Дмитро Бариляк і місцевий учитель – цей останній утік ще до прибуття ескадрону. Ціла волость досить сильно розагітована з огляду на близькість міста Яворова.

2) Настрій людности на момент прибуття ескадрону досить самовпевнений (молодь не хотіла відповідати по-польськи, кажучи, що не вміє, а це була неправда, бо згодом виявилось, що вони чудово розмовляють по-польськи). В міру постою ескадрону людність цілком присмирніла.

3) Допитано і провчено 38 українських діячів.

Настрій уланів руської національності – якнайліпший.¹²³

¹²² ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 7.

¹²³ Там само, арк. 38.

О д п и с

Савудрон ćwiczebny "3" m. Gnojnicz dnia 8.X.1930.r. 4
 Meldunek L.1/tjn.

Urząd Wojewódzki Bezp.

Wykaz działaczy ukraińskich.

1. Ksiądz gr. kat. Szczurko Stefan,	Uciekli do Prse
2. syn jego Szczurko Włodzimierz,	myśliwa na 2 dni
3. Przewodniczący Kooperatywy Węgiorek Wasyl	przed przybyciem
	wojska.
4. rolnik Serodowicz Stefan ukarany	200 kijów
5. " Serodowicz Michał "	30 "
6. " Łasko Iwan "	100 "
7. " Sowik Mikołaj "	35 "
8. " Kobziak Stefan "	50 "
9. " Rodycz Dmytro "	300 "
10. " Rodycz Ołeksa "	25 "
11. " Zubacz Andrzej "	150 "
12. " Rodycz Michał "	150 "
13. " Keżych Mikołaj nie ukarany,	uciekł przed przybyciem wojska.

Odebrana broń. U ks. gr. kat. Szczurki Stefana, brak pozwolenia na : 1 strzelbę myśliwską, 1 flobert, 1 browning 6*35mm.

Sabotaż. W m. wrześniu br. podpalono sterty z pszenicą u właściciela majątku p. Fangora Romualda - spalono 14 stert. Podejrzani o podpalenie miejscowi, przyjeżdżający. Wiesz nie chciała ratować i gasić ognia mimo zakazu obecnego tam Starosty Jaworowskiego. Wzian temu ks. Szczurko, nie zezwolił bowiem ludzkom wstąpić z cerkwi z nabożeństwa i gasić ogień. Podaj rzany o współudział w podpaleniu syn księdza Szczurko Włodzimierz.

Kadrój żołnierzy rusinów. Dobry, spełniają rozkazy chętnie, okazują zadowolenia, że agitatorzy są karani.

Kadrój ludności. W chwili wejścia wojska - panika. Przy wyjściu ze wsi demon struje szacunek do władcy. Prowodrzy na kilka dni przed przybyciem szwadronu wyjechali do Przemyśla i Jaworowa.

Zachowanie się byłych żołnierzy. Przeważnie lojalni i przychylni. Do sabotażystów nie przyją osądzie się.

Konfidenci. Nie było.

Dowódca szwmu B.
/-/ Strużyński porucznik mp.

Sawudron ćwiczebny B. M. B. dnia 9.X.1930.r. /wypad./
 Meldunek L.2/tjn/30.

Urząd Wojewódzki Bezp.

Wykaz działaczy ukraińskich.

1. rolnik Bażuch Michał ukarany	70 kijów
2. " Pawuk Michał "	100 "
3. " Nikipitko Stefan uciekł	przed przybyciem wojska.
4. " Haratak Kość "	" " " "
5. " Bażuch Michał "	" " " "
6. " Grzesko Jan ukarany	25 kijów.
7. " Jurczyk Piotr "	150. "
8. " Sawczuk Ilko "	100 "
9. " Rak Michał "	150 "
10. " Rak Andrzej "	25 "
11. " Jurczyk Jan "	50 "
12. " Chrusciel Iwan "	150 "

Odebrana broń. Strzelba myśliwską, rewolwer austr. wojsk. "Steyer" ucięty karabin, Protokoły wraz z bronią odesłane Pol. Państw w Jaworowie.

Sabotaż. Sabotażystów nie było.

Документ 3. Рапорт командира ескадрону «Б» 14-го полку уланів пор. Стружинського про проведення пацифікації в с. Гнійниця Яворівського повіту, 8 жовтня 1930 р. Копія. (ДАЮ, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 7).

Так само, наприклад, і в Любені Великому «допитано і сильно провчено 16 визначніших діячів, які дякували за науку й уро-чисто обіцяли виправитися».¹²⁴ Загалом за період з 27 вересня по 7 жовтня ескадрон «Б» 14-го полку уланів, згідно з рапортами, «провчив» 131 «українського діяча» в 11 селах, а 8-10 жовтня в трьох селах «покарано» 25 чоловік, що дістали в середньому по 110 київ.¹²⁵

Інші рапорти не такі одверті, але з деяких поглядів багато докладніші від зацитованих вище. Скажімо, командир ескадрону «А» ротмістр Вальковський, поминаючи деталі ексекуцій, вважав за потрібне подати картину соціально-політичного становища у «втихомирюваних» селах:

с. Городиславичі [15.X.1930]

Патруль прибув о 15 годині. 15-16 вересня ц. р. тут був на постої ескадрон 14 п. уланів під час повернення полку з маневрів. Пор. Созанський рапортує, що в момент появи патруля в селі зчинився переполох, більшість молоді втекла в навколишні ліси й поля. Крім одного поляка більшість людности – русини.¹²⁶

Школа: Три учительки-польки працюють у дуже складних умовах, треба було б замінити одну вчительку на вчителя-чоловіка. Вчительки казали, що недавнє перебування війська справило погане враження на людність.

Священик: Греко-католицький священик – старий дід і цілком не мішається до політики.

Маєток: Адміністратор маєтку заступався за селян, кажучи, що село лояльне і не організовує селянських страйків.

«Луг»: Від часу постою війська в днях 14 і 15.X ц. р. «Луг» ніяких тренувань не проводив, протипожежне обладнання було зіпсоване.

---

¹²⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 40.

¹²⁵ Підраховано за ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232.

¹²⁶ Варто зазначити, що в ескадроні «А» під час каральної акції було близько 40% солдатів-українців (ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 5).

«Просвіта» і кооператив: Діячами вищеназваних установ є: Криса Петро і Гирик Олекса. Кооператив працює із збитками.

Ревізії та арешти: В присутності поліції проведено ревізію в кооперативі, де знайдено листування продавця із знайомим з Америки, в якому той описує поточну політику влади на терені Східної Малопольщі в неприхильному світлі. Листування я долучив до рапорта, який подав командувачу VI корпусної округи.

Саботаж: Під час останніх іменин маршала Пілсудського 6-літня дитина з намови свого батька, певного Дмитра Прокопова, здерла прапор президента. Це бачив секретар волости, людина лояльна, який склав донесення до поліції. Натомість його син, що належить до «Лугу», викрав копію донесення і віддав до кооперативу, де під час ревізії цю копію знайдено під шафою.

Поліція: Список нелояльних жителів був неактуальний, бо подано багато старих та бабів, що не грають ні найменшої ролі в протидержавній роботі. Натомість нелояльні члени «Лугу» не були подані, мабуть, через побоювання поліції перед терором «Лугу» (УВО) [дуже показове трактування легального «Лугу» як «терористичної» організації – Р. С.].¹²⁷

Наостанок зачитуємо ще рапорт командира відділу одного з ескадронів 6-го полку кінних стрільців поручника Антонія Томковича. Цей відділ у складі 4 підстаршин і 39 рядових діяв із 7 по 16 жовтня в Жовківському повіті:

Волость Стремінь, від 7.X, 17.30, до 11.X, 4.00.

Дня 7.X о 17 год. навчальний відділ 6 полку кінних стрільців прибув до Стременя Жовківського повіту, де я негайно наказав зібрати тамтешніх жителів, політично підозрілих чоловіків, з яких затримав тридцятьох віком від 17 до 35 років; крім того заарештовано кандидата в посли, визначного комуністичного діяча Миколу Накрейка з Дешова Жовківського повіту. Всі вони були посаджені під замок на 48 годин, після чого я випустив їх на волю.

¹²⁷ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 43.

Ревізії: Проведено ревізії в Івана Підкови, Стефана Пенінка, Олекси Годіжа, Василя Кременця, Миколи Накрейка та кількох інших тамтешніх жителів. Ревізії дали позитивний результат, бо знайдено карабіни та інші елементи зброї. Загальна кількість знайденої в Стремені зброї становить: 4 карабіни, 1 французька ручна граната, 3 багнети і 1 револьвер.

Застосовані репресії: Як репресії в стосунку до людності я застосував публічні роботи й адміністративні розпорядження, а саме: встановлення дороговказів і таблиць для транспорту, розміщення таблиць з адресами власників на возах, побудова виходків у відповідних місцях і [місцях], віддалених від помешкань, дезинфекція виходків, наведення чистоти в помешканнях та господарських дворах. Крім того 10 жовтня я наказав провести ремонт публічних доріг в околицях волости, в якому взяло участь 15 фір і 180 чоловік. Всі мої розпорядження були виконані. В найбільше розполітованих селян я розквартирував по кілька солдатів з кіньми, щоб вони відчували збиток щонайбільш матеріальний.¹²⁸

А ось як відбувалась ревізія в «Просвіті» у с. Реклинець:

...Нарешті, я провів ревізію в домі «Просвіті». Знайдено зховані портрети Шевченка й Івана Франка, які витягнуто, а потім знищено через відсутність у приміщенні польських державних гербів. Книжки з бібліотеки були сховані в греко-католицького священика Пасецького... Вахмістр Дворник переглянув їх і більшу частину спалив з огляду на їх неприхильний до поляків зміст.¹²⁹

Це фрагменти офіційних рапортів, а отже все це: побиття наперед визначених «українських діячів», ревізії, реквізиції, паління книг, примусові роботи тощо – цілком узгоджувалося з отриманими від начальства наказами. Втім, можна з пев-

---

¹²⁸ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 233, арк. 2.

¹²⁹ Там само.

ністю припускати, що – навіть при таких широких повноваженнях у плані карання нелояльних українців – робилися й інші, куди гірші речі, про які рапортувати ніяк не випадало. Зрештою, навіть у цих-таки рапортах та в інших урядових матеріялах є згадки про випадки «самодіяльності» й сваволі з боку воячини. Скажімо, ескадрон 14-го полку уланів, що діяв у Бібрському повіті, самовільно, без порозуміння із староством в Рогатині, зайшов на територію Рогатинського повіту: «Акція проводилася безпланово і надміру суворо. В цій справі військове начальство проводить розслідування».¹³⁰ Інший приклад: вояки 3-ї чоти ескадрону „А” 14-го полку уланів Пелчар, Рись і Белець «самовільно покинули с. Бориничі і почали на власну руку плюндрувати с. Дроговичі. Згаданих уланів після складення протоколу я відіслав до полку з метою покарання», – пише в рапорті від 12 жовтня командир ескадрону.¹³¹ В кожному разі, цитовані рапорти доводять, що картина, яка вимальовується з українських скарг та протестів, назагал цілком правдива.

Згідно з офіційними даними, пацифікація силами поліції охопила 325 місцевостей у 15 повітах, а військова пацифікація – 168 місцевостей у 14 повітах; загалом проведено 5195 «ревізій». Всього ж у Галичині «умиротворено» близько 450 сіл з 3500 (див. таблицю далі).

Ці дані не включають багатьох локальних каральних рейдів, що, хоч і відбувалися в контексті загальних протиукраїнських репресій, не були частиною централізованої, керованої із Львова акції, – як-от діяльність загону з 10 поліціантів і 50 членів «Стрілецького союзу», що вчинили погром з побоями та реквізиціями в с. Карлові Снятинського повіту.

---

¹³⁰ ААН, MSZ, т. 2257, к. 261.

¹³¹ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 12.

«Пацифікація»

Повіт	Кількість ревізій, проведених силами поліції	Кількість місцевостей, охоплених поліційною пацифікацією	Загони поліції діяли		Військові підрозділи діяли		Кількість місцевостей, охоплених військовою пацифікацією	
			від	до	від	до		
Дрогобич	157	21	-	-	-	-	-	
Городок	198	21	-	-	27.IX. і 15.X.	5.X. 17.X.	10	
Яворів	358	26	-	-	4.X.	15.X.	9	
Львів	133	26	5.X. і 9.X.	5.X. 11.X.	15.IX. і 15.X.	2.X. 17.X.	12	
Перемишль	296	40	-	-	10.X.	11.X.	1	
Рудки	91	9	-	-	30.IX.	3.X.	1	
Сокаль	76	5	-	-	28.IX.	16.X.	19	
Жовква	22	4	20.X.	5.XI.	7.X.	16.X.	1	
Бібрка	956	54	21.IX.	28.IX.	3.X.	14.X.	25	
Рогатин	745	43	22.IX.	29.IX.	28.X.	15.X.	33	
Городенка	87	13	2.X.	7.X.	?		-	
Бережани	916	13	21.IX.	28.IX.	?		11	
Підгайці	488	19	21.IX.	26.IX.	28.IX.	13.IX.	8	
Тернопіль	469	23	20.IX.	30.IX.	?		9	
Збараж	203	8	26.IX.	28.IX.	26.IX.	13.X.	20	
Бучач	-	-	-	-	?		9	
16 повітів	5195	325						168

AAN, MSZ, т. 2257, к. 280.

Такого роду одиничні акції – головно ревізії з нищенням майна, але часом і побиття – мали місце також у Бродівському, Кам'янському, Теревовлянському, Станиславівському, Калусь-

кому, Косівському, Сколівському, Стрийському та Жидачівському повітах, де вони, очевидно, проводилися місцевими силами.¹³² Так само не включено в цю статистику й постійні кавалерії в деяких селах ще 14-15 вересня, тобто за кілька днів до офіційного початку акції. Тому-то в поданні українських сенаторів у справі пацифікації, внесеному в грудні 1930 року, йде мова про 30 спацифікованих повітів (у підрахунках Української парламентарної репрезентації – про 28), а загальне число підданих репресіям місцевостей було, мабуть, значно більше за 450. Треба також мати на увазі, що деякі місцевості пацифікувалися по два, три, навіть чотири рази. Скажімо, в с. Куровцях ще 11 вересня побували солдати 6-го полку кінної артилерії; 22 вересня – загін поліції чисельністю в 150 чоловік; 29 вересня – ескадрон 9-го полку уланів з Тереховлі; нарешті, вчетверте село тероризував загін уланів із Золочева.¹³³ Чотирикратну пацифікацію можна вважати за виняток, але дворазова пацифікація – спершу силами поліції, а тоді військом – була явищем цілком звичайним.

Нарешті, не треба мати ілюзії, що наслідки акції обмежились тими селами, в яких побували каральні загони. Атмосфера страху й терору охопила більшу частину Галичини. Як констатував командир одного з ескадронів кавалерії: «Внаслідок... акції військових підрозділів настрої людності панічний. Спочатку я думав, що звістка про час прибуття підрозділу якимось чином доходить до відповідних сіл, а тоді переконався, що до якого б села не вислати патруль чи більший загін, настрої є скрізь однакові і кожне село чекає на прибуття війська».¹³⁴

---

¹³² З подання українських сенаторів: ААН, MSZ, т. 2253, к. 166 і нн.

¹³³ Там само, к. 183-184.

¹³⁴ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 16.

Галантерейна крамниця «Центросоюзу» у Львові після вибуху бомби (цю й інші фотографії взято з видання: *На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі*. Прага: Вид. Проводу українських націоналістів, 1931).

Склад повітового союзу кооперативів у Тернополі після ревізії, яку провела польська поліція.

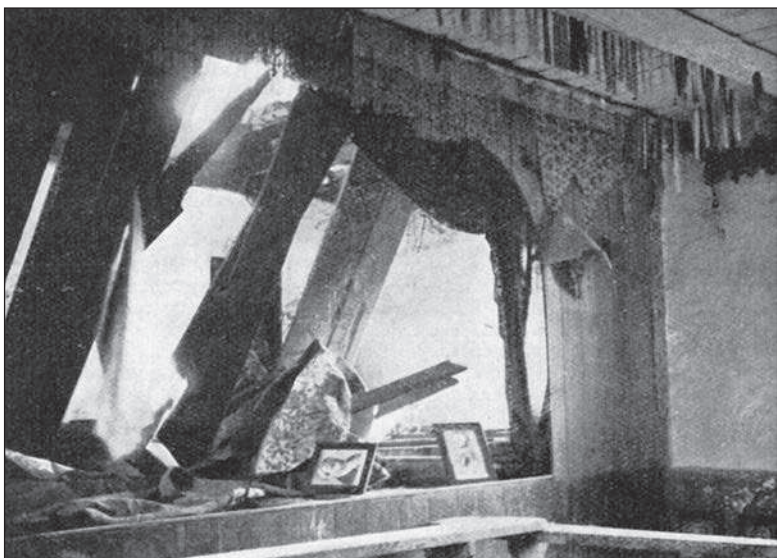

Знищена читальня «Просвіти» в с. Григорів Рогатинського повіту.

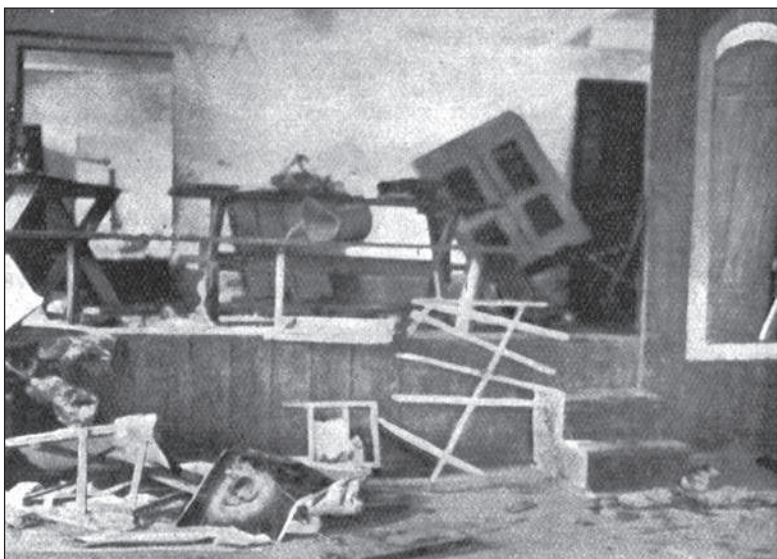

Кооператив «Спільна праця» в с. Кадлубиська Бродівського повіту –
знищення в результаті ревізії.

Читальня «Провіти» в с. Гаї Львівського повіту, знищена 5 жовтня 1930 р.

Читальня «Провіти» в с. Чижиків Львівського повіту після відходу поліції.

Знищена читальня
«Просвіти»
в с. Княгинині
Рогатинського повіту.

Максим Матвіїшин із с. Під'ярків Бібрського повіту
в «Народній лічниці» у Львові, 30 жовтня 1930 р.

Фільварок
оо. василіян у с. Зелена
Бучацького повіту –
знищена при ревізії
кухня.

Помешкання о. декана Стрільчика в с. Стрільче Городенківського повіту
після ревізії 2 жовтня 1930 р.

Згідно з даними, наведеними в українських петиціях до Ліги Націй,¹³⁵ у ході пацифікації зазнали побоїв 1357 чоловік, у тому числі 93 дітей (гімназистів і школярів, починаючи навіть з 8 років); понад 40 жінок були згвалтовані; 13 чоловік загинуло, тобто були застрелені або померли від побоїв – як-от Михайло Тютко з Гаїв, що помер, діставши 500 кив. Тодішній головний редактор «Діла» Василь Мудрий подає цифру в 7 чоловік, що померли від побоїв, тобто здебільшого внаслідок гангрени.¹³⁶ Польська влада офіційно заявляла, що випадків смерті від побиття не зафіксовано, а натомість визнавала загибель 5 чоловік: бойовика Г. Пісецького в часі нападу під Бібркою; застрелених «при спробі втекти» Юліяна Головінського та гімназиста Михайла Боднаря; певного Дм. Підгірного з с. Сідлиська, вбитого «при втечі» від солдатів; нарешті, пастуха з с. Васюничі, вбитого, начебто, випадково під час стрілянини.¹³⁷

Треба мати на увазі, що деякі з жертв померли від ран або побоїв не одразу. Скажімо, Михайло Дмитрух з с. Добрянки коло Городка, побитий під час каральної експедиції, помер від ран аж у грудні¹³⁸. 25 жовтня помер житель Великих Мостів Михайло Петрушка, якого солдати, що 16 жовтня проїжджали через містечко, затримали з наміром «провчити» за критичне висловлювання про дії польської армії і поранили в ногу пострілом з револьвера – начебто після того, як

¹³⁵ Петиція пражської Української національної ради до Ліги Націй // AAN, MSZ, t. 2256, k. 136-147.

¹³⁶ Див. гасло «Пацифікація» // *Енциклопедія українознавства*, т. 5. Львів 1996, с. 1964-1965. Іноді твердження про жертви ґрунтувалися на неперевірених даних: наприклад, «Діло» за 9 жовтня 1930 помістило некролог о. Євгенові Мандзіві, а той, як виявилось, був живий, хоч і тяжко побитий.

¹³⁷ AAN, MSZ, t. 2257, k. 20. Також під час пацифікації убито солдата й двох вартових, тяжко поранено одного поліціанта; обставини цих інцидентів невідомі.

¹³⁸ *Діло*, 22 січня 1931.

він «кинувся на поручника, хапаючи його за горло і стараючись повалити на землю», а тоді «скориставшись замішанням, спробував утекти». ¹³⁹ Його смерть, як бачимо, не була включена до офіційної статистики жертв, так само як і зафіксована в урядових документах смерть 17-річного Матвія Паранька з с. Чижиків, що начебто кинувся на польського улана з наміром його роззброїти, був тяжко поранений і помер дорогою до шпиталю. ¹⁴⁰

Дані про кількість жертв і масштаби збитків, зрозуміло ж, не до кінця певні, бо фіксація результатів каральної акції стикалася з величезними труднощами з боку влади. Під цим оглядом дещо лукавими видаються твердження тогочасної польської пропаганди й деяких сучасних істориків про те, що українські дані про руйнування та жертви, мовляв, мало достовірні й потребують «верифікації» такою самою мірою, як і твердження влади. ¹⁴¹ Приміром, уже 22 жовтня 1930 року львівський воєвода видав обіжник до всіх повітових старост, у якому звертав увагу на те, що окремі українські діячі збирають матеріали про каральні акції: фотографії, свідчення потерпілих, дані лікарських оглядів тощо – і наказав одразу затримувати й обшукувати таких осіб, а про результати негайно повідомляти у Львів. ¹⁴² Аналогічний указ видав і тернопільський воєвода:

Зваживши на те, що кожний громадянин, який почуватися покривдженим діями державної влади, завжди має змогу подати скаргу до компетентних органів, а вони, зрозуміла

---

¹³⁹ ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 186, арк. 1-2.

¹⁴⁰ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 183, арк. 6.

¹⁴¹ A. Zięba. *Lobbing...*, с. 381-384. Земба, зокрема, стверджує, описи та фотографії руйнувань були в розпорядженні української пропаганди ще до самої акції і припускає, вслід за тогочасними урядовими речниками, що на фотографіях зображені руйнування з часів Першої світової війни.

¹⁴² ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 855, арк. 35.

річ, мусять додержати всіх вимог права; зваживши також, що влада не може спиратися виключно на доводи, подані від покривдженої сторони, але перед розв'язанням справи завжди мусить сама провести офіційне розслідування, а доводи, подані від покривдженої сторони, не мають вирішального значення для оцінки справи і тому їх можна вважати зайвими [!!! – *Р. С.*]; нарешті, зваживши й на те, що збиранням матеріалів займається не особисто заінтересована особа... а особи та політичні інституції, безпосередньо незаінтересовані й неповноважені, – мусимо ствердитись у припущенні, що в даному випадку йдеться про злочинну діяльність, спрямовану проти держави на закордонній арені... [і ця діяльність] може мати ознаки державної зради.¹⁴³

Відповідно, українських адвокатів, що збирали зізнання свідків та лікарські висновки про побиття або й просто бралися допомогти постраждалим подати скаргу до суду, заарештовували за «шпигунство». Українські лікарі, що опікувались потерпілими, теж наражалися на арешти, ревізії, напади (наприклад, мав місце напад на д-ра Мар'яна Панчишина та Павла Цимбалістого у Львові),¹⁴⁴ тоді як польські лікарі через страх або нехоть до українців часто взагалі відмовляли потерпілим будь-якої допомоги. Якщо говорити про «право на скаргу до компетентних органів», то коли побиті жителі с. Грусятичі на чолі з війтом подалися скаржитись до старости в Бібрку, староста через комісара поліції переказав, що з військом він не має нічого спільного і в справі побиття їм слід звертатися до військової влади. Так само й суди – як-от суд у Бібрці, куди привезено на підводах 20 побитих селян – відмовлялися проводити судову експертизу побоїв у селян, бо їх побило військо, а суд, мовляв, цивільний.¹⁴⁵

¹⁴³ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 238, арк. 1.

¹⁴⁴ ААН, MSZ, т. 2253, к. 168; ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 19, арк. 37.

¹⁴⁵ ААН, MSZ, т. 2253, к. 173, 175; ЦДІАЛ, ф. 329, оп. 1, спр. 19, арк. 37.

Так чи так, а щоб усунути можливості для «протидержавної пропаганди» влада наказала чимскоріш прибрати всі видимі сліди «пацифікації»:

Дійшло до мого відома, – писав 11 жовтня комендант Ч. Грабовський, – що розмаїті ворожі до держави елементи з'являються на теренах, охоплених недавно пацифікаційною акцією... і там агітують серед людности, намовляючи її не усувати слідів ревізії в домах підозрілих осіб і в руських інституціях, де поліція провела труси в пошуках зброї, матеріалу для виконання саботажів тощо. Ці особи роблять теж фотознімки в окремих місцевостях. Все це має на меті викликати в громадськості враження, що пацифікаційна акція була надто сувора й безоглядна. Зважаючи на те, що людність за приводом таких агітаторів може свідомо допуститися порушення чинних санітарних норм, умисно занеочишуючи місця коло згаданих об'єктів та установ, рекомендую п. комендантові порозумітися з п. старостою в справі видання волосним управам категоричного наказу усунути – якщо їх досі не усунуто – всі такого роду непорядки й занечищення...¹⁴⁶

Щоправда, людність не спішила – бо ж на це треба було грошей – ліквідувати «незгідну з санітарними нормами» руїну, і ще 12 січня 1931 Сокальське староство мусило вимагати терміново повставляти шибки в повітових читальнях «Просвіти».¹⁴⁷

У багатьох селах число ревізій не перевищувало десятка, але в окремих повітах, що – свідомо або через брак організації і контролю над вояччиною – пацифікувалися особливо суворо й багатократно – їх кількість вражає: у с. Наконечне Яворівського повіту – 59; у с. Бушковичі Перемиського повіту – 86; у сс. Грегорів та Черче Рогатинського повіту – 53 і

---

¹⁴⁶ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 45.

¹⁴⁷ Діло, 22 січня 1931.

52 відповідно; у сс. Вибудів, Криве та Золота Слобода Березанського повіту – 130, 150 і 160 відповідно.¹⁴⁸

Загалом за липень – листопад 1930 року в зв'язку з саботажами було заарештовано 1739 чоловік (722 у Львівському, 610 у Тернопільському, 407 у Станиславівському воєводстві), з яких 596 звільнено відразу після допиту.¹⁴⁹ Динаміка арештів виглядала так:

<i>Місяць</i>	<i>Заарештовано</i>	<i>Віддано під суд</i>	<i>Звільнено</i>
липень	130	71	59
серпень	155	126	29
вересень	703	440	261
жовтень	397	303	94
листопад	356	203	153

Соціальний склад затриманих був досить промовистий: 220 студентів, 360 учнів середніх шкіл, 520 селян, 120 ремісників, 45 робітників, 90 приватних службовців, 6 торговців, 20 вчителів, 8 державних службовців, 5 журналістів, 30 священників, 2 семінаристів, 3 дяків, 3 інженерів, 2 лікарів, 6 адвокатів, 6 кандидатів у адвокати, 60 чоловік інших професій, 33 без професії та 210 невстановленої професії.¹⁵⁰ Дані щодо карних справ за звинуваченнями в саботажі дозволяють побачити ситуацію також і у віковому розрізі: на 19 березня 1931 року з 179 чоловік, проти яких велося слідство за підозрою в саботажі, 43 мали 18 і менше років, 91 – від 19 до 30 років і всього 13 були старші за 40 років.¹⁵¹ Ці цифри опосередковано показують, як розподілялися по різних щаблях соціальної та

¹⁴⁸ ААН, MSW, т. 1250, к. 160-162.

¹⁴⁹ ААН, MSZ, т. 2257, к. 249; т. 2258, к. 17.

¹⁵⁰ ААН, MSZ, т. 2257, к. 115.

¹⁵¹ ААН, MSZ, т. 2258, к. 337-338.

демографічної драбини ті українці, яких влада вважала для себе небезпечними, тобто носії більш чи менш войовничого націоналізму. «Старше покоління лояльне і прагне спокою, – відзначало МВС. – Елемент, за посередництвом якого УВО впливала на людину, – це священики, вчителі, шкільна та студентська молодь».¹⁵²

Станом на 17 березня 1931 року з 909 чоловік, відданих під суд, переважна більшість – 698 – були звільнені судом; на той момент в ув'язненні лишалося 212 чоловік, тобто трохи більш як 10% затриманих; відбулося всього 20 процесів, на яких 3 чоловік виправдано, а 28 осуджено на сумарний строк 44 роки 10 місяців і 5 днів ув'язнення.¹⁵³ Такий мізерний «сухий осад» після хвилі масових арештів зайвий раз доводить, що часто-густо затримували не так конкретних підозрюваних, як попросту «неблагонадійний» елемент, з метою залякати його морально чи фізично, а натомість особу властивих саботажистів у багатьох випадках не встановлено або їх вину не доведено. Зрештою, при трусах і арештах гаданих політичних злочинців поліція часто не додержувала ніякої процедури, – на це звертав увагу комісар Грабовський у листі до повітових комендантів від 11 жовтня¹⁵⁴ – і це теж послаблювало позиції обвинувачення в судах.

<i>Затримані у зв'язку із саботажами в липні-листопаді 1930, стан на 17 березня 1931</i>				
<i>Воєводство</i>	<i>затримано</i>	<i>звільнено без суду</i>	<i>віддано під суд</i>	<i>звільнено судом</i>
Львівське	722	425	297	225
Тернопільське	610	159	451	323

¹⁵² ААН, MSZ, т. 2265, к. 85 і наст.

¹⁵³ ААН, MSZ, т. 2258, к. 17.

¹⁵⁴ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 43.

<i>Затримані у зв'язку із саботажами в липні-листопаді 1930, стан на 17 березня 1931</i>				
<i>Воєводство</i>	<i>затримано</i>	<i>звільнено без суду</i>	<i>віддано під суд</i>	<i>звільнено судом</i>
Станиславівське	407	246	161	150
Разом	1739	830	909	698

<i>Воєводство</i>	<i>ув'язнених на 17.III.31</i>	<i>процесів відбулося</i>	<i>процесів триває</i>	<i>процесів планується</i>
Львівське	72	13	23	103
Тернопільське	128	-	-	86
Станиславівське	11	7	8	24
Разом	211	20	31	213

<i>Воєводство</i>	<i>осуджено</i>	<i>виправдано</i>	<i>сумарна кара</i>
Львівське	22	1	42 р. 8 міс. 5 днів
Тернопільське	-	-	-
Станиславівське	6	2	2 р. 2 міс.
Разом	28	3	44 р. 10 міс. 5 днів

AAN, MSZ, t. 2258, k. 17.

Крім того треба додати, що у вересні-жовтні 1930 року пройшла хвиля арештів українських громадських діячів. Ще 9 вересня у фортеці в Бересті разом із представниками Центроліву були ув'язнені українські парламентарі Олександр Вислоцький, Іван Ліщинський, Дмитро Паліїв, Володимир Целевич та Осип Когут. 30 жовтня затримано голову УНДО Дмитра Левицького та головного секретаря Любомира Макарушку. За кілька днів під арешт потрапила й решта президії УНДО плюс весь персонал секретаріату Українського парламентського клубу у Варшаві. Всього заарештовано 21 українського посла і 3 сенаторів.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Діло, 11 січня 1931.

Велику частину з них звинувачено в державній зраді чи «збуренні громадського спокою» – за «антидержавні» виступи на вічах або сеймових слуханнях в період з 1928 року.¹⁵⁶ Всього з серпня 1930-го по березень 1931 року у Львівській апеляційній окрузі розпочато 369 політичних процесів, не пов'язаних із саботажами, 678 чоловік заарештовано й доставлено до суду, 86 притягнуто до відповідальності, а 222, на березень 1931 року, лишалося під слідством.¹⁵⁷

Під час «ревізій», проведених у ході пацифікації, вилучено досить велику кількість холодної та вогнепальної зброї: тільки в жовтні було конфісковано 1100 карабінів, 30 кинджалів, 19 малокаліберних гвинтівок, 372 револьвери, 293 багнети, 223 мисливські рушниці, 38 шабель і 12 кастетів. Утім, велика кількість зброї на руках у людности зовсім не дивина для краю, де всього-но 10 років тому закінчилися воєнні дії, в яких брала участь велика частина жителів; мабуть, далеко не в усіх випадках наявність гвинтівки або багнета мала свідчити про приналежність їх власника до терористичного підпілля.¹⁵⁸ Конфісковано певну кількість нелегальної літератури: приміром, у Львівському воеводстві в жовтні місяці під час трусів вилучено 11 примірників «Сурми», 35 – «Розбудови нації», 23 – «Ватри», 173 – «Променю», 33 листівки та відозви ОУН і 18 нелегальних брошур. Часто-густо ККД ревізій був зовсім невисокий: наприклад, у висліді 916 ревізій (читай – у дев'яти сотнях перетрушених догори дном будинків), проведених у Бережанському

---

¹⁵⁶ Справи проти багатьох послів зберігаються в актах прокуратури Львівського апеляційного суду. Див., наприклад, справу посла Яворського: ЦДІАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 866.

¹⁵⁷ ААН, MSZ, т. 2258, к. 130-155.

¹⁵⁸ Те саме стверджував посол Михайло Галущинський на засіданні сеймової Адміністративної комісії: «Матеріяли ті не мають ніякої боевої вартости, це в цілості майже післявоєнні неужитки (знищені та заіржавілі)» (*Діло*, 23 січня 1931).

повіті, виявлено 7 рушниць, револьвер і кілька гранат.¹⁵⁹ Утім, ми вже зазначали, що «дошкульні ревізії» були, фактично, самоціллю, засобом покарати підозрюваних у нелояльності.

Організовані каральні операції армії та поліції супроводжувалися спонтанними акціями «відплати» з боку польської людности. Ще на початку вересня МВС відзначало: «Останнім часом дійшлося до такої напруги в атмосфері польсько-українського співжиття, що серед поляків почала з'являтися думка про відплату. Є дані, що з боку польської людности планувалася низка замахів на українських діячів та українські інституції. Був, начебто, навіть план висадити в повітря катедру святого Юра».¹⁶⁰ Зрештою, декотрі з цих планів зреалізувалися – з початком масштабної каральної операції властей польські відплатні акції, що спорадично фіксувалися ще з початку вересня, набули масовішого характеру.

Наприклад, 19 вересня в с. Дем'янів Рогатинського повіту підпалено плебанію о. Лисика, а в Озерній Зборівського повіту – стіжки о. Яновича. 20 вересня в українській школі ім. князя Льва у Львові вибухла бомба, що завдала приміщенню шкоди на 1000 злотих. Того самого дня в Глубічку Великому на Тернопільщині спалено 2 скирти соломи о. Винницького. На Левандівці під Львовом вибито шибки в «Просвіті», «Рідній хаті» та кооперативі «Єдність». 24 вересня підкладено бомби під монастир студитів на Знесінні; на щастя, одна з бомб не вибухла, а друга не завдала шкоди. 26 вересня пролунав вибух у читальні «Просвіті» на Збоїщах під Львовом. У с. Дарахів Тербовлянського повіту поляк кинув гранату між людей, що молились на цвинтарі, поранивши 12-х. 27 вересня – підпал редакції «Діла». Того ж таки дня студенти-поляки вибили вікна в бурсі ім. Шептицького та трьох крамницях «Маслосоюзу».

---

¹⁵⁹ ААН, MSW, т. 1250, к. 162.

¹⁶⁰ ААН, MSZ, т. 2257, к. 331-332.

2 жовтня підпалено пластовий табір на Соколі коло с. Підлюте. Того самого дня у Львові стався вибух в будинку Центросоюзу, який зазнав поважної, на 5000 злотих, шкоди. 14 жовтня під час польської демонстрації у Львові вибито шибки в духовній семінарії на вулиці Коперника, книгарні «Просвіта» на Ринку, 4 українських та 12 єврейських крамницях, де на вітринах були українські написи; сума збитку становила 3365 злотих.¹⁶¹ Втім, «часті напади „штшельців” на будинки українських організацій при толеруванні, ба навіть покриванні цих нападів з боку місцевої адміністрації» були справою досить характерною і до того, й пізніше.¹⁶²

Коментуючи польську акцію відплати, «Сурма» дещо самодоволено відзначає:

В тому часі, коли українські революціонери нищать польське державне майно та майно польських поміщиків і колоністів, підпираних державою, поляки, місто скріпити охорону державних об'єктів та майна поміщиків і колоністів, нищать українські гуманітарні, культурні та економічні інституції і майно спокійних громадян. Однак помітна при тому не тільки та обставина, що польські «рицежи» користуються при своїх геройських виступах охороною поліції, але й те, що вони не признаються до своїх «лицарських» вчинків і кажуть що це... українці палять і нищать своє майно¹⁶³.

Справді, коментуючи бомбові замаху на українські установи, львівська воєводська управа називає їх або українськими «провокаціями», або наслідком можливого зберігання там вибухівки; у багатьох випадках як підозрюваних заарештовувано саме українців.¹⁶⁴ Наприклад, у с. Глещави Тереховлянського

---

¹⁶¹ AAN, MSZ, t. 2260, k. 54-60; *Сурма*, ч. 10 (37), жовтень 1930, с. 12.

¹⁶² Пор. інформаційне зведення МВС від 8.X.1931 // AAN, MSZ, t. 2347, k. 196-197.

¹⁶³ *Сурма*, ч. 10 (37), жовтень 1930, с. 11-12.

¹⁶⁴ AAN, MSZ, t. 2260, k. 54-60.

повіту, невдовзі по відході з села ескадрону уланів, було підпалено 7 українських садиб. Поліція заявила, що це українська провокація і спроба показати, що поляки теж палять українське добро. Як підозрюваних заарештовано – українців.¹⁶⁵

Каральні акції супроводжувалися, головню в жовтні, масовим закриттям українських культурно-освітніх та господарських товариств. Отже, протягом жовтня в трьох галицьких воєводствах влада розв'язала 28 спортивно-пожежних товариств «Луг», 21 осередок гімнастичного товариства «Сокіл», 21 «Просвіту», 1 кооператив та 2 інші установи. Ще 1 «Луг» і 3 «Просвіти» були зліквідовані у Львівському воєводстві в листопаді. Нарешті, «обурена місцева людність спонтанно зліквідувала» 17 осередків «Лугу», 19 «Соколів», 25 «Просвіт», 7 кооперативів та 2 інші товариства.¹⁶⁶ Збитків і руйнувань зазнали 130 українських кооперативів у 128 містах і селах 18 повітів. Ці збитки коливалися від невеликих сум у кількадесят злотих до кількох тисяч (наприклад, кооператив «Хлібороб» у Вербові зазнав збитку на 5500 злотих, кооператив «Надія» в Теофіпольці – на 1856 зл., кооператив «Народний дім» у Бережанах – на 4069 зл.).¹⁶⁷

У цьому зв'язку варто зробити певне роз'яснення. Немає ніяких сумнівів, що «юнаки» – виконавці саботажу рекрутувалися насамперед з-поміж учнів «руських» гімназій, членів «Пласту», «Сокола» та інших українських організацій, що на їх терені Союз української національної молоді, а згодом ОУН розвивали активну діяльність. «Юнакам» справді рекомендувалося «займатися працею в читальні, кооперативі, „Соколі“, „Лузі“, бо тоді ти зближений до людей і кожному, хто міг би тебе підозрівати – ти доказуєш, що займаєшся речами

¹⁶⁵ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 632, арк. 35.

¹⁶⁶ ААН, MSW, t. 1250, k. 123; ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 632, арк. 34.

¹⁶⁷ ААН, MSZ, t. 2256, k. 9-11; ААН, MSZ, t. 2253, k. 191-192.

дозволеними... Повітові організації „Лугів” та „Соколів” – се будуть початки вже недалеких українських полків... Ці товариства мусимо так виховувати і такий надати їм характер, щоб з них у відповідній хвилі зробити сотню війська... На селах під покривкою спорту [належить] провадити військовий вишкіл...» тощо.¹⁶⁸ Відповідні рекомендації давалися й щодо розбудови націоналістичної мережі в школах.¹⁶⁹

Легальні українські товариства, де зосерджувались активніші, свідоміші елементи української громадськості, справді були тим середовищем, де розгорталась оунівська агітація і де вербувалися активісти ОУН, однак ці товариства – і це здається очевидним – не були, як стверджувала влада, «ширмою» для ОУН, а тим паче не фінансували її й не організовували саботажів. Як писав Володимир Янів, націоналістичний рух «не опановував громадських установ у технічному розумінні захоплення апаратів, утворення виборчих комбінацій тощо. Він „просякнув” почерез своїх найкращих репрезентантів ідейно все їх життя і його вплив залежав від поодиноких індивідуальностей».¹⁷⁰ Спроби опанувати легальні установи вже в прямому сенсі слова, цілковито підпорядкувавши їх політичній та ідеологічній лінії ОУН, часто-густо стикатимуться з опором, – як ми побачимо це далі на прикладі «Пласту», – і навряд чи можна навести приклад організації, яку б ОУН опанувала в такому власне розумінні.

Так чи так, каральні органи, здається, прислуховувалися до волянь націоналістичної польської преси про те, що «боевики, розкинені по краю, сидять по селах як „інструктори

---

¹⁶⁸ ЦДІАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 964, арк. 23-26.

¹⁶⁹ Там само, арк. 27.

¹⁷⁰ Володимир Янів. Зустріч з полк. Коновальцем на тлі настроїв доби // *Євген Коновалець і його доба*, с. 454. Як одну з таких «індивідуальностей» можна згадати Миколу Дужого, члена УВО з 1926 року і секретаря «Просвіти» з 1932-го.

кооперативів”, „освітні діячі”, „спортові тренери Лугів” тощо і зі сховку кермують роботою УВО, не допускаючи до її застою». ¹⁷¹ Ставлячи на одну дошку легальні організації і нелегальне підпілля, влада керувалася огульною нехиттю до цілого українського руху і розв’язувала собі руки для репресій проти всього діяльного, освіченого прошарку української громадськості, про який було заздалегідь відомо, що він, хай навіть не провадить протиправної діяльності, в переважній більшості плакає в душі «сепаратистські» настрої. Цим самим влада хоч-не-хоч потверджувала рацію ОУН, яка ще в 1929 році в одному з своїх видань писала: «В Польщі небезпечний не тільки революціонер і бойовик, а й кожний активний українець, різниця між ними тільки якісна. Тому... власті не дуже рахуються з докладним відокремленням винних від невинних, бо всі є більш чи менш винні і всі є більш чи менш небезпечні». ¹⁷²

26 вересня рішенням львівського повітового старости цілковито заборонено діяльність спортивної організації «Пласт», а пластунські гуртки по всій Галичині зліквідовано. Санкцію на ліквідацію «Пласту» дав особисто Пілсудський під час зустрічі з міністром Складковським 15 жовтня. ¹⁷³ Для ясності належить зазначити, що становище «Пласту» було в Польщі не до кінця врегульоване. Материнська організація «Пласту», львівське Товариство охорони дітей і опіки над молоддю (ТОДОМ), не змогла свого часу зареєструвати статут, у якому прямо говорилося б про ведення пластових гуртків. Спроби зареєструвати статут «Пласту» як окремої організації в 1927 році скінчилися невдачею, владі-бо йшлося про включення «Пласту» в польський «Związek Harcerski», а «Пласт»,

¹⁷¹ *Gazeta Warszawska*, 5 вересня 1930.

¹⁷² ЦДІАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 1048, арк. 22.

¹⁷³ Felicjan Sławoj Składkowski. *Strzępy meldunków*. Warszawa 1988, с. 108.

із зрозумілих причин, опирався цьому домаганню. Тож до 1930 року «Пласт» – формально – існував не в вигляді централізованої організації, а у вигляді окремих гуртків при школах, які підлягали дирекції школи й перебували під «тимчасовою опікою» ТОДОМ до часу остаточного врегулювання справи. Існував, доки 26 вересня 1930 львівський староста не наказав ТОДОМ у 14-денний термін припинити діяльність, «не передбачену в статуті цього товариства від 1.II.1923» і ліквідувати Верховну пластову команду як «незаконну секцію ТОДОМ», діяльність якої «виразно суперечить нормативним актам шкільних устав». ¹⁷⁴ Мотивуючи заборону «Пласту», власті стверджували, що пластова молодь була охоплена впливами УВО й брала активну участь у саботажах. За даними МВС, 9 пластунів були заарештовані за саботаж на державних об'єктах, 41 – за саботаж на приватних маєтностях, ще десятки – за зберігання нелегальної «Сурми», листівок УВО тощо. ¹⁷⁵ 8 пластунів були заарештовані в зв'язку з нападом на поштовий транспорт під Бібркою, а вбитий Гр. Пісецький був одягнений у пластовий однострій.

Як ми вже бачили з цитованої вище статистики, не за всіма арештами були достатні докази вини, але немає підстав сумніватися в тому, що «Пласт» був кузницею націоналістичної молоді. Як писав Володимир Янів, «саме „Пласт” став на довший час резервуаром допливу сил для УВО, при чому формально він був від УВО відсепарований, а тому довгий час зберігався від репресій». ¹⁷⁶ Ще в 1928 році націоналісти з СУНМ – Охримович та інші – здобули ключові позиції в «Пласті» та пластовій пресі. Ба більше, після утворення

---

¹⁷⁴ ААН, MSZ, т. 2257, к. 321-327. Див. також: Борис Савчук. *Український Пласт 1911–1939*. Івано-Франківськ 1996, с. 92-99, 203-204.

¹⁷⁵ ААН, MSZ, т. 2257, к. 321-327.

¹⁷⁶ В. Янів. Зустріч з полк. Коновальцем, с. 454.

ОУН вони спробували цілковито взяти «Пласт» під свій контроль, але зіткнулися з опором. Як пише тогочасний керівник «Пласту» Северин Левицький:

Конфлікт розгорівся навколо таких пунктів: 1) організаційне підпорядкування «Пласту» провідові ОУН, 2) заперечення ваги лицарського та етичного виховання, 3) втягання пластової молоді шкільного віку до терористичної акції. Боротьба була важка, бо ОУН була тоді в повному ореолі своєї слави... Не було майже ні одного процесу ОУН, у якому не виступала б як оскаржена пластова молодь. Журнал ОУН «Розбудова нації» публічно хвалився в 1929, що весь «Пласт» опанований уже ОУН. Пластову Команду засипувано листами, що містили закиди неправильної діяльності, коли вона противилася введенню націоналістичних гасел в організацію. Один із організаторів цього наступу на «Пласт» виявився згодом провокатором польської контррозвідки (Ю. Дудко). «Пласт» не піддавався, він скрізь боровся за свої ідеали... Розв'язано «Пласт» у хвилю, коли розгра з ОУН усередині «Пласту» ще не була повнотою закінчена.¹⁷⁷

Розгра закінчиться згодом, коли ОУН заборонить своїм членам належати до нелегального «Пласту» як конкуруючої організації. Можна запитати, чи заборонивши «Пласт» із його виразно національно-патріотичним, але все ж не «інтегрально-націоналістичним» характером польська влада не штовхнула ще більше української молоді на шлях радикалізації й оунівського підпілля? Чи ж не очевидно, що якби польській владі йшлося про боротьбу з оунівським підпіллям, а не з українством узагалі, то розумним кроком було б налагодження контролю над легальними формами молодіжної діяльності, а не ліквідація можливостей для легальної діяльності взагалі, адже в результаті ця діяльність аж ніяк не

¹⁷⁷ Северин Левицький. *Український Пластовий Улад в роках 1911–1945 у спогадах автора. (Причинки до історії Пласту)*. Мюнхен 1967, с. 63–64.

припинялась, а тривала далі вже в підпіллі, і то в радикальніших формах?

Паралельно з ліквідацією українських громадських товариств, Міністерство віровизнань та громадської освіти вида-ло розпорядження про закриття низки навчальних закладів з українською мовою навчання. 26 вересня закрито державну «руську» гімназію в Тернополі. В жовтні – гімназію «Рідної школи» в Рогатині. Того ж місяця ліквідовано 7-класну загальну школу «Рідної школи» в Станиславові, державну «руську» гімназію в Станиславові, 6-й клас «руської» гімназії у Львові (там-таки заарештовано двох учнів за те, що 10 жовтня вони були викинули в вікно портрет президента Мосціцького). В листопаді розв'язано приватну гімназію ім. Івана Франка в Дрогобичі.¹⁷⁸ Крім того, зліквідовано приватну 4-класну школу в Чорткові як таку, що діяла без дозволу – дарма що клопотання про дозвіл місцевий гурток «Рідної школи» вніс іще в травні й уже орендував відповідний будинок.¹⁷⁹

Формально учнів закритих гімназій дозволялося приймати до польських шкіл, але в інших місцевостях і з дозволу кураторії, яка, зрозуміло, максимально відсіювала «підозрілих». Скажімо, по закритті Дрогобицької гімназії учні 1-3 класів приймалися до польських гімназій у Дрогобичі, а учні 4-8 класів – до інших шкіл поза Дрогобичем. «Благонадійні» учні 4-8 класів Рогатинської гімназії з дозволу кураторії приймалися до польських гімназій поза Рогатином і Тернополем. На практиці багато хто лишався за дверима школи. Скажімо, в результаті закриття Тернопільської гімназії, будинок якої передали під нову польську гімназію для дівчат, на вулиці опинилося 470 учнів та 13 вчителів, і всього двадцять скількись було прийнято до інших шкіл. Делегація українських

---

¹⁷⁸ ААН, MSZ, т. 2265, к. 212-215; т. 2257, к. 219.

¹⁷⁹ *Новий Час*, 6 жовтня 1930.

представників на чолі з послом Ст. Бараном у тернопільсько-го воєводи не досягла ніякого результату.¹⁸⁰

Закриття шкіл влада, знов-таки, мотивувала їх перетворенням на осередки націоналістичної пропаганди. Скажімо, згідно з твердженнями МВС за два роки проти 100 учнів Тернопільської гімназії були порушені кримінальні справи. Ще навесні 1928 року в гімназії була викрита нелегальна пластова організація «Могікани», а 19 жовтня 1930-го трьох її учнів схоплено на тернопільському вокзалі з ножицями до дроту після скоєного саботажу. Щодо націоналістичної агітації, то, безперечно, нечисленні українські гімназії випустили багатьох діячів ОУН, а згодом УПА. Мабуть, у кожній із закритих шкіл були гуртки «юнацтва». Сумнівно тільки, щоб настрої української молоді стали прихильнішими до Польщі після закриття останньої державної української гімназії в Тернопільському воєводстві, де державних польських гімназій було аж 12, а ще 4 вчительські семінарії та промислова школа. Всього ж після осінніх подій 1930 року в Галичині лишалось тільки 4 руські державні гімназії. Що ж до конкретних звинувачень, то вони не завжди були досить переконливі навіть для польського суду. Скажімо, приводом для закриття гімназії в Тернополі став арешт 3 гімназистів, запідозрених у підпалі в с. Куровцях, – але в березні 1931-го всі троє були виправдані судом присяжних.¹⁸¹

---

¹⁸⁰ Діло, 21 березня 1931.

¹⁸¹ ЦДАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 22, арк. 116-123.

ПІДСУМКИ «ПАЦИФІКАЦІЇ»

Хоч і спровоковані саботажами, каральні експедиції виходили далеко за рамки боротьби з ОУН чи «саботажниками» – зрештою, число спацифікованих місцевостей далеко перевищує кількість скоєних актів саботажу. Йшлося власне про «умиротворення», чи то пак покарання української людности як такої – на її свідомішу, активнішу частину діяли побоями та нищенням маєтку, на пасивнішу – страхом. Згідно із замислом властей, то була «наука, яку дістала руська інтелігенція та суспільність» в цілому. Саме так – як кару для руської людности в цілому – розуміли сенс пацифікації її виконавці:

У Великих Хлібовицях на волосній раді командир карального загону заявив: «Уряд прислав нас до вас як караючу руку, як кулак, щоб покарати вас за те, що ви погано ставилися до держави й до уряду. Як не направитесь, то за кілька днів знову вернемось на пару днів, а як і це не допоможе, то прийдемо втретє на кілька тижнів».¹⁸²

До цього закликала, як ми бачили, й польська преса: «На нашу думку, центр ваги справи треба пересунути... на профілактичну площину. Треба ґрунтовано перевірити атмосферу, де родяться кандидати до УВО, треба знищити ті умови, в яких постає отой симптоматичний культ злочину, спрямований проти держави».¹⁸³ Отже, не маючи бажання займатися

---

¹⁸² ААН, MSZ, т. 2253, к. 174.

¹⁸³ *Gazeta Poranna*, 2 серпня 1930.

клопітною справою виловлювання окремих саботажників чи боротися з впливами ОУН серед молоді – а останнє було неможливе без адекватної національної політики на «кресах» – влада вирішила вдарити репресіями по цілому національно свідомому й національно активному середовищу, зв'язати всю українську людність Галичини «круговою порукою» колективної відповідальности:

Міністерство внутрішніх справ повідомляє, що отримало з тернопільської воєводської управи кількадесят заяв, у яких висловлюється протест проти нав'язування русинам назви «українці», осуджуються українські саботажники... і береться солідарне зобов'язання понести як правову, так і матеріальну відповідальність за збитки, завдані потерпілим. В низці заяв вимагається запровадити для саботажників надзвичайні суди й засуджувати їх на кару смерти. Дуже багато декларацій закінчується подякою за пацифікацію...¹⁸⁴

Саме в такому сенсі, в сенсі *солідарної* відповідальности, колективної «науки» українцям, влада оцінювала результати каральної акції, висловлюючи – принаймні, на публіці – неприховане задоволення наслідками «замирення» Галичини. «Кампанія пацифікації викликала явний перелом у настроях людности. Тепер ми на кожному кроці бачимо вияви лояльности щодо держави, а ворохобну інтелігенцію ізольовано від селянської маси», – звітував міністр Складковський.¹⁸⁵ «Потужна пацифікаційна акція, а особливо тяготи, пов'язані з утриманням громадської варти й розквартируванням війська, мала знаменний психологічний вплив на руську людність», –

---

¹⁸⁴ AAN, MSZ, t. 2257, k. 298. Далі йде перелік понад 100 сіл, де такі заяви підписала певна кількість жителів (від кількадесяти до двох з половиною сотень) або волосна рада.

¹⁸⁵ Виступ міністра Славоя Складковського перед парламентом, див. *Gazeta Polska*, 10 січня 1931. Польським дипломатам рекомендувалося «якнайширше використати» цей виступ для потреб пропаганди (AAN, MSZ, t. 5095, k. 58).

говориться в одному із звідомлень МВС. Людність ця «в низці волостей почала – зрештою, тільки з кінця вересня – мало не на кожному кроці виявляти лояльність до державної влади, осуджувати діяльність руських об'єднань... а навіть звертатися проти них і самочинно розв'язувати „Просвіти”, „Луги”, „Соколи” й кооперативи або навіть заявляти про свою приналежність до польського народу, цілковито відгороджуючись від українства».¹⁸⁶ «З моменту початку пацифікації читальні „Просвіти”, кооперативи та інші приміщення українських організацій стоять пустою, бо навіть найзавзятіші члени цих товариств бояться своєю присутністю в цих приміщеннях скерувати на себе й на них око караючої влади», – констатував комісар поліції в Рудках.¹⁸⁷ Такого роду заяви не потребують коментарів. Фактично, всі без винятку культурні та господарські організації українців разом з українською інтелігенцією як такою були огульно записані в розряд «ініціаторів і керівників саботажу» – мовляв, після вдару по них саботажі припинилися.¹⁸⁸ При цьому забувалося, що раніше ті самі польські інстанції визначали головним винуватцем саботажів ОУН/УВО й відзначали, що то сама ж ОУН іще в 20-х числах вересня дала сигнал до припинення саботажної кампанії.

Крім того пацифікація стала, по суті, елементом «передвиборчої кампанії» владного табору, що включала в себе також репресії проти польської опозиції (Центроліву) й запроторення до фортеці в Бересті багатьох її представників на чолі з колишнім прем'єром Вінцентом Вітосом (т. зв. «Берестейська справа»). «Після проведення заходів, що нормалізували ситуацію і звільнили людність од фізичного й політичного тиску, в широких масах настав поважний поворот у напрямі ясного

---

¹⁸⁶ ААН, MSZ, т. 2257, к. 211.

¹⁸⁷ ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 600, арк. 85.

¹⁸⁸ Там само.

вираження своєї готовости лояльно співпрацювати з урядом і польською людністю. Це виявляється [зокрема] в її поведінці під час виборів, зокрема в масовому голосуванні за список Безпартійного блоку».¹⁸⁹ Справді, результати виборів у листопаді 1930 року в Галичині несуть на собі виразний слід тих подій, що їм передували: за урядовий «список № 1» в Галичині проголосувало 52,5% виборців проти 25,1% в 1928 році.¹⁹⁰ Якщо в 1928 Український парламентський клуб складався з 46 послів на сейм і 11 сенаторів, то в 1930 з українського списку було обрано тільки 20 послів (17 з УНДО і 3 від Української соціалістично-радикальної партії, був іще один посол-білорус, якого тут не рахуємо) і 4 сенаторів (3 з УНДО, 1 з УСРП). Ще 6 українців з Волині та 2 «старорусини» з Галичини пройшли в парламент за списком ББ. Загалом, за український список проголосувало 651 000 чоловік, тобто на 85 000 менше, ніж у 1928 році.¹⁹¹ І це незважаючи на те, що перед лицем політичних репресій провідні українські партії: УНДО, УСРП та Українська соціал-демократична партія – утворили єдиний блок і виставили спільний виборчий список (№ 11).¹⁹²

Нарешті, пацифікація трактувалася як «перемога» польського елемента над українським, як демонстрація сили польської держави й акт утвердження її авторитету. Приміром, як позитивний результат каральної акції МВС відзначало:

...переламання психозу польської громадськості, стривоженої і пригніченої образом економічного знищення, невірою в успішність заходів влади, ба навіть страхом за власне життя. Перехід влади до успішного протинаступу припинив

¹⁸⁹ ААН, MSZ, т. 2253, к. 160.

¹⁹⁰ ААН, MSZ, т. 2265, к. 15-20.

¹⁹¹ *Sprawy Narodowościowe* 5-6 (1930) 592-600.

¹⁹² Докладніше про це див. у статті: О. Потіха. Участь УНДО у виборах до польського парламенту восени 1930 року // *Інтелігенція і влада* 13 (2008) 127-135.

ці панікерські настрої, продемонструвавши, яке величезне значення має обороноздатність польської суспільності перед натиском українського елемента. Під кінець настрої поляків піднесли до того ступеня, що тут і там почалися небажані відплатні виступи...¹⁹³

Утім, тверезі голови в Міністерстві внутрішніх справ не мали ілюзій про масове переродження українців у лояльних «русинів» і розуміли: каральні акції не розв'язали української проблеми, а тільки загнали невдоволення під поверхню суспільного життя, де воно кипітиме, аж поки знов не виллється на поверхню. Селянська маса була залякана, але її лояльність була тільки видимістю; націоналістичний елемент, навпаки, озлобився: «Коли ж мова про нелояльні елементи руського суспільства, то не обманюймо себе думкою, що ліквідаційна акція якою-небудь мірою їх спаціфікувала чи, як то стверджують звіти воеводських управ, призвела до перевороту в їх настроях. „Частинний виступ”, а ще більше – розпочата кампанія протесту, безперечно, справлять психологічний вплив на ці маси руської людности в напрямі вкрай ворожому до держави й народу польського, хоч може ці настрої з остраху перед репресіями довгий час не будуть виявлятися».¹⁹⁴

Пацифікація та події, що їй передували, змусили бодай декого у владних колах реалістичніше оцінити становище в Галичині й усвідомити потребу позитивних кроків для зняття напруги. Про це свідчить цікавий проект «нормалізації» польсько-українських відносин, розроблений у відділі національностей польського МВС на початку 1931 року:

Меншини розцінили були прихід до влади Пілсудського в травні 1926 року як початок нової ери у своєму житті, сподіваючись, що проблема меншин буде розв'язана, екстермінаційна політика попередніх урядів припиниться і лояльні представники меншин зможуть співпрацювати з новою

¹⁹³ AAN, MSZ, t. 2257, k. 211.

¹⁹⁴ AAN, MSW, t. 1250, k. 112.

владою. Та через низку причин ці сподівання не справдилися... Далі застосовувались певні обмеження, хоч, може, й менш брутальні...

Зростає ступінь національної свідомості українців, як росте й штучно роздмухувана ненависть не тільки до держави, а й до всього польського... Однак свідомість ця не є ще позитивна в напрямі власної державности, а більше негативна супроти влади й людности польської. Таке наставлення матиме тим глибші підстави, чим яскравіша буде різниця в привілеях і правах, даних більшості й меншості, і тим важче буде ці настрої заспокоювати, проводячи політику польської державної асиміляції українців [тобто перетворення їх на лояльних громадян держави].

Найбільше роздратування викликають мовні справи. Утраквізація громадських шкіл в її теперішньому вигляді та брак державних українських середніх шкіл змушує свідомих українців або засновувати власні приватні школи, що стають розсадниками ворогів держави, або шукати освіти за кордоном, де на них теж впливають ворожі чинники...¹⁹⁵ В теперішніх

¹⁹⁵ Щоб зрозуміти суть «утраквізації» (формально, «освіти обома мовами»), варто поглянути, які ж предмети викладалися в цих школах українською. Отже, навчальна програма першого класу гімназії в 1925 році, тобто відразу після «утраквізації», виглядала так (за AAN, MSZ, t. 2250):

<i>предмет</i>	<i>польською</i>	<i>руською</i>
релігія	по 2 год. (різні обряди)	
руська мова	-	4 год.
польська мова	4 год.	-
латина	-	5 год.
історія	2 год.	-
географія	2+1 год.	-
математика	4 год.	-
фізика	2 год.	-
рисунок	-	2 год.
спів	2 год. (обома мовами)	
гімнастика	-	2 год.
письмо	1 год. (обома мовами)	

обставинах для національних меншин практично нема місця в адміністрації чи самоврядуванні – поки не зречуться своєї національності. Держава втягнута в боротьбу з своїми національними меншинами. Попри всі достоїнства нашої культури, ми чимраз далі відходимо від ідеї їх державної асиміляції...¹⁹⁶

Як бачимо, ситуацію підсумовано досить об'єктивно. Автор проекту також наголошували на «реактивному» характері дотеперішньої польської політики в Галичині: «Годі помислити, щоб польська державна політика полягала в тому, що на південно-східних землях Польща не створює самостійної ситуації, а тільки реагує на ситуацію, яку визначають чи то неляльні українські елементи, чи то чужа агітація, що використовує українців як інструмент в своїх руках... Не слід чекати, поки [українці] здобудуть мовні права в боротьбі й суперечках, і то не від поляків, а від своїх ватажків у боротьбі з державою... Треба створити таку ситуацію, щоб низи суспільства вчинили тиск на своїх нерішучих діячів і або винесли їх за дужки політичного життя, або змусили піти шляхом порозуміння та співпраці з урядом... Політика наша повинна піти шляхом порозуміння, ба навіть певних поступок. Вона повинна мати на меті не тільки полагодження поточних конфліктів, а й кропітке торування дороги в майбутнє...».¹⁹⁷

Першими віхами на «шляху в мабутнє» мали б стати такі кроки: звільнення низки заарештованих українських політиків; легалізація «Пласту» і «Лугу» (якщо ті ухвалять запропоновані від влади статuti); поновлення діяльності гімназій у Тернополі, Рогатині й Дрогобичі (після узгодження кадрових питань з українською стороною і Міністерством освіти); якнайшвидше закінчення всіх «українських» судових про-

---

¹⁹⁶ Текст проекту див. у: AAN, MSZ, t. 2255, k. 52-64.

¹⁹⁷ Там само.

цесів; експортні концесії українським кооперативам; субвенції культурним установам («Просвіті», «Рідній школі», «Сільському господарю»); заснування кафедри історії України в Львівському університеті та 2-3 українських професійних училищ; заснування середнього господарчо-технічного училища з оглядом на майбутнє перенесення до Польщі Подебрадської академії; прийняття певної кількості кваліфікованих українських чиновників до урядів I та II інстанції. Серед заходів загальноадміністративного характеру пропонувався реформа місцевого самоврядування із зміцненням його волосної ланки, консолідація влади воєвод у сфері фінансів та освіти, реорганізація сільськогосподарських товариств та кооперації.¹⁹⁸

Як бачимо, в цих пропозиціях і близько не йшлося про задоволення українських вимог національної чи хоча б культурної автономії ані про порозуміння з українськими політичними партіями – проект апелював не до них, а понад їх головами – до «поміркованішого» в своїх вимогах і прагненнях загалу. Але на ділі навіть такі багато в чому символічні поступки – наприклад, зрівняння українських організацій з польськими – виявилися для режиму «санації» надто далекосяжними. Коли в серпні 1931 року уряд, «керуючись засадою зближення з українською меншиною понад головами безвідповідальних українських політиків», оголосив програму налагодження польсько-українських відносин, то з перелічених у проекті першорядних заходів там знайшлося місце тільки для кількох: заповідалася реформа самоврядування; «Лугові» пропонувалася легалізація в обмін на внесення поправок у статут («Луг» пристане на цю пропозицію в 1932-му); обіцяно було поновити роботу трьох українських гімназій з перспективою перетворення їх на середні

---

¹⁹⁸ Там само.

професійні училища (в Рогатині й Дрогобичі, а гімназію в Тернополі так ніколи й не відкрито); українським кооперативам пропонувалися фінансові субсидії на рівні з кооперативами польськими, якщо тільки вони підпорядкуються загальнопольським ревізійним союзам (зовсім нереалістичне «якщо»); звільнено з ув'язнення українських послів до парламенту.¹⁹⁹ Доля цитованого проєкту наочно показує, як небагато практичних висновків витяг режим «санації» з подій 1930 року і як мало кроків назустріч українцям він готовий був зробити. Національна політика «санації» й далі котилася второваною колією.

Звісно, не вся польська громадськість схвалювала методи, застосовані в Галичині. Зрештою, режим санації мав своїх противників у особі націонал-демократів, соціалістів тощо, які скористалися нагодою для критики властей. Правда, ендеки закидали санації зовсім не руйнацію українського громадського життя, а більше той факт, що своєю поблажливою політикою уряд узагалі допустив до масових саботажів. Назагал же справа пацифікації не викликала в поляків – а зокрема в польській пресі – такого відруху обурення, як Берестейська справа, – беззаконне затримання послів від опозиції і знущання над ними у фортеці в Бересті.²⁰⁰ Були, правда, й винятки. Приміром, орган Польської соціалістичної партії газета «Роботнік» писала: «Те, що виявляє подання українських послів, – це Берестя в сотному, тисячному ступені! Для того, що діялося в Галичині під маркою пацифікації, нема виправ-

---

¹⁹⁹ MSZ, t. 2255, k. 204-207.

²⁰⁰ Навіть деякі польські історики часто переймають цей подвійний стандарт. Скажімо, апологетичний щодо Пілсудського Володимир Побог-Маліновський визнає, що брутальне трактування в Бересті кількадесяти послів від опозиції було «wypraczeniem decyzji Piłsudskiego» і «weszło w dziedzinę bezspornej przestępczości» (W. Pobog-Malinowski. *Najnowsza historia*, s. 531). Натомість щодо пацифікації ніяких застережень не виникає...

дання ні з якого погляду, не тільки чисто людського, але теж державного. Навпаки, саме з державної позиції треба визнати пацифікацію за щось попросту шкідливе та цілком жахливе».²⁰¹

* * *

Початок каральної акції польських властей приголомшив українську суспільність – мало який номер української газети протягом вересня-листопада 1930 року виходив без новин про чергові каральні акції. Щоправда, цензура не пропускала ніяких коментарів поза короткими хронікальними повідомленнями, тому й читаємо замітки на кшталт: «У Вишнівчику, повіт Підгайці, була цими днями карна експедиція. Подробиці такі, що про них не можемо нічого писати».²⁰² За вересень-грудень 1930 року цензура сконфікувала 30 чисел газети «Діло», тобто більше, ніж виходило за цілий місяць (для порівняння, за січень-серпень того самого року було конфісковано тільки 10 чисел).²⁰³

Побачивши, що «санація» готова до крайніх заходів, і побоюючись цілковитої руйнації українського громадського й культурного життя, легальні українські партії поспішили відмежуватися від саботажів та їх організаторів. Ще перед початком пацифікації делегації українських політиків зверталися до львівського й тернопільського воєвод, висловлюючи стурбованість нагнітанням атмосфери й закликами до відплати й реваншу з боку поляків, а воєводи, натомість, домагалися від українських партій категоричного осуду

---

²⁰¹ *Robotnik*, 30 грудня 1930. Обширні цитати з «Роботніка» див. у «Сурмі» за квітень 1931.

²⁰² *Новий Час*, 13 жовтня 1930.

²⁰³ *Діло*, 1 січня 1931.

саботажної акції. Перша стаття на тему саботажів з'явилася в «Ділі» ще 11 вересня:²⁰⁴ її автор, Іван Кедрин (Рудницький), з одного боку, заявляв, що саботажна акція недоцільна, ба навіть шкідлива для українських інтересів, але категорично не погоджувався з характеризуванням саботажів як бандитизму й відзначав «момент ідейности» й «безкорисности» в діяльності УВО. У статті навіть робився комплімент у бік української молоді за її горливість до визвольної боротьби, хай навіть спрямованої в хибне рiчище. Очевидно, це було не те, чого чекала влада.

21 і 24 вересня, в перші дні каральної акції, в органі УНДО газеті «Діло» з'явилися дальші статті на цю саму тему, сформульовані вже різкіше: «Маємо до діла з невідповідальними виступами анархічних одиниць, що підпалювали збори польських дідичів і осадників, спонукувані до того фальшиво зрозумілим патріотизмом, легкодушністю чи безкритичним фанатизмом... Очевидна відсутність якої-небудь користи для української національної справи з таких псевдореволюційних подвигів, брак всякої здорової думки в цій роботі... і навіть явна шкідливість таких акцій».²⁰⁵ 1 жовтня у Львові була опублікована спільна заява УНДО, УСРП і УСДП, де також говорилося, що масові пожежі «з національного погляду безвартні, позбавлені політичного зміслу та неоправдані навіть ніякими революційними мотивами».²⁰⁶ Втім, ці заяви уже не справили враження на польську владу, яка була, до того ж, невдоволена регулярним акцентом не на злочинності, а на недоцільності саботажів. Натомість ОУН/УВО ці

---

²⁰⁴ [Іван Кедрин]. Підпали // *Діло*, 11 вересня 1930. Текст наведений також у книжці: Іван Кедрин. *Життя – події – люди: спомини і коментарі*. Нью-Йорк 1976, с. 153-155.

²⁰⁵ *Діло*, 24 вересня 1930.

²⁰⁶ Цит. за: *Розбудова Нації*, № 11-12 (35-36), листопад-грудень 1930, с. 321.

статті дали багату поживу для критики «угодовства» українських політиків.²⁰⁷

Українські політичні та громадські кола ще кілька разів пробували апелювати до львівського й тернопільського воевод, до Президії Ради міністрів,²⁰⁸ до МВС, Міністерства юстиції, Міністерства віровизнань та освіти. В цих заходах брали участь українські посли, політичні та громадські діячі, зокрема голова УНДО Левицький та голова «Просвіти» Галущинський. Трохи згодом, 5 листопада, українські кооперативні організації зверталися до Президії Ради Міністрів та голови Державної кооперативної ради при Міністерстві фінансів.²⁰⁹ Результат був нульовий – каральні експедиції тривали.

Водночас розпочато збирання фактичних матеріалів про пацифікацію Галичини: свідчень, описів, звідомлень про збитки.²¹⁰ В парламенті нового скликання була надія надати розголосу справі пацифікації шляхом внесення надзвичайного подання за підписами 75 послів, яке мало б бути одразу винесене на порядок денний, однак зібрати вдалося тільки 52 підписи (незважаючи на декларовану підтримку, під поданням підписалось тільки троє послів-соціалістів). Відтак два подання з приводу пацифікації: 17 грудня 1930 року від українських сенаторів, а 13 січня 1931-го від українських послів сейму – були внесені в звичайному режимі, тобто для винесення на розгляд пленуму їх треба було провести через відповідні адміністративні комісії.²¹¹ В цих поданнях на підставі згромаджених матеріалів були задокументовані численні випадки побиття, нищення українських установ, незаконних реквізицій

---

²⁰⁷ Див., напр.: *Сурма*, листопад-грудень 1930, с. 2.

²⁰⁸ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 6.

²⁰⁹ ААН, MSZ, т. 2253, к. 169.

²¹⁰ Ці матеріали зберігаються в ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 17-24.

²¹¹ *Діло*, 14 і 21 січня 1931.

тощо. Парламентарі вимагали від уряду підрахування збитків, установлення й покарання винних у надужиттях та виплати відшкодування потерпілим.²¹² Утім, очевидно, що при домінуванні в парламенті проурядового Безпартійного блоку ці подання не мали шансів: 28 січня 1931 року на засіданні адміністративної комісії сенату 16 голосами проти 6 підтримано висновки, запропоновані від ББ: що заходи властей були «вмотивовані й конечні».²¹³ Проти голосували, крім українців, представники Польської соціалістичної партії та Національної робітничої партії.²¹⁴ Ще раніше, 21 січня, така сама доля спіткала й подання українських послів до сейму. Очевидно, що й будь-які інші заходи на парламентському форумі – наприклад, вимога компенсувати з державної скарбниці витрати на лікування потерпілих під час пацифікації²¹⁵ – мали більше демонстративний характер, бо надії на їх підтримку з боку парламентської більшості не було ніякої.

Не було надії й на те, щоб знайти справедливість у суді. Попри згадані вище труднощі із задокументуванням насильств та розбоїв каральних загонів, на 15 вересня 1931 року українці все ж подали до судів 51 скаргу на збитки та тілесні ушкодження, завдані в ході пацифікації.²¹⁶ Щоправда, серед них не було скарг від українських установ – ні від «Просвіт»,

---

²¹² Текст подання українських senatorів див. у: AAN, MSZ, t. 2253, k. 166 і далі. Поза тим, послы Українського клубу подавали до МВС численні інтерпеляції в справах надужиттів каральних загонів, наприклад щодо репресій у Підгаєцькому повіті (AAN, MSZ, t. 2265, k. 112-140), у Бережанському повіті (AAN, MSW, t. 1047), у справі знущання поліції над трьома заарештованими гімназистами Тернопільської гімназії (ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 22, арк. 116-123) тощо.

²¹³ *Діло*, 30 січня 1931.

²¹⁴ *Nasz Przegląd*, 22 січня 1931.

²¹⁵ Sejm RP. Okres III. Druk 184 (2 березня 1931 р.).

²¹⁶ Приклади скарг див. у: ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 19, арк. 10, 80.

ні від кооперативів, тільки одна скарга від фільварку отців-василіян у Буцацькому повіті. В підсумку, згідно з даними Львівської апеляційної округи, 1 справа закінчилася обвинувачувальним вироком, 12 – виправдальним, 8 припинено через невстановлення винного, а 29 справ передано військовим судам, що присудили кільком солдатам до року ув'язнення.²¹⁷ Поліція провела також внутрішнє розслідування, подробиці якого не розголошувалися, – про це ще буде сказано нижче.

Як трактувалися українські скарги і в якій атмосфері відбувалося їх «розслідування», наочно показує такий випадок. У с. Мшана Городоцького повіту каральний підрозділ був на постої з 15 до 17 жовтня, а невдовзі, 30 жовтня, воєвода Наконечников мав проводити у Городку зустріч із представниками місцевого самоврядування. При такій нагоді мшанський вїйт Ілько Оліярник, що сам, очевидно, не мав досить сміливості, намовив свого односельця, Стефана Михайлишина, виступити перед воєводою із скаргою на дії війська. Михайлишину цю місію доручили, мабуть, з огляду на те, що після пацифікації він їздив до адвоката д-ра Білика в Городок, а згодом і до адвоката д-ра Марітчака до Львова, де розповідав про те, що діялося в Мшані, й склав письмову заяву про шкоду, завдану його господарству. І от на зустрічі воєводи з вїйтами та членами волосних рад Михайлишин вийшов на трибуну й зачитав з листочка заготовану промову:

Дня 15 жовтня 30 року приїхав 14 полк кавалерії зі Львова до Мшани. Багато господарів смертельно побили, так що лікарі тіло збите мусіли відтинати. Допустилися великих

---

²¹⁷ ААН, MSZ, т. 2259, к. 8-22; т. 2262, к. 95-96. Про результати неофіційного розслідування, яке провело МВС, див. нижче. Певні розслідування проводили й воєнні: пор. замітку в «Ділі» за 22 січня 1931 р. про те, що 6 січня до с. Добрянни приїхав полковник 14-го полку уланів, який розпитував, хто й кого бив. Як повідомляє газета, зголосилося 12 тяжко побитих селян, а один на той час уже помер від побоїв.

рабунків, забирали що попало, приміром, бараболю, овес, жито, пшеницю, ячмінь, білизну, хустки, чоботи, полотна, прядива, ворки, кури, гуси, яйця, свині, пасіки порозбивали, склепи порабували, одним словом, що їм попало в руки, як бритви до гоління, машинки до волосся і до стриження ко-ней, щітки до чобіт, а навіть і гроші...

Стефан Михайлишин хотів ще багато чого сказати про вояків, які «допускалися таких річей, що кільканайцять соток літ тому взад дикий народ отак робив», але його обірвали й змусили покинути трибуну. Наступного ж дня у Мшані всіх трьох делегатів, що їздили до воеводи, викликали на допит на постерунок поліції. З'ясувалося, що Михайлишин та й сам вїйт не були в Мшані під час карального рейду, бо, очевидно, знали про те, що їх імена будуть у списках неблагонадійних. Поліція встановила, що ніхто з «начебто постраждалих» не вимагав від вїйта чи від Михайлишина порушувати цю справу перед воеводою. Допитувані знали від інших, що побито людей і покрадено речі, але «котрі солдати то були, чи не були то злодії під маскою солдатів і чи розповіді людей відповідають дійсності», – цього вони довести не могли. Іван Гриців, який їздив з Оліярником та Михайлишиним до воеводи, по-свідчив, що був у Мшані під час каральної акції і сам від неї потерпів, однак «не має ніяких претензій і не бажає ніякого слідства, бо вважає, що для жителів Мшани це було б непотрібним роз'ятрюванням і розпалюванням справи, яка вже в минулому». Так само й сільський крамар, допитаний для репрезентативности, заявив, що хоч і потерпів від війська, але не має ніяких скарг і нікого не уповноважував виступати із скаргами. Якщо зважити, що допити проводили ті самі поліціанти, що перед тим брали участь у каральній акції, такі відповіді мало дивують.

Отже, в результаті розслідування поліція сконстатувала, що жителі Мшани претензій не мають і нікого виступати

із скаргами не уповноважували, і якщо в цій ситуації хтось і заслуговує на кару, то це вїйт, який не був присутній у селі під час постою війська, не допомагав у проведенні акції, згодом не прийняв символічної плати, яку залишили солдати за реквізоване добро, – а тепер ще й намовив односельця до провокаційного виступу. Відповідно, Оліярника рекомендовано було позбавити повноважень.²¹⁸

* * *

Змусивши легальні партії виступити з осудом діяльності й методів ОУН/УВО, пацифікація, фактично, поклала початок розходженню між легальним і нелегальним крилом українського руху, що доти не заходили в одвертий конфлікт. Це розходження буде поглиблюватися в міру того, як УНДО рухатиметься від «принципової негації» польської влади в Галичині в бік «нормалізації» польсько-українських відносин, а ОУН еволюціонуватиме в бік тоталітаризму й дедалі гостріше критикуватиме легальні партії та організації.

Тою подією, що надала черговий імпульс рухові УНДО в бік «угодовства», були, знов-таки, масові репресії 1930 року. Досі позиція УНДО й української парламентарної репрезентації загалом – як її сформулював 29 березня 1928 року, на пленарному засіданні новоскликаного сейму, голова Українського клубу й УНДО Дмитро Левицький – полягала в невизнанні ніяких міжнародних актів щодо прилучення Західної України до Польщі й змаганні до утворення на цих землях незалежної держави.²¹⁹ Натомість події 1930 року змусили декого в УНДО засумніватися в доцільності й головне – можливості продовження такої лінії перед лицем неприхованих репресій

---

²¹⁸ Матеріали в цій справі див. у: ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 186, арк. 3-8.

²¹⁹ ЦДАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 840, арк. 5.

проти українського культурного та громадського життя. Після ув'язнення в Бересті «непримиренних» діячів УНДО, таких як Дмитро Паліїв чи Володимир Целевич (обоє колишні керівники УВО), а також керівника УНДО Дмитра Левицького, фракція «позитивістів», що її репрезентували, зокрема, Остап Луцький та Михайло Галущинський, змогла нарешті забрати голос. Речником її поглядів став Іван Кедрин, який з 21 листопада по 3 грудня, заступаючи ув'язненого головного редактора «Діла» Василя Мудрого і в порозумінні з Галущинським, опублікував у часописі цикл із десяти передовиць під загальною назвою «Українська парламентарна репрезентація коло порогу нових завдань».²²⁰ Кедрин, зокрема, заявляв, що «простолінійність нашої парламентарної тактики стала дещо закостенілою»,²²¹ підкреслював, що УНДО не стоїть на «принципово антипольських» позиціях і вказував на потребу «позитивної» праці задля забезпечення життєвих інтересів галицьких українців. Він також закликав перенести головний акцент визвольних змагань на визволення Наддніпрянської України з-під більшовиків. Що ж до галицьких та волинських земель, то їх людність «має кріпшати культурно й економічно, щоб своїми інтелектуальними силами, а коли треба й кадрами ідейних борців... допомагати будівництву української державности над Дніпром». Коли ця державність буде збудована, тоді й вирішиться доля Галичини.²²²

---

²²⁰ Див.: І. Кедрин. *Життя – події – люди*, с. 195-202. Як пише Кедрин, напередодні публікації статей «[Голова Безпартійного блоку Валерій] Славек обіцяв Галущинському зміну польської національної політики, але вимагав, щоби з українського боку появилася якась познака готовости до змін принципового ворожо-опозиційного становища. Ми вирішили у вузькому гуртку кількох осіб, що найкраще буде, коли проголосити у „Ділі” теоретичні статті на тему ідеології, політики і тактики, які ні до чого не зобов'язували б, але виразно вказували б на легалістичний характер УНДО».

²²¹ *Діло*, 21 листопада 1930.

²²² *Діло*, 28 листопада 1930.

Ідеї Кедрина заходили в гостру суперечність із тими настороями, що опанували українську громадськість після «пацифікації», і викликали загальне обурення та кампанію нагінок в українській пресі, так що редактор «Діла» Василь Мудрий мусив по виході з тюрми виступити із спростуванням, назвавши згадані статті особистими міркуваннями автора.²²³ Втім, під час обговорення парламентської тактики на ЦК УНДО 31 січня – 1 лютого 1931 року ідеї, висловлені в цих статтях, були потрактовані прихильно.²²⁴ Тенденція до переходу на позиції лояльності й заміни сепаратистських гасел автономістичними була започаткована – і згодом регулярно даватиметься взнаки.

Вперше це сталося вже в середині січня 1930-го, коли Остап Луцький та Михайло Галущинський звернулися до голови сейму з проханням посприяти звільненню заарештованих українських політиків, а передовсім Дмитра Левицького. У відповідь Безпартійний блок виступив з ініціативою обговорити проблему польсько-українських відносин у цілому. Це питання було винесене на розгляд виконавчого комітету УНДО, який 24 лютого ухвалив розпочати переговори, хоч і обмежив мандат їх учасників до обговорення відшкодувань за втрати, завдані невиконанням міжнародних зобов'язань з боку Польщі та каральними експедиціями 1930 року.²²⁵ 26 лютого у Варшаві, в директора Українського наукового інституту Ореста Лотоцького, відбулася неформальна зустріч трьох представників УНДО – О. Луцького, М. Галущинського та В. Загайкевича – з президентом та віце-президентом ББ Єжи Єнджесвичем і Тадеушем Голувком, а також начальником відділу національностей МВС Генриком Сухенком-Сухецьким

---

²²³ Діло, 18 грудня 1930.

²²⁴ І. Кедрин. *Життя – події – люди*, с. 202.

²²⁵ ЦДАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 37, арк. 1-2.

та віце-міністром освіти Броніславом Жонголовичем.²²⁶ Українські діячі поставили вимогу звільнення заарештованих однопартійців, відкриття гімназії в Дрогобичі й поширення державної матеріальної підтримки на українські кооперативи. Після виконання цих умов переговори могли б тривати далі у формі свого роду узгоджувальної комісії, до якої крім послів ББ й Українського клубу мали б увійти представники уряду. Голувко і Єнджеєвич, із свого боку, поставили до УНДО дві основні попередні вимоги: скласти декларацію цілковитої лояльності і відкликати скарги, подані до Ліги Націй. Відтак 7 березня, вислухавши звіт про учасників, ЦК УНДО ухвалив переговори припинити як недоцільні.²²⁷

З польського боку не було єдиного погляду на мету й перспективу цих переговорів. Дехто в провіді ББ вважав, що українська згода на переговори не щира і розмови треба використати виключно для компрометації українських політиків шляхом демонстрації їх нелояльності. Відкликання скарг із Женеви, хоч було б вельми бажане, не може бути оплачене ціною надто далекосяжних поступок. Згідно з іншим поглядом, моральний шок, викликаний подіями 1930 року, давав надію досягти примирення.²²⁸ Вимоги польської сторони на переговорах і пізніші коментарі представників ББ вказують на те, що гору взяв саме перший підхід.²²⁹

---

²²⁶ *Новий Час*, 9 березня 1931.

²²⁷ Andrzej Chojnowski. *Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921-1939*. Wrocław 1979, с. 173-176; *Діло*, 17 березня 1931. Пор.: І. Кедрин. *Життя – події – люди*, с. 251.

²²⁸ А. Chojnowski. *Koncepcje polityki narodowościowej*, с. 175.

²²⁹ Приміром, Т. Голувко в статті «Польсько-українська угода» (*Gazeta Polska*, 20 березня 1931) складав усю вину за провал переговорів на українських політиків, що не захотіли стати на позиції лояльності, і заповідав примирення понад головами партійних провідників, у безпосередньому контакті з масами.

Однак історія мала продовження. Вже на початку березня відомості про таємні переговори – чи то пак спробу переговорів – просочилися в польську й українську пресу, викликавши сплеск обурення серед української громадськості і певну зловтіху польських газетярів. Обурення було тим більше, що польський уряд використав розпочаті переговори на форумі Ліги Націй, де розглядалися в той час українські петиції з протестами проти репресій – відомості про переговори подавалися як свідчення доброї волі властей і доказ того, що в українсько-польських відносинах намічається відлига. В підсумку це дуже від’ємно позначилося на долі українських петицій, остаточний розгляд яких у т. зв. Комітеті трьох був відкладений до вересня 1931-го. Тому українці слушно підозрювали, що з польського боку переговори були, не в останню чергу, тактичним маневром, покликаним справити відповідне враження за кордоном. І виправдання та пояснення УНДО²³⁰ тут уже мало чим могли зарадити.

* * *

Як же зреагував на пацифікацію фактичний виконавець саботажу, тобто ОУН? Як уже зазначалося, оголошуючи про припинення саботажів, ОУН стверджувала, що мети досягнуто. Втім, очевидно, що згідно з засадами «перманентної революції» слід було б не припиняти саботажів якомога довше – і тільки небаченого масштабу репресії, що паралізували українське громадське життя й викликали паніку серед людности змусили до згортання акції. Підпільна діяльність самої ОУН/УВО була розбита й паралізована ще раніше, коли наприкінці серпня – на початку вересня її лави були проріджені масовими арештами. В серпні-вересні 1930-го поліція

---

²³⁰ Як воно справді було // *Діло*, 17 березня 1931.

заарештувала близько 20 провідних діячів ОУН/УВО, серед яких Ю. Головінський, Б. Кравців, Я. Нестор, З. Книш, Б. Кордюк та інші (як зрештою виявилось, в рядах організації були агенти поліції). По смерті Головінського ОУН і УВО певний час лишалися обезголовлені. Допіру в грудні був утворений сенат із трьох членів на чолі з полк. Мельником. За справи ОУН («юнацтва») у сенаті відповідав Осип Бойдуник, за справи УВО, тобто за бойову роботу – Богдан Гнатевич.²³¹

Що ж до втрат, яких зазнала розбудована за період з весни 1929 року оунівська («юнацька») мережа на місцях, то їх, зрозуміло, дуже важко оцінити. Можна тільки сказати, що в деяких місцевостях вона була сильно проріджена. Скажімо, при трусі в одного з «юнаків» у Підгаєцькому повіті був вилучений поіменний список 21 члена ОУН у навколишніх місцевостях, і всі вони були заарештовані. Загалом у Тернопільському воєводстві зліквідовано один повітовий і один районний провід та 45 первинних осередків (162 чоловіка) у трьох містах і 30 селах. За приналежність до ОУН заарештовано 355 чоловік, а ще 89 – безпосередньо за саботаж або співучасть. Утім, як ми вже бачили, багато заарештованих дуже скоро опинялися на волі. Крім того, якщо зважити, що в Тернопільському воєводстві було 18 повітів і 1222 населених пункти і що за даними властей осередки ОУН існували у всіх без винятку повітах, то ці успіхи можуть видатися не надто разючими.²³² В кожному разі істотного впливу на подальший розвиток оунівської членської мережі вони, здається, не справили.

---

²³¹ ААН, MSZ, т. 2257, к. 222. МВС відзначало, що Гнатевич «не має репутації людини бойової» і його призначення, «напевно, було вислідом компромісу, бо треба зазначити, що між крайовим керівництвом і „Проводом” є певне тертя на тлі опозиції до даного від „Проводу” наказу повстримати бойову акцію» (там само).

²³² ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 621, арк. 167-178 (звіт про ліквідацію ОУН на терені Тернопільського воєводства).

Незважаючи на цитовані вище заяви про безпрограшність саботажу як методу опору («Викличе це реакцію ворога? – Так! Тим гірше для нього»), ОУН відчувала потребу зняти з себе провину за наслідки саботажної кампанії, що окопились на невинній людності Галичини. І, скажімо, в бюлетні Крайової езекутиви за червень 1931 року під назвою «Наше становище» знаходимо такі твердження: «Пацифікація не мала нічого спільного з саботажами, хіба тільки те, що настала безпосередньо після них. Ми стверджуємо, що пацифікація була тільки одним з чергових походів на знищення Руси за рецептою Дмовського та Грабського, і чи були б саботажі, чи ні – пацифікація давно готувалася і так чи так відбулася б, бо це потрібне було польському чингізханові Пілсудському».²³³

Зрозуміло також, що ОУН не визнавала поразки, дарма що баланс втрат української і польської сторони в подіях 1930 року був очевидний: «Коли мова про останню саботажну акцію... зарано зіставляти зиски й втрати... Все ж вже сьогодні можемо сказати, що перемога є по українським, а не польським боці, а зокрема, що саботажна акція дїпняла своєї цілі» – бо захитала престиж Польщі в очах світу й української людности, стала доказом сили національного руху й показала, що Польщі несила стримати цей рух інакше, як репресіями.²³⁴

Нарешті, ОУН почувала потребу дати відповідь на ще одне питання: чому з початком репресій вона згорнула кампанію саботажу й не спробувала поставити опір карателям. Відповідь: бо не мала сили й змоги – з очевидних причин була неможлива. Тож ОУН – чи то пак та сама фракція в ОУН, що виступала речником безкомпромісної «перманентної революції» – не дуже справедливо «перевела стрілки» на легальний

---

²³³ Зворотний переклад з польськ., цит. за: AAN, MSZ, t. 2262, k. 281-307.

²³⁴ Останній виступ УВО, його причини та наслідки // *Сурма*, ч. 1 (40), січень 1931, с. 6.

український політикум: «Наразі можемо ствердити: Кампанія проти підпалів з боку партій почалася далеко ще до початків т. зв. „пацифікації”. Під вражінням перших реваншів з боку поляків наша інтелігенція по більших містах втратила спокій і панування над своїми нервами. Крайова Команда УВО освідомляла собі, що це є перші позначки заломання одностайного фронту, і не хочучи доводити до витворення між українцями двох ворогуючих таборів, вона рішила акцію припинити, тим більше що... майже три місяці триваюча акція свою ціль сповнила... І коли сьогодні наші радикали, соціал-революціонери і оборонці... злорадісно витикають УВО, що вона не поставила в часі „пацифікації” полякам належного опору, то ми відповідаємо, що до цього причинились якраз вони самі».²³⁵ В той самий час польська влада закидала тим самим українським партіям, що вони виступили проти саботажу надто нерішуче і *тільки після початку* «пацифікації»... Взагалі, в цей період між легальним і нелегальним крилом українського руху склалася своєрідна діалектика публічної критики й прихованої співпраці або, принаймні, координації зусиль. Зрештою, ні в ОУН, ні, скажімо, в УНДО не було єдиної думки про ставлення до протилежної сторони – і там, і там були свої помірковані й свої радикали. Чимало прикладів такої співпраці й координації виявиться, зокрема, під час кампанії протестів проти польського терору, яка була розгорнута на міжнародній арені й до якої активно долучаться, поряд з ОУН, певні діячі УНДО: Мілена Рудницька і (меншою мірою) Зиновій Пеленський, Михайло Галушчинський та Остап Луцький.

---

²³⁵ Останній виступ УВО..., с. 5.

СПРАВА ПАЦИФІКАЦІЇ НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ

Пацифікація Галичини набула широкого розголосу в світі, – головню завдяки скоординованим зусиллям закордонних осередків ОУН, а також української еміграції та українських політиків з Галичини. ОУН, зокрема, постановила максимально використати польські репресії для масштабної пропагандової акції, сподіваючись цим самим повернути українське питання на порядок денний світової політики: «Всі відділи ОУН отримали доручення подбати про створення в місцях свого осідку протестаційних комітетів з представників різних груп і товариств. Ці відділи надіслали перші телеграми до Ліги Націй і урядів різних держав. Також приготовано обширні меморіяли до цих самих інституцій. Далі, скрізь готуються віча. Окрім того всі відділи мають слідкувати за пресою і подавати пресі статті й повідомлення про випадки в краї. Всі ті, хто приїхав з краю, описують свої враження з областей, де проводилися карні експедиції».²³⁶ Пресові бюро ОУН діяли в Швейцарії, Берліні, Литві та Бельгії. Їхніми заходами, зокрема, була видана чотирма мовами відозва проводу ОУН «До всього культурного світу». Паралельну і скоординовану діяльність розвивали «Українські пресові бюро» в Женеві

---

²³⁶ Лист із Праги (очевидно, з оунівських кіл), конфіскований поліцією під час трусу в редакції «Діла» 31 жовтня 1930: AAN, MSZ, t. 2257, k. 28.

(керівник Василь Панейко),²³⁷ Лондоні (засновник і керівник Яків Макогін),²³⁸ Празі. Для регулярного інформування європейської громадськості бюро в Женеві почало видавати «Bulletin d'Informations Ukrainiennes»; аналогічний бюлетень видавався в Брюсселі.²³⁹

У світлі того незручного факту, що саме оунівська кампанія саботажу спровокувала польські репресії, ОУН давала такі вказівки: «Від саботажів не відпекуватися... а тільки вказувати, що а) вони були реакцією людности на тривалий, систематичний утиск українського народу і що б) теперішня акція терору – це аж ніяк не замирення, а навпаки, вона скерована проти спокійної людности і має на меті стероризувати її з огляду на близькі вибори. Така постава є гідна, правдива і далеко результативніша, ніж рабське плювання на те, що дістало моральне ухвалення широких мас».²⁴⁰

---

²³⁷ Василь Панейко, колишній міністр закордонних справ ЗУНР, виступав, фактично, як представник УНДО при Лізі Націй. Згідно з умовою між ним і УНДО від 29 вересня 1929 року Панейко як голова новоствореного Українського бюро в Женеві повинен був, зокрема, «звертати увагу, щоб кожна подія чи факт, які на це заслугоють, стали предметом жалоби до Союзу Народів ...пропагувати ревізію границь польської держави... вести протипольську пропаганду, використовуючи польську екстермінаційно-денационалізаційну політику у відношенні до українців». Йому встановлювалася щомісячна платня в 100 доларів (ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 148). Поза виконанням доручень УНДО Панейко підтримував регулярні контакти також із проводом ОУН та особисто з Є. Коновальцем. Заснування Женевського бюро було одним з пунктів обвинувачення Д. Левицького, Є. Макарушки та В. Мудрого в державній зраді.

²³⁸ Лондонське бюро Якова Макогона, за яким стояли певні кола американської діаспори, а зокрема канадський Союз українців-самостійників, не підпорядковувалося ОУН, а навпаки, змагалася з Коновальцем за впливи й роль у пропагандовій акції. Про це див. листування Коновальця з Євгеном Онацьким: Є. Онацький. У вічному місті // *ОУН 1929-1954. Збірник статей у 25-ліття ОУН*. На чужині [Париж] 1955, с. 167-186, а також: А. Zięba. *Ukraincy w Kanadzie*, с. 316-328.

²³⁹ ААН, MSW, т. 1252, к. 14.

²⁴⁰ ААН, MSZ, т. 2257, к. 28.

ОУН підтримувала тісний зв'язок з американською еміграцією, мобілізуючи її до активної кампанії протесту: «Інструкції такі: кожне найменше товариство має насамперед вислати телеграму, домагаючись вислання до Галичини міжнародної комісії. Далі – меморіяли, мітинги протесту і маніфестації перед польськими консульствами».²⁴¹ І протести американської діаспори справді набули великого розмаху (хоч тяжко сказати, якою мірою це заслуга саме ОУН, а якою мірою – природний відрив обурення й солідарности з земляками в «старому краї»). Наприклад, перед польським посольством у Вашингтоні відбулася демонстрація, під час якої учасники роздавали перехожим листівки з протестами проти польського терору;²⁴² Об'єднання українських організацій Чикаго звернулося до президента Гувера з закликом заступитися за покривджену українську меншину;²⁴³ телеграми протесту проти терору й погромів надіслали до Варшави українські й польські робітники Канади;²⁴⁴ з обуреним посланням до генерального секретаря Ліги Народів та державного секретаря США звернувся голова УПЦ в США архієпископ Іван Теодорович.²⁴⁵ Цей список можна продовжувати і продовжувати, бо ж мало не вся українська діаспора виступила єдиним фронтом проти репресивної політики Польщі; самих тільки мітингів протесту влаштовано, ні мало ні багато, 227.²⁴⁶

За винятком був хіба що лояльний до Польщі петлюрівський табір (діячі колишньої УНР): заява петлюрівської Головної еміграційної ради, хоч і не заперечувала тяжких кривд і збитків,

---

²⁴¹ Там само.

²⁴² AAN, MSZ, t. 2252, k. 220-221.

²⁴³ AAN, MSZ, t. 2253, k. 80.

²⁴⁴ AAN, MSZ, t. 2252, k. 207.

²⁴⁵ AAN, MSZ, t. 2256, k. 37-38. Повний список «українських та чужинецьких акцій протесту» див. у «Розбудові Нації» та «Сурмі» за 1930-31 роки.

²⁴⁶ AAN, MSW, t. 1251, k. 12.

завданих українцям Галичини в ході їх «замирення», була витримана в пропольському тоні й поклала головну провину на ОУН з її терористичними методами.²⁴⁷ Наприклад, уенерівський діяч Олександр Шульгин видав проти ОУН брошуру під назвою «Державність чи гайдамаччина». Крім того, на послугах влади були й українські та «староруські» послы від ББ. Скажімо, на засіданні сеймової адміністративної комісії комісар Народного дому у Львові Михайло Бачинський виголосив від імени «лояльних русинів» промову про те, що каральна акція була «конечним злом» і «руська людність мала з пацифікації подвійну користь»: по-перше, була визволена від «українського терору», а по-друге, побачила, що держава дужча за терористів.²⁴⁸ А в серпні 1931 волинський посол Петро Певний розсилав британським парламентаріям пропагандистську брошуру Фелінського про «благоденствіє» українців у Польщі.²⁴⁹

Не в останню чергу завдяки зусиллям українських пресових бюр справа пацифікації широко висвітлювалася на шпальтах західної преси. За українськими даними, тільки в жовтні-грудні 1930 року англomовна (британська, канадська та американська) преса присвятила різним аспектам українського питання близько 160 статей, німецька (Німеччина, Австрія) – близько 400, чеська – близько 80, французька (Франція, Бельгія, Швайцарія) та італійська – приблизно по два десятки.²⁵⁰ Заходами ОУН та емігрантських організацій була опублікована

---

²⁴⁷ AAN, MSZ, t. 2253, k. 43-44.

²⁴⁸ AAN, MSZ, t. 2257, k. 65-73. Промова Бачинського була – поряд із виступами міністра Складковського, Здзіслава Стронського та Петра Певного – опублікована в брошурі «Sabotaż ukraiński i akcja rasyfikacyjna», якою польська влада послуговувалася для пропаганди за кордоном (примірник є в ДАЛО, ф. 121, оп. 3, спр. 734).

²⁴⁹ M. Felinski. *Ukrainians in Poland*. London 1931; див.: AAN, MSZ, t. 2261, k. 175-178.

²⁵⁰ AAN, MSW, t. 1251, k. 12.

низка викривальних брошур-репортажів європейськими мовами.²⁵¹ Крім того, репортажі про події в Галичині звучали на хвилях німецького та литовського радіо.

Чимало журналістів особисто приїздили до Галичини, щоб познайомитися з ситуацією, а це, звичайно ж, не могло подобатися владі й поліції. Тому в допитливих репортерів подекуди виникали клопоти. Скажімо, на початку листопада до Галичини прибули канадський журналіст Вільям Дей та американський український діяч Яків Макогін. У супроводі двох адвокатів і двох студентів вони «провадили розслідування й робили недозволені фотографії» в Бібрському повіті, за що всі шестеро були заарештовані. В підсумку обом іноземцям наказано було негайно покинути Польщу.²⁵² Зрозуміло, що такого роду інциденти з іноземними журналістами самі по собі справляли кепське враження за кордоном.

Нехороше враження справила також історія з побиттям американського громадянина Юстина Федоришина, емігранта, що приїхав погостити в рідне село Сарники і там попав під

---

²⁵¹ Напр.: М. Kushnir, *Polish Atrocities in the West Ukraine*. Wien – New York 1931; Cesare Sandoro, *Through Poland during the Elections of 1930*. Geneve 1931, видана також і по-французьки, по-німецьки й по-чеськи; *Poland and Ukraine, the Danger Spot of Europe*. London 1931; *Ukraine – the Sorest Spot of Europe*. Winnipeg 1931; *La Plus Sombre Pologne*. Lausanne 1931; *На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі*. Прага 1931 (перевидання: Нью-Йорк 1956, 1978). У вигляді брошур розповсюджувалися також і петиції до Ліги Націй. Для контрпропаганди польський уряд видав англійською мовою згадану вище брошуру М. Фелінського, а посольство в США розповсюджувало брошурки з серії «The Polish Library of Facts». В польських пропагандових матеріалах підкреслювалися здобутки українців на ниві кооперації та преси, широка доступність вивчення української мови в «утраквістичних» школах, високий відсоток українських суддів чи робітників залізниці в Галичині – дарма що всього цього досягнуто не завдяки, а більше всупереч політиці властей і що багато з цих здобутків були позostalістю ще з австрійських часів, а польська влада їх поступово ліквідувала.

²⁵² AAN, MSZ, t. 5144, k. 3.

гарячу руку польським уланам.²⁵³ Тяжко побитий, він звернувся до одного з українських адвокатів у Львові, а той автом доправив його до американського посольства у Варшаві. Справа набула розголосу: секретар посольства разом з Федоришиним побував у Сарниках, де розмовляв із селянами й робив нотатки з їх розповідей. Про випадок із Федоришиним посол говорив із самим міністром Складковським, який навіть обіцяв прибути до посольства й оглянути побої на тілі бідолахи (правда, потім скасував візит «через зайнятість».²⁵⁴ У цьому випадку наочно виявилася різниця між статусом американського громадянина і статусом українця – громадянина Польщі.

Особливу роль у формуванні громадської думки на Заході зіграла газета «Manchester Guardian» (сьогодні вона зветься просто «Guardian»), орган британської Робітничої («Лейбористської») партії. Вже 14 жовтня 1930 року вона помістила статтю під назвою «Польський терор на Україні». Її автор, відомий британський репортер, нещадний критик диктатури й тоталітаризму Фредерік Август Фойт (Voigt) теж побував у Галичині й на власні очі бачив наслідки її «утихомирення». Відтак – як писав до Варшави польський посол у Лондоні – «Guardian» «протягом двох тижнів мало не щодня друкувала описи „польського терору” авторства різних свідків і нібито свідків, прокоментувавши їх кількома редакційними статтями, в яких домагалася втручання Ліги Націй».²⁵⁵ Протягом

---

²⁵³ Ротмістр Вальковський у рапорті зазначав: «У списку нелояльних у с. Сарники був певний Юстин Федоришин, який приїхав туди у відпустку із США і, здається, є американським громадянином, про що я довідався допіру на другий день перебування в Сарниках... Рапортую про це з тої причини, що згаданий Федоришин міг би висувати певні претензії, якби справді виявилось, що він американський громадянин. Дивуюся, що поліція мене про це не повідомила заздалегідь» (ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 232, арк. 20).

²⁵⁴ Див. справу про побиття Федоришина: ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 853.

²⁵⁵ ААН, MSZ, т. 5095, к. 6-10.

1931 року «Guardian» ще не раз повертатиметься до української теми та її розгляду на форумі Ліги Націй,²⁵⁶ спонукуючи британських парламентаріїв-лейбористів і лейбористський уряд Ремзея Мак-Дональда діяльно обставати за покривдженою українською меншиною: «Умиротворення України силою карних експедицій – це, мабуть, найжорстокіший напад, будь-коли вчинений на одну з національних меншин, і найгрубіше порушення трактату про меншини... Конче потрібне негайне й безсторонне слідство на місці трагедії, а також охорона свідків од будь-яких переслідувань», – писала газета.²⁵⁷

Під впливом численних статей у пресі та розпачливих прохань українських представників справою пацифікації зацікавилися деякі впливові громадські організації антивоєнного й гуманітарного характеру. Серед них варто відзначити Міжнародну жіночу лігу за мир та свободу та британський Союз демократичного контролю (близька до Робітничої партії організація, створена ще в 1914 році з метою домагатися від влади відповідальної зовнішньої політики). Зокрема, в листопаді місяці тодішня секретар Жіночої ліги Мері Шіпшенкс у парі з австрійкою Гелен Оппенгаймер відбула спеціальну подорож до Галичини, щоб особисто пересвідчитися в правдивості повідомлень про побої та руйнування.²⁵⁸ У своєму листі, опублікованому в «Manchester Guardian», вона, як писав польський посол, намалювала «справді пекельну

---

²⁵⁶ Наприклад, у випусках від 4 червня і 31 липня 1931 року. На початку грудня 1931 року репортер «Guardian» відбув іще одну подорож постраждалими від пацифікації теренами і виношував намір видати книжку про становище українців у Галичині (AAN, MSW, t. 1039, k. 124).

²⁵⁷ *Manchester Guardian*, 14 жовтня 1930, передр. у вид.: *На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі*. Нью-Йорк 1978, с. 92-96.

²⁵⁸ Дмитро Андрієвський називає Мері Шіпшенкс в числі «співробітників» ОУН і відзначає її допомогу Женевському бюро, див.: Д. Андрієвський. *Міжнародна акція ОУН // ОУН 1929-1954*, с. 147.

картину польського варварства»,²⁵⁹ а її звіт з поїздки став предметом дискусії в лондонському Королівському інституті міжнародних відносин, а згодом і в Женеві.

Не меншу послугу справив українцям і Союз демократичного контролю, що його члени (60 депутатів-лейбористів і двоє лібералів) вислали до Ліги Націй петицію в справі порушення прав української меншини в Польщі (про розгляд цієї та інших петицій іще піде мова далі). Як відзначав польський посол, Союз був «рішуче налаштований боронити українську меншину і не пропустить жодної нагоди», щоб через своїх членів-депутатів «натиснути на Гендерсона й Мак-Дональда».²⁶⁰

Уже 3 листопада 1930 року депутати від Робітничої партії порушили справу пацифікації на засіданні Палати громад, закликаючи уряд ужити заходів для захисту меншин у Польщі й наголошуючи, що Британія як один із творців Версальської системи має невідкличну відповідальність гарантувати права меншин. Міністр закордонних справ Артур Гендерсон тоді ухилився від відповіді, сказавши, що чекає на докладніші відомості від посла в Варшаві, і зазначивши, що українська меншина має можливість обстоювати свої права шляхом подання відповідної петиції до Ліги Націй – що на той момент вже було зроблено, й не раз.²⁶¹ Згодом британські лейбористи справили ще немало клопоту польській дипломатії, активно цікавлячись становищем галицьких українців: зверталися до Foreign Office із запитамі про результати українсько-польських переговорів, про долю ув'язнених українських послів та сенаторів, спонукували міністра Гендерсона без вагань передати українські петиції з Комітету трьох до Ради Ліги

---

²⁵⁹ ААН, MSZ, т. 5095, к. 6-10.

²⁶⁰ Там само, к. 70.

²⁶¹ ААН, MSZ, т. 2253, к. 130.

Націй,²⁶² запрошували виступити з доповіддю українську по-сланку Мілену Рудницьку.²⁶³

Мало того, на початку серпня 1931 року двоє депутатів Палати громад від Робітничої партії, Джеймс Барр і Райс Том Дейвіс, прибули з неофіційним візитом до Галичини.²⁶⁴ Польська влада була вкрай незадоволена і самим фактом їх приїзду, і їх поведінкою по приїзді – адже британці спілкувалися головно з українськими діячами, а в інтерв'ю газеті «Діло» кинули кілька «неполіткоректних» фраз.²⁶⁵ Та, ясна річ, з британськими парламентаріями місцева влада й поліція не могла поводитися так, як із простими журналістами, і вони без перешкод побували, де хотіли. Повернувшись до Британії, двоє депутатів виступили в парламенті із звітом, у якому безумовно потверджували правдивість усіх даних, наведених в численних українських брошурах, і, серед іншого, стверджували: «Треба сподіватися, що Комітет [трьох] врегулює дану справу, надавши українцям певну міру автономії... Очевидно, що та адміністрація, яку справує сьогодні на Україні польський уряд, не може тривати далі».²⁶⁶

Говорячи про кампанію протестів на міжнародній арені, належить згадати також і про скарги, що були скеровані до авторитетних міжнародних організацій, таких як Міжнародний Комітет Червоного Хреста (у справі ненадання медичної допомоги потерпілим від побиття та арешту лікарів, що пробували

---

²⁶² Там само, к. 182, 211-212.

²⁶³ AAN, MSZ, t. 2255, k. 135. Можна також додати, що 10 червня 1931 року справа охорони меншин дискутувалася в Палаті лордів (див. AAN, MSW, t. 940).

²⁶⁴ AAN, MSZ, t. 2252, k. 200-201.

²⁶⁵ Див.: *Діло*, 8 серпня 1931; *Мета*, 16 серпня 1931.

²⁶⁶ *Report on the Polish-Ukrainian Conflict in Eastern Galicia by Rev. James Barr, MP, and Mr. Rhys J. Davies, MP.* House of Commons, London SW 1, вересень 1931 // AAN, MSZ, t. 2262, k. 62-91.

опікуватися жертвами пацифікації),²⁶⁷ Міжнародний союз кооперативів (у справі нищення майна українських кооперативів під час пацифікації, примусового закриття відділень тощо),²⁶⁸ Міжнародний комітет допомоги дітям (про тяжке становище українських дітей на спацифікованих теренах) тощо.²⁶⁹ Українські пластуни скаржилися на заборону «Пласту» Міжнародному союзові скаутських організацій.²⁷⁰ Усі ці організації в підсумку вдовольнилися спростуваннями польських властей або відповідних організацій у Польщі, але для польської влади вже сам факт, що такого роду організації змушували її до виправдань, був вельми неприємний. З українського боку це було не таке й велике, але все ж досягнення.

Нарешті, варто сказати кілька слів про те відлуння, яке мала пацифікація Галичини в СРСР, а зокрема на Радянській Україні. 25 лютого 1931 року на XII Всеукраїнському з'їзді рад у Харкові з осудженням «погромів і терору», що їх організувала «польська буржуазія», виступив голова РНК УСРР Влас Чубар, а також Панас Любченко, Василь Порайко, Микола Скрипник. В кулуарах з'їзду влаштовано виставку, де були представлені 25 фотографій та відомості про масштаби репресій: 1799 заарештованих, 58 закатованих, 374 ліквідовані організації тощо.²⁷¹ Статті про терпіння галичан під Польщею

---

²⁶⁷ ААН, MSZ, т. 2253, к. 128-129.

²⁶⁸ ААН, MSZ, т. 2256, к. 9-11. 14-15 квітня рада Міжнародного союзу кооперативів ухвалила заяву про те, що «є поважні підстави для відшкодування» збитків, завданих українським кооперативам під час пацифікації (Діло, 12 травня 1931).

²⁶⁹ ААН, MSZ, т. 2252, к. 205-206.

²⁷⁰ Там само, к. 62-63.

²⁷¹ В цьому та в інших випадках для пропаганди, очевидно, були використані ті матеріали про пацифікацію (700 сторінок машинопису), що їх за допомогою прибічників Євгена Петрушевича зібрало радянське консульство у Львові (ААН, MSW, т. 1039, к. 1-2).

з'явилися в газетах «Вісті», «Комуніст», «Пролетарська правда», «Більшовик України», в московських «Известиях». У Києві, Харкові, на Донбасі пройшли мітинги протесту, під час яких поряд із варшавським режимом нищівної критики зазнавали й «УНДО-фашисти» як «представники буржуазії та куркульства».²⁷² Попри офіційний, пропагандовий характер таких заходів нема підстав сумніватися, що українці Наддніпрянщини вболівали про долю своїх братів з Галичини.

Загалом кажучи, українська пропагандова акція на терені Великобританії та інших країн справила польським дипломатам великі клопоти й змогла завдати поважної шкоди репутації Польщі. На початку січня 1931 року польський посол у Лондоні констатував: «В країні *Nabeas Corpus* люди не можуть зрозуміти, як це так, що в Центральній Європі дійшло до надужиттів балканського зразка, не можуть зрозуміти браку реакції на них з боку польського суспільства та влади, полішення цих надужиттів без кари. З прикрістю мушу відзначити, що через події в Малопольщі ми втратили на англійському ґрунті значну частину тих наших нематеріальних активів, що формували громадську думку в корисному для нас річищі, і повернути втрачене довший час нам буде вельми важко».²⁷³ Ці слова могли б повторити й представники Варшави в багатьох інших країнах. Як пісумовували польські дипломати: «Пресова та пропагандова акція, що її підготували ворожі чинники... досягла певних успіхів на міжнародній арені... і змогла зацікавити українською проблемою деякі громадські організації, визначних політиків, учених і членів Ради Ліги Націй».²⁷⁴

---

²⁷² AAN, MSZ, t. 2258, k. 19-25. Див. також: Сурма, ч. 5-6, травень-червень 1931.

²⁷³ AAN, MSZ, t. 5095, k. 6-10.

²⁷⁴ AAN, MSZ, t. 2260, k. 3-5.

ПОЛЬЩА ПЕРЕД СУДОМ ЛІГИ НАЦІЙ

28 червня 1919 року відроджена Польща (як згодом Румунія, Греція, Чехословаччина, Югославія) під натиском держав Антанти змушена була підписати так званий «Трактат про меншини», або «Малий Версальський трактат». Згідно з умовами цього трактату, Польща брала на себе певні зобов'язання в стосунку до українців та інших національних меншин, що опинилися на її території: «Громадяни Польщі, що належать до етнічних, релігійних та мовних меншин, будуть мати такі самі правові та фактичні гарантії і трактуватися з боку держави так само, як і всі інші громадяни Польщі» (ст. 7). Та головне було не це, а та обставина, що трактат певною мірою обмежував суверенітет Польщі в справах, пов'язаних із меншинами: «Польща погоджується з тим, що положення [даного трактату], тою мірою, якою вони стосуються до меншин... мають характер міжнародних зобов'язань і їх гарантом виступає Ліга Націй» (ст. 12).²⁷⁵ Відповідно, національні меншини дістали право в разі утисків або переслідувань апелювати – шляхом подання петицій – безпосередньо до Ліги Націй, в обхід національних судових чи адміністративних органів.

З цього права регулярно користали дві національні меншини Речі Посполитої: німецька в Сілезії та українська

---

²⁷⁵ Текст трактату див. у: *Dziennik Ustaw* 110 (1920) 1933-1945 (п. 728).

в Галичині. Щодо українців, то перші кроки на форумі Ліги Націй зробив іще в 1919-21 роках президент ЗУНР Євген Петрушевич, неодноразово протестуючи проти польської окупації Галичини та заходів польської влади на окупованих теренах. Втім, це було ще до 1923 року, коли Рада Амбасадорів ухвалила віддати Галичину Польщі, тож ці протести ще не могли розглядатися в рамках системи захисту меншин. Петиції про захист українців як меншини почали надходити вже після 1923 року – їх подавали як окремі діячі, наприклад, той-таки Петрушевич,²⁷⁶ так і Українська парламентарна репрезентація.²⁷⁷ Першою повномасштабною кампанією українців на форумі ЛН і першою «українською проблемою», що була винесена на розгляд Ради ЛН, стала справа «умиротворення» Галичини в вересні-жовтні 1930 року.

Подання скарг до Ліги Націй було, як ми бачили, одним з головних елементів пропагандової кампанії, яку розгорнула ОУН і до якої долучилися й представники легального українського політикуму. Починаючи з вересня 1930 року в секретаріат ЛН почали одна за одною надходити петиції, скарги й меморіяли в справі пацифікації Галичини – скажімо, Василь Панейко вже 26 вересня звернувся до голови XI сесії Асамблеї ЛН Ніколае Тітулеску з довгою депешею, в якій опишував польські каральні акції й вимагав негайного вислання в Галичину слідчої комісії.²⁷⁸ Так тривало кілька місяців.

---

²⁷⁶ Можна згадати його петицію 1926 року про політичні пересліди в Польщі, що в підсумку була визнана за *irrecevable* (про це див.: ААН, MSZ, t. 2248, к. 54-86).

²⁷⁷ Докладніше на цю тему див. В. В. Кушнір. *Ліга Націй і українське питання: 1919-1934*. Дисертація... кандидата історичних наук. Львів 2000; В. В. Кушнір. *Українське питання на форумі Ліги Націй (1920-1922 рр.)* // *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету* 1 (1997) 92-95.

²⁷⁸ ААН, MSZ, t. 2252, к. 237.

«Протести від українців із США, Канади і Франції далі напливають до ЛН у величезних кількостях», – писав у грудні 1930 року до Варшави радник польської делегації в Женеві, зазначивши, що за один тільки день 1 грудня поштою і телеграфом їх надійшло аж 16.²⁷⁹ Як стверджувала в червні 1931 року посол до польського сейму Мілена Рудницька, загалом до Женеві було прислано понад 700 протестів (в тому числі понад три десятки петицій).²⁸⁰ Більшість петицій з процедурних причин були визнані за неприйнятливі (irrecevable) (наприклад, через те, що не містили нової інформації порівняно з кількома прийнятими до розгляду), але масовість протестів, безумовно, справила своє враження.²⁸¹

²⁷⁹ Там само, к. 230-231.

²⁸⁰ AAN, MSZ, t. 2255, k. 136.

²⁸¹ Процедура розгляду петицій мала три ступені:

1) Петиції надходили до Секретаріату Ліги, який оцінював їх «прийнятливість», тобто відповідність певним формальним вимогам. Умов прийнятливості було п'ять: а) мета петиції – оборона певної меншини згідно з відповідними міжнародними угодами; б) петиція не домагається розриву політичного зв'язку між меншиною і відповідною державою; в) петиція не походить з анонімного або сумнівного джерела; г) петиція порушує справу, яка не була предметом попередніх петицій; ґ) петиція сформульована в коректному тоні.

2) Якщо петицію визнавали за прийнятливою, її пересилали відповідному урядові для подання уваг (observations), а тоді разом із цими увагами роздавали всім членам Ради;

3) Голова Ради і призначені від нього двоє членів Ради («Комітет трьох») розглядали петицію та уваги й виносили рішення: а) петиція не дає підстав до вжиття заходів, б) справа може бути полагоджена в рамках Комітету трьох без формального рішення, в) справу належить винести на розгляд Ради. Якщо між членами Ради виникали розбіжності в тлумаченні певних фактичних або юридичних моментів, пов'язаних із угодами в справі меншин, то суперечливе питання могло бути винесене на розгляд Гаазького трибуналу (*Діло*, 28 травня 1931; ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 24, арк. 236).

Що ж до петицій, прийнятих до розгляду в рамках положень Трактату про меншини, то їх було дев'ять. 10-м жовтня 1930 року датується петиція від імени української емігрантської громади в Омкурі (Франція) за підписом Панаса Заворицького та Павла Підгородецького²⁸² – один з цілої низки аналогічних протестів, надісланих від громад українських заробітчан у Франції. 24-м жовтня датована петиція Українського національного комітету в Празі за підписом Г. Григорієва, С. Русової та ін.²⁸³ (наступна петиція того ж таки комітету була відхилена). 25 жовтня надійшла петиція Василя Панейка, голови Українського бюро в Женеві, що на доказ польських жорстокостей цитував лист галицьких греко-католицьких єпископів до папи Римського.²⁸⁴ 15 і 30 листопада надійшли ще дві петиції за підписом Панейка: у справі закриття гімназії в Рогатині і в справі арешту «за шпигунство» шести українських адвокатів з Радехова й Тернополя, що збирали на «умиротворених» теренах свідчення потерпілих, лікарські висновки про факти побиття тощо (інші петиції Панейка секретаріят Ліги відхилив як *irreceivable*).²⁸⁵

13 грудня 1930 року датована петиція британського Союзу демократичного контролю (Union of Democratic Control), під якою (в тому числі й під доповненнями до петиції від 22 грудня) підписалося 65 депутатів Палати громад від Робітничої та Ліберальної партій.²⁸⁶ Цю петицію польська дипломатія вважала за особливо небезпечну: По-перше, в ній порушувалася

²⁸² Текст див. у ААН, MSZ, t. 2252, k. 192-194. Пор. ААН, MSZ, t. 2253, k. 53-57 (консул у Страсбурзі подає відомості про авторів петиції, обставини її ухвалення тощо).

²⁸³ ААН, MSZ, t. 2258, k. 203-207.

²⁸⁴ ААН, MSZ, t. 2252, k. 237-239.

²⁸⁵ ААН, MSZ, t. 2253, k. 220-221.

²⁸⁶ ААН, MSZ, t. 2258, k. 221-225. Текст петиції передр. у вид.: *На вічну ганьбу Польщі...*, с. 104-106.

не тільки конкретна справа пацифікації, а й проблема земельної реформи, польського осадництва, обмежень проти українського шкільництва тощо, тобто зачеплений був весь масив польських зобов'язань у рамках трактату про меншини. По-друге, за нею стояла британська Робітничка партія, що в той момент була при владі в Сполученому Королівстві, а її член, міністр закордонних справ Артур Гендерсон, представляв Британію в Лізі Націй.

31 грудня 1930 року петицію в справі пацифікації подали українські послы й сенатори новообраного польського парламенту. Це була, фактично, єдина петиція, яку польський уряд визнавав за правосильну і resevable – емігрантським організаціям та діячам Варшава відмовляла права представляти інтереси українців у Польщі.²⁸⁷ Текст петиції повторював згадане вище подання Українського сеймового клубу. 1 лютого 1931 року датується петиція посланки Рудницької в справі утримування в Бересті без суду й слідства 5 українських депутатів нового парламенту. Останньою була прийнята до розгляду петиція посла Олекси Яворського від 26 лютого 1931 року, – він скаржився на побиття й незаконне ув'язнення під час пацифікації.²⁸⁸ В грудні була подана петиція полковника Романа Сушка, багатолітнього в'язня польських тюрем, що скаржився на жорстоке ставлення до українських політичних в'язнів. Цю петицію Комітет трьох розглядав окремо і рішення щодо неї (без винесення на розгляд Ради) буде ухвалене 12 грудня 1932 року.²⁸⁹

Українська кампанія протесту на форумі Ліги Націй ішла двома річищами: українські організації в Польщі у своїх скаргах не порушували справу ревізії кордонів, а домагали-

---

²⁸⁷ AAN, MSZ, t. 2265, k. 235-282.

²⁸⁸ Тексти трьох останніх петицій див. у: AAN, MSZ, t. 2261, k. 2-69.

²⁸⁹ Сурма, ч. 12 (62), грудень 1932, с. 12.

ся тільки, щоб Польща виконувала свої зобов'язання в рамках трактату про меншини. Натомість закордонні українські осередки наголошували, що Західна Україна була прилучена до Польщі проти волі народу, і європейські держави, відповідальні за це, повинні тепер захистити український народ від «варварських» методів польської влади і – це було завдання-максимум – переглянути своє рішення від 1923 року.²⁹⁰ Щоб узasadнити свої домагання, ОУН навіть замовила в професора міжнародного права Гентського університету ван Овербека експертний висновок про політично-правове становище Галичини.²⁹¹ Втім, на перегляд польських кордонів надії було мало. Реальнішими були сподівання на те, щоб перетворити проблему Галичини з унутрішньопольської на міжнародну (як це й передбачалося в трактаті про меншини) й залучити до його врегулювання Лігу Націй. Приміром, ОУН в своєму комюніке, розісланому журналістам і членам Ради ЛН, підкреслювала, що «мирне врегулювання української проблеми в Польщі можливе тільки за посередництва Ліги».²⁹² В петиціях та скаргах Василя Панейка й інших не раз звучала вимога вислати до Галичини слідчу комісію ЛН, призначити в край спеціального комісара ЛН на зразок того, що наглядав за додержанням прав німецької меншини в Сілезії, або й узагалі взяти Галичину під протекторат Ліги на зразок Гданська.

Згідно з усталеною процедурою, під час XI сесії Асамблеї Ліги Націй у січні 1931 року був утворений «Комітет трьох» у складі Великобританії, Норвегії та Італії (їх представляли, відповідно, Артур Гендерсон, Юхан Мовінкель та Массімо Пілотті), що мав розслідувати викладені в петиціях звинувачення. Прийняті до розгляду петиції передавалися

---

²⁹⁰ ААН, MSW, т. 1252, к. 13.

²⁹¹ Д. Андрієвський. Міжнародна акція ОУН..., с. 146-147.

²⁹² ААН, MSW, т. 1039, к. 15-16.

польському урядові з вимогою подати роз'яснення. Польська дипломатія, зрозуміло, ставила собі за мету «зліквідувати справу в рамках Комітету трьох, без винесення її на розгляд Ради»,²⁹³ а тим паче Асамблеї ЛН, щоб уникнути некорисного для себе розголошу й не давати недругам Речі Посполитої додаткових козирів. Утім, у ситуації, що склалася на той момент, це було нереально. Натомість оунівські кола одразу почали шукати способів зв'язатися з відповідними урядами, щоб ознайомити їх з матеріялами про польські репресії та становище в Галичині і допевнитися їх підтримки на форумі Ліги.²⁹⁴

Українські скарги мали підтримку з боку кількох важливих гравців світової політики: Німеччини, Великобританії (точніш, британських лейбористів) та Канади. Щодо Німеччини, то її позиція була ясна: ваймарська Німеччина бралася на всі способи, щоб розхитати й підкопати версальську систему й домогтися перегляду післявоєнних кордонів – а передовсім кордонів Польщі. І коли йшлося про Польщу, в Берліна було на руках дві сильні карти: справа німецької меншини в Сілезії – і українське питання. Справа Сілезії вже не раз поставала на порядку денному Ліги, і якраз у 1930 році, паралельно з українськими протестами, на розгляд Ради ЛН була винесена петиція німецької меншини в Польщі, що скаржилася на надужиття польської влади під час осінніх парламентських виборів. Що ж до української карти, то на цю тему – зокрема, на тему підтримки, яку надавав Берлін УВО/ОУН – є непогана література.²⁹⁵

---

²⁹³ AAN, MSZ, t. 2256, k. 15.

²⁹⁴ Скажімо, про заходи Онацького в Римі – зокрема про його зустрічі з італійськими урядовцями та дипломатами – див. у його листах до Коновальця: Є. Онацький. У вічному місті, с. 167-186.

²⁹⁵ Напр.: Ryszard Torzecki. *Kwestia ukraińska w polityce III Rzeczy (1933-1945)*. Warszawa 1972.

Коли говорити про українські петиції, винесені на розгляд Ліги Націй у 1930-31 роках, то Німеччина, всупереч побоюванням поляків, старалася не ангажуватися надто явно в обстоювання української справи. Саботажі й викликані ними репресії були для Німеччини досить дражливим питанням, бо організація Коновальця діяла за певної – часом більшої, а часом меншої – підтримки Берліна, і польська пропаганда, польські газети регулярно це акцентували. Тому Берлін, не бажаючи афішувати свого інтересу в українській справі й розпорозувати дипломатичні зусилля, під час дебатів над українськими петиціями поводився обережно і стримано, зосередившись натомість на справі Сілезії. Підтримка була більше неформальна – з боку німецької преси й інформ-агентств, а також окремих німецьких діячів (як от Евальд Амменде). В кожному разі, було відомо: в разі чого, голос німецької делегації буде по українському боці.

У поляків про всяк випадок були наготові певні документи, які потверджували, що Німеччина фінансує діяльність українських організацій і, таким чином, причетна до їх підривної діяльності. Ці документи планувалося пред'явити в Раді Ліги Націй, щоб дискредитувати як ОУН, так і Берлін. Однак в підсумку було вирішено без кінцевої потреби не розігрувати цю карту, щоб не провокувати Німеччину до різких кроків.²⁹⁶

Про позицію британських лейбористів дещо вже говорилося вище. Підтримуючи українські скарги, Робітничка партія керувалася не тільки гуманітарними міркуваннями та обуренням, яке викликали репортажі про польські репресії. Лейбористи схильні були підтримувати Німеччину з її домаганнями ревізії

---

²⁹⁶ Про це див.: Меморіал у справі трактування українських петицій у Женеві, 19 вересня 1931 // AAN, MSZ, t. 2259, k. 35-49. Пор. також викривальну статтю в газеті «Pustrowany Kurjer Codzienny» з 11 листопада 1930 р. та коментар до неї в «Сурмі» за вересень 1931.

Версальського трактату, а крім того, були невдоволені репресіями Пiлсудського проти лiвої опозицiї.

Кадрова британська дипломатія, здається, схилилася до того, щоб підтримати позицію поляків. Британський консул Френк Сейвері відбув спеціальну подорож до Галичини, щоб оцінити становище.²⁹⁷ Його рапорт був дуже некорисний для українців: дипломат називав українські розповіді повними перебільшень і зазначав, що «польський уряд мав усі підстави застосувати військо». Щоправда, консул не заперечував того факту, що «галицьким українцям узагалі властива пасивна нелояльність щодо Польщі» і що каральні акції проводилися в селах, де не було саботажу, та зате були особи, «добре відомі своїм неприхильним ставленням до польської влади». Він попросту констатував, що «галицькі селяни, чи то поляки, чи українці, – це люд доволі примітивний», а тому грубі методи на зразок побоїв підходять для їх утихомирення краще, ніж, наприклад, арешти й інші правові формальності. Гендерсон був знайомий з цим рапортом і в листі до канадського прем'єра Річарда Беннета писав: «Здається, що з цього рапорту, як і з коментаря сера В. Ерскіна [посла у Варшаві] ясно випливає, що українська пропаганда за кордоном перебільшує і розмах, і навіть жорстокість польських репресій, а також применшує провокації, що їх викликали».²⁹⁸ А втім, як відзначав польський посол у Лондоні, міністр Гендерсон «при малій обізнаності з предметом більше зважає на те, що говорять про дану справу його політичні приятелі, аніж на рапорти британського посольства в Варшаві й документи, що їх представила польська сторона».²⁹⁹

---

²⁹⁷ Текст див. у: AAN, MSZ, t. 5095, k. 20-57. Консул оповідає, зокрема, про свою розмову з митр. Шептицьким, якому він дає не надто добру характеристику (к. 47-48).

²⁹⁸ Цит. за: A. Zięba. *Ukraińcy w Kanadzie*, с. 307.

²⁹⁹ AAN, MSZ, t. 2253, k. 91-94.

Такий підхід до справи викликав скептичну оцінку з боку консерваторів, та й з боку кадрових британських дипломатів, які, треба сказати, не мали ніяких ілюзій щодо методів замирення Галичини, але розуміли: в даному випадку задоволення українських претензій до Польщі буде на руку німецькому реваншизму. Щоб проілюструвати позицію консервативного табору, який невдовзі, в серпні 1931 року, відсуне лейбористів від влади, варто приточити ширший фрагмент із надісланого до Варшави таємного звідомлення про розмову того ж таки польського посла з високопоставленим чиновником Foreign Office Лоренсом Кольте:

In merito п. Кольте завважив, що замирення краю на зразок того, яке ми нещодавно провели на південно-східних окраїнах, вже застосовувалося в Ірландії, однак відважування ста київ вйтові, священникові (руському, а там ірландському) та кільком сільським достойникам дало там тільки короткострокові результати; можливо, на русинів це подіє краще. В кожному разі було б добре, коли б ми підшукали методи переконання... що не грали б на руку Німеччині... У концепції німецької політики, на думку Кольте, йдеться про те, щоб на шкурі побитих українців показати, що Польща, як і султанська Туреччина, має свою Болгарію і Македонію, що вона має «проблему Східної Галичини». Якщо це вдасться, то пацифікацію виграла русини, а в кожному разі, німці, бо в випадку держави, яка має «проблеми» і не може мирно управляти узграничними провінціями, можна ставити питання про ревізію кордонів... Треба перечекати, поки в Англії прийде до влади інший уряд, тобто ще добрих кілька місяців. При теперішньому уряді, на думку Кольте, не можна й думати про якісь поважніші кроки [супроти Німеччині]. Зовнішня політика перебуває в руках чотирьох дилетантів (Мак-Дональд, Гендерсон, Дальтон і Бейкер), які не здатні сказати німцям конечне quod non...³⁰⁰

---

³⁰⁰ AAN, MSZ, t. 5095, k. 1-5.

Нарешті, «поза колами британської і німецької делегації українці розраховують на підтримку своїх антипольських виступів у Женеві з боку канадських політичних кіл, серед яких [українські] націоналісти вже давно стараються зміцнити свої впливи», – писав польський делегат у Женеві.³⁰¹ Українські кола Канади й тамтешні українські часописи, хоч і не всі підтримували лінію ОУН, назагал зайняли становище вкрай вороже супроти Польщі, що відбивалося й на настроях ширшої канадської громадськості. З кінця листопада українці Канади, головню за приводом Союзу українців-самостійників (СУС), організували цілу низку віч, на яких ухвалено й вислано до Оттави понад 200 резолюцій з вимогами заступитися за українців у старому краї. Інтерпеляцію в цій справі склав український депутат Михайло Лучкович; виступаючи в парламенті, він вимагатиме підтримати українські домагання на форумі Ліги Націй.³⁰² Представники СУС ще з листопада вимагали від канадського МЗС переслати до секретаріату ЛН їх петиції протесту проти польських репресій. Уряд спершу відмагався, але скоро уступив, і дві петиції канадської діаспори були переслані з Оттави до Женеви офіційними каналами.³⁰³ Згодом канадський делегат у Женеві сенатор Шарль-Філіп Буб'єн буде в числі оборонців української справи.³⁰⁴ В умовах гострої політичної боротьби, яка точилася в Канаді між консерваторами на чолі з Річардом Беннетом і лібералами Вільяма Макензі, кілька сотень тисяч українських голосів були для правлячої партії аж ніяк не зайві, і українці не забували на це вказувати. В листі до прем'єра Беннета видав-

---

³⁰¹ AAN, MSZ, t. 2256, k. 202.

³⁰² Докладно про це див.: A. Zięba. *Ukraińcy w Kanadzie*, s. 307-316.

³⁰³ Див. рапорти консула в Вінніперу: AAN, MSZ, t. 2253, k. 227-235; t. 2254, k. 67-80.

³⁰⁴ AAN, MSZ, t. 2259, k. 52-62.

ці «Канадійського фермера» нагадували: «У цілій Канаді не більш як 3 500 польських родин і, згідно з нашими джерелами, близько 500 000 українців».³⁰⁵

16 квітня 1931 року в Лондоні відбулося перше засідання Комітету трьох, яке несподівано закінчилося в той самий день. Комітет дійшов висновку, що в «Малопольщі виникла ситуація, яка не узгоджується з положеннями трактату про меншини». Як писав польський посол у Норвегії, «незважаючи на зусилля італійської та норвезької сторони, не знайдено поважного мотиву, на підставі якого ця справа могла б бути остаточно врегульована в рамках Комітету... Одним з аргументів, що висувалися в Комітеті, було те... що на розгляд Ради виносились і значно менші порушення з боку інших держав, зв'язаних трактатами про меншини».³⁰⁶ Втім, «з огляду на інформацію [польської сторони] про плановані переговори, націлені на забезпечення мирного співжиття» поляків з українцями, Комітет вирішив відкласти розгляд справи в рамках Ради до їх завершення. При цьому Комітет висловлював думку, що одним з пунктів на порядку денному переговорів мала б бути справа відшкодовань і що доцільною була б присутність на переговорах представника Ліги Націй.³⁰⁷

Розуміння того, як спритно польська влада використала факт таємних переговорів УНДО й Безпартійного блоку – тим паче, що ці переговори, навіть якби потривали довше,

³⁰⁵ Цит. за: A. Zięba. *Ukraińcy w Kanadzie*, с. 311.

³⁰⁶ AAN, MSZ, t. 2261, k. 129-130.

³⁰⁷ AAN, MSZ, t. 2253, k. 49-50 (шифrogramи від посла в Лондоні). Як повідомляв посол, до цього засідання Гендерсон підготував дуже гострий проєкт ухвали, в якому було прямо сказано, що Комітет стверджує за Польщею порушення трактату про меншини і має не тільки право, а й обов'язок передати справу на розгляд Ради. Однак зусиллями італійського та норвезького представників остаточний текст ухвали вийшов м'якший. Комюніке Комітету трьох, оголошене під час травневої сесії Ліги Націй, і коментарі до нього див. у: *Діло*, 26, 27, 28 травня 1931.

не віщували ніяких успіхів – викликало хвилю обурення як серед українців Галичини, так і на еміграції. В листі до Рудницької визначний німецький діяч, голова Конгресу меншин Евальд Амменде писав, що вина за перенесення розгляду української справи «лягає виключно на угодві елементи УНДО».³⁰⁸ Відтак Український парламентський клуб на засіданні у Львові заборонив своїм членам брати участь у будь-яких переговорах з представниками влади і ББ, ба навіть у дискусіях, що їх організовував у Львові колишній воєвода Петро Дунін-Борковський.³⁰⁹ До Женеві терміново виїхала посланка Рудницька, яка, виступаючи перед журналістами й зустрічаючись із членами британської та норвезької делегацій, запевняла, що ніяких переговорів нема й не може бути і становище українців з часу пацифікації нітрохи не змінилося. Втім, направити того, що сталося, не було змоги. Перенесення розгляду, з одного боку, давало змогу й далі вести кампанію міжнародної пропаганди, але з другого, створювало небезпеку, що справа польських репресій буде відсунута на другий план новими гучними подіями, а досить сприятлива для українців міжнародна кон'юнктура погіршиться. В підсумку, як ми побачимо далі, саме так і сталося.

24 жовтня 1931 року впав другий лейбористський уряд Великобританії, і йому на зміну прийшов «Національний уряд» консерваторів і лібералів. Відтак Артура Гендерсона на посту міністра закордонних справ змінив Руфус Рідінг, а далі ліберал Джон Саймон, що згодом стягне на себе загальний осуд, коли в грудні 1932 року, виступаючи в Женеві, не наважиться однозначно засудити японську агресію проти Китаю. Мало того, на виборах у жовтні того самого року лейбористи зазнали нищівної поразки, а число їхніх представників у пар-

---

³⁰⁸ AAN, MSZ, t. 1039, k. 3-5.

³⁰⁹ Там само.

ламенті скоротилося з 288 до 52. Все це викликало певну розгубленість в українських колах,³¹⁰ бо ж дотогочасний союзник, британська Робітничка партія, практично втратив вплив на перебіг подій.

Далі, в другій половині 1931 року настало різке загострення міжнародної ситуації. По-перше, 18 вересня почалося вторгнення японської армії в Манчжурію, а 28 січня 1932-го, під час самої сесії Ради Ліги Націй, японці розпочали штурм Шанхая. Проблема врегулювання японсько-китайського конфлікту наочно показала нерішучість Ліги та її неспроможність зупинити агресора. Поза тим на фоні світової економічної кризи наростали суперечки щодо припинення виплати повоєнних репарацій, у Німеччині рвалися до влади націонал-соціалісти. Все це, вочевидь, відсувало українську проблему на другий план і створювало для кожної з задіяних держав нові політичні розкладки, в яких для допомоги українцям Польщі вже не було місця.

Нарешті, українські позиції ослабли й через певні події в самій Галичині, зокрема через поновлення терористичної діяльності українських націоналістів. Фактично, після створення Комітету трьох у справі пацифікації провід ОУН, із зрозумілих причин – щоб не ускладнювати акції на міжнародній арені, – вирішив повстримати терористичну й саботажну діяльність.³¹¹ Однак спорадичні теракти тривали: навесні 1931 року був убитий комендант поліції в с. Гаї, 31 липня скоєно напад на поштовий транспорт під Бірчею, 8 серпня – пограбовано пошту в Трускавці, 31 серпня стався напад на поштовий транспорт під Печеніжином. Тривали також спорадичні саботажі.³¹² Та найбільшого розголосу набув інший

---

³¹⁰ ААН, MSW, т. 1039, к. 76-79.

³¹¹ Там само, к. 28-29; 73-75.

³¹² ААН, MSW, т. 1252, к. 25-34.

теракт – скоєне 29 серпня вбивство посла Тадеуша Голувка, заступника голови Безпартійного блоку й головного «спеціаліста з українського питання» в таборі санації (саме Голувко вів лютневі переговори з УНДО). Це вбивство, як і гучні напади-грабежі, не було санкціоноване від головного проводу ОУН – сам Коновалець у розмові з Панейком назвав його «огидним і незрозумілим злочином»,³¹³ а ОУН у своїх публікаціях відмежувалася від цього вбивства, натякаючи, що його цілком могли зорганізувати самі ж поляки. Втім, як стало ясно після т. зв. Трускавецького процесу, вбивство було справа рук бойовиків ОУН, а ініціатива походила від крайового проводу.³¹⁴

Убивство Голувка набуло великого розголосу і – незважаючи на осуд цього замаху з боку легальних українських партій і непризнання до нього ОУН – стало зручною картою для антиукраїнської пропаганди. «Трускавецька трагедія перекреслила всі плоди української акції в Женеві... Безмаль усі спроби Панейка наткнулися на глухий опір і недвозначну відповідь з боку навіть тих політиків, які в січні прихильно трактували його заходи», – не без задоволення зазначав у одному з регулярних звідомлень начальник відділу національностей польського МВС.³¹⁵

Нарешті, не гаяла часу й польська дипломатія, що активно протидіяла українській пропаганді. А Польща, зайве казати, мала для дипломатичної акції непорівнянно кращі мож-

---

³¹³ AAN, MSW, t. 1039, k. 83.

³¹⁴ Про це див. книжку Зиновія Книша «В сутінках зради» (Торонто 1975). Як писало «Діло» 24 вересня 1931 р., «три четвертини відповіді польського уряду на уточнюючі запити від Комітету трьох виповняла справа убивства покійного Голувка: в злочині цьому автори відповіді бачать оправдані мотиви торішньої пацифікації».

³¹⁵ AAN, MSW, t. 1039, k. 83. Як казав українцям генеральний секретар конгресу меншин Евальд Амменде: «Es wäre besser, wenn man jemand anderes abknallen würde» (AAN, MSW, t. 1039, k. 83).

ливості, ніж бездержавний народ, від якого тільки поодинокі представники на зразок митрополита Шептицького мали певний доступ у ті сфери, де вершилася велика політика. Отже, завдання польської дипломатії було ясне: «Ми повинні старатись ослабити твердження про порушення з нашого боку зобов'язань, закріплених у трактаті, і одночасно підкреслювати ті моменти, що можуть пояснювати таке порушення», – зазначав польський делегат у Женеві.³¹⁶ Відтак поляки з одного боку, підкреслювали «благоденствіє» української меншини під Польщею й доводили «пересадний» характер розповідей про репресії. З іншого боку, польські дипломати стверджували: українські скарги є не що інше, як кампанія зловорожої пропаганди, і спланували й zorganizували її ті самі чинники, що передше саботажами спровокували репресії: «Найголосніше кричать про цілком вигадане кровопролиття ті, для кого кожна крапля пролитої крові була б безцінним політичним капіталом і хто не раз цинічно в цьому зізнавався. Вміло застосовуючи засаду поділу праці, одні зображають події в Східній Малопольщі як свою велику перемогу, а інші заламують руки над потоптанням, як вони стверджують, засад гуманізму»,³¹⁷ – заявляло польське Міністерство закордонних справ.

Отже, попервах на всіх міжнародних форумах, таких як Ліга Націй, Варшава категорично заперечувала правдивість фактів, викладених в українських петиціях, протестах і публікаціях, переконуючи, що її «політика щодо української людности великою мірою ліберальна й толерантна».³¹⁸ Такого роду спростування подекуди граничили з абсурдом. Приміром, у комюніке Міністерства закордонних справ стверджувалося: «Під час пацифікаційної акції військо квартирувало

---

³¹⁶ AAN, MSZ, t. 2253, k. 63-64.

³¹⁷ Там само, k. 198-99.

³¹⁸ AAN, MSZ, t. 2252, k. 226.

в 117 (!) селах, причому тільки в 8 (!) селах трапилися випадки побиття. Згідно із звітами стверджено, що побиття допускалося старше населення (!!), яке таким способом мстилося (!) за нещастя (!?), що стягнула на їх села діяльність молоді. Згідно із звітами, не було ані одного випадку побиття жінок (!!!) або дітей (!!!)... Згідно з твердженнями чинників влади, знімки побитих осіб частково зроблені штучно (!), а частково це молоді люди, побиті впрост своїми батьками (!!!)». ³¹⁹ Інший приклад, що трапився в актах польського МЗС, бо, очевидно, теж використовувався в пропаганді: комендант постерунку поліції в с. Сидорові оскаржив бібліотекаря «Просвіти» в с. Коцюбинчиках перед окружним судом у Чорткові за те, що той, мовляв, після проведення «ревізії» сам розкидав по приміщенню приладдя, книги й меблі, щоб згодом сфотографувати розгардіяш і цими фотографіями дискредитувати правоохоронні органи. ³²⁰ Ясно, що такі «спростування» не викликали довіри в світі й були часто контрпродуктивні, тим паче що на внутрішньопольській арені влада устами міністра Славоя Складковського публічно визнала, що випадків побиття «було досить багато», і пообіцяла провести розслідування й покарати винних. ³²¹

З іншого боку, ті вимоги, що ставилися до Польщі з боку Комітету трьох, були не надто радикальні (а в кожному разі, були далекі від максималістичних вимог українських кіл). Як писав польський представник у Женеві:

Натиск Ради (згідно з позицією, яку за приводом Англії зайняв у поточному році Комітет трьох) буде, без сумніву йти в тому напрямі, щоб добитися від нас а) твердих запевнень

---

³¹⁹ Цит. за *Сурма*, ч. 3 (42), березень 1931 (знаки оклику – від редакції «Сурми»). Оригінальний текст див. у: AAN, MSZ, t. 2252.

³²⁰ AAN, MSZ, t. 2257, k. 226.

³²¹ Виступ міністра Складковського перед парламентом: *Gazeta Polska*, 10 січня 1931 року.

щодо покарання осіб, винних у надужиттях під час військової й цивільної пацифікації, б) зобов'язання відшкодувати збитки, що їх завдали польські органи влади, в) запевнення, що надалі польський уряд робитиме все можливе, щоб поліпшити співжиття між більшістю й меншиною – або щось у такому роді.

Ми, з свого боку, згідно з позицією, яку ми зайняли супроти Комітету трьох, мусимо робити притиск на а) недовзначне осудження українських саботажів, б) ствердження того, що українська людність має обов'язок лояльності до держави». При цьому важливо «обмежити розгляд усієї справи виключно до одного пункту», – пункту про акцію «замирення», – не торкаючись справ шкільництва, трактування політичних в'язнів, а тим паче автономії.³²²

Польські дипломати розуміли, що, зайнявши негнучку позицію категоричного відкидання всіх українських жалів і всіх вимог членів Ради, Польща до певної міри ризикує. Щоправда, рішення Ради Ліги Націй мали ухвалюватися одноголосно, а Польща регулярно обиралася членом Ради. Однак у випадку скарг, поданих проти певної держави – члена Ради, було не до кінця ясно, чи, скажімо, резолюцію осуду повинні ухвалити всі члени Ради включно з обвинувачуваним, а чи згоди обвинуваченого не потрібно, – і що буде, коли резолюцію підтримають усі крім обвинуваченого (так сталося, наприклад, у випадку Японії з її вторгненням до Манчжурії). Якби така ситуація виникла у випадку Польщі (а вона своєю «ваговою категорією» значно поступалася Японії), все могло скінчитися, наприклад, переданням справи до міжнародного суду в Гаазі, що було б для Варшави зовсім небажане.³²³

Тому польські дипломати підносили потребу компромісу, потребу піти назустріч вимогам Ради. Щоправда, вимогу

---

³²² «Меморіал у справі трактування українських петицій у Женеві» з 19.IX.1931 // AAN, MSZ, t. 2259, k. 35-49.

³²³ Див. там само.

відшкодовань польський уряд відкидав категорично. Як писав до посла в Римі міністр Залеський: «Уряд Польщі не може погодитися на дискусію щодо відшкодовань, [оскільки]... акція умиротворення була абсолютно конечна з огляду на безмалю революційну ситуацію, до якої довели в окремих повітах організовані українські боївки, [а крім того] вважає вкрай небезпечним виплату українцям компенсацій з державної скарбниці». Такий крок, мовляв, був би «рівнозначний потуранню українцям... і викликав би у них почуття безкарности, а крім того спровокував би обурення польської людности».³²⁴ Що ж до покарання винних, то міністр Складковський, як і обіцяв, провів унутрішнє розслідування, про результати якого в квітні 1931-го повідомив голову Комітету трьох Артура Гендерсона.

У результаті розслідування 8 офіцерів поліції, що не запобігли надужиттям своїх підлеглих, були звільнені, а 3 переведено до інших воєводств (з пониженням і власним коштом); справи 10 поліціантів (побиття і 1 випадок крадіжки) передано прокуратурі; 40 поліціантів засуджено на 2-7 діб за брутальну поведінку й неправне застосування сили; 14 дістали догану з занесенням в особову справу; 24 переведені в інше воєводство (з пониженням і власним коштом).³²⁵ Один офіцер і кілька рядових були засуджені військовими судами на тривалі (до півтора року) ув'язнення. При цьому не зазначалося ні імен, ні конкретних надужиттів, за які була призначена кара. Для порівняння варто також заважити, що, за даними «Gazety Policyjnej», 409 рядових і 102 старшин дістали різного

---

³²⁴ AAN, MSZ, t. 2254, k. 81-84.

³²⁵ AAN, MSZ, t. 2260, k. 254-256; AAN, MSZ, t. 2262, k. 40-42. Щодо судових позовів, поданих від українських громадян, що постраждали внаслідок пацифікації, то згідно з даними Львівської апеляційної округи 1 справа закінчилася обвинувачувальним вироком, 12 – виправдальним, 8 припинено через невстановлення винного, а 29 справ передано військовим судам (AAN, MSZ, t. 2262, k. 95-96).

роду відзнаки й заохочення за успіхи в справі «умиротворення» Галичини.³²⁶

Нарешті, щодо обіцянок на майбутнє, то делегат у Женеві писав: «Дуже велике значення для нашої акції, спрямованої на ліквідацію українських скарг, могла б мати самочинна і жодним чином не пов'язана з Женевою заява уряду в українській справі». І така заява не змусила себе чекати: 16 січня, виступаючи в сеймі, новий міністр внутрішніх справ Броніслав Перацький зробив кілька примирливих жестів у бік українців.³²⁷ Дипломатичні заходи поляків разом із зміною кон'юнктури й ослабленням підтримки для українських постулатів – усе це й склалося на компромісну, в підсумку, резолюцію Ради Ліги Націй.

Отже, оскільки ніяких зрушень у плані українсько-польських переговорів не спостерігалось, 19 вересня 1931 року Комітет трьох виніс українські петиції на розгляд січневої сесії Ради Ліги Націй. Доповідачем був визначений представник Японії Йосісава, якого згодом замінив Наотакі Сато. З наближенням сесії вкотре активізувалась українська пропаганда в Женеві: в грудні – першій половині січня українські організації різних європейських країн подали до Ліги кількаканадцять меморіалів, вимагаючи від японських дипломатів об'єктивності й урахування українських вимог. До Женеві на запрошення Коновальця прибули всі члени проводу ОУН; туди ж таки приїхало кілька українських послів до польського парламенту, що мали наради з Коновальцем та Панейком.³²⁸ Останній пробував зв'язатися з японськими дипломатами, що готували висновки для доповідача, але безуспішно.³²⁹

---

³²⁶ Цит. у: Сурма, ч. 1-2, січень-лютий 1932.

³²⁷ Див. *Gazeta Polska*, 17 січня 1932.

³²⁸ ААН, MSW, т. 1040, к. 3-4.

³²⁹ ААН, MSZ, т. 2347, к. 237-238.

Нарешті, 30 січня 1932 року, під кінець 66-ї сесії Ради ЛН, були заслухані вже підготовані на той час висновки в справі українських скарг. Після обговорення резолюція була ухвалена одногосно (тобто «за» голосувала також і Польща як член Ради).

Резолюція Ради в справі українських петицій складалася з кількох пунктів: Стверджувалося, що польський уряд «не має наміру застосовувати до української меншини політику систематичного утиску й насильства», що «революційну і терористичну акцію в Галичині організували українські націоналістичні організації», і висловлювався жаль, що «такого роду акція ховається за положеннями захисту національних меншин». Разом з тим Рада зазначала, що викладені в петиціях факти, хоч і становлять явище одноразове, а не систематичне, «не цілком узгоджуються з тими гарантіями, які планувалося запевнити національним меншинам, коли встановлювалася система опіки над ними з боку Ліги Націй», і що факти саботажу «не виправдовували таких заходів, на які вказує наявна в Раді інформація». Далі, Рада висловлювала задоволення, що «польський уряд, свідомий своєї відповідальности... не занедбав ужити певних санкцій, які дозволять уникнути повторення таких випадків у майбутньому», і покарав поліціантів та військових, винних у надужиттях. Висловлювався жаль, що польський уряд не вважав за можливе виплатити відшкодування невинним жертвам цих надужиттів. Нарешті, Рада позитивно відзначала декларацію міністра Перацького і висловлювала надію, що польська влада і українська меншина спільними силами допевняться порозуміння й мирного співжиття.³⁵⁰

---

³⁵⁰ Текст висновків і справоздання з дискусії подані, наприклад, у: *Ilustrowany Kurjer Codzienny*, 1 лютого 1932, і *Gazeta Polska*, 31 січня 1932.

Висновки Сато зустрілися із застереженнями з боку окремих членів Ради. Скажімо, британський делегат лорд Роберт Сесіл назвав рапорт неповним і недопрацьованим, звернувши увагу на те, що в ньому цілком обійдено увагою проблему жорстокого трактування українських політичних в'язнів, порушену в петиції полковника Сушка. Делегати від Ірландії та Норвегії пропонували Раді рішучіше вимагати від Польщі відшкодовань потерпілим. Критично оцінив резолюцію і делегат Німеччини барон Вайцзекер. Але в підсумку, після короткої дискусії, під час якої польський делегат міністр Залеський завуальовано пригадав британцям про їх репресії в Індії, резолюція була ухвалена одноголосно.

Проурядова польська преса зразу ж охрестила резолюцію «нищівною перемогою Польщі в справі українських бунтів».³³¹ Однак на ділі то була в кращому разі нічия: Як писала «Gazeta Warszawska», «це ані приємно, ні корисно, ні потрібно, коли польський уряд змушений на міжнародному полі признаватися, що сталися речі, які він потім сам осуджує, або коли представник цього уряду мусить вислухувати в Женеві прилюдної догани».³³² А згадувана вище «Manchester Guardian» зазначала: «Польща дістала догану за події в Східній Галичині. Цей присуд, хоч сформульовано його дипломатичним жаргоном, лишається все-таки одноголосним присудом Ради Ліги, і проти нього навіть Польща не сміла виступити».³³³

Утім, очевидно, що не такої резолюції чекали українці, і рішення Ради викликало «велике хвилювання в українських колах». Особливо прикре воно було для ОУН та особисто Коновальця. Правда, оунівські кола з самого початку заявляли, що не варто тішити себе надіями на позитивний вислід

---

³³¹ *Pustrowany Kurjer Codzienny*, 1 лютого 1932.

³³² *Gazeta Warszawska*, 4 лютого 1932.

³³³ *Manchester Guardian*, 1 лютого 1932.

розгляду українських скарг у Лізі Націй і що основна користь із розпочатої кампанії – це можливість поглибити інтерес західної громадськості до української проблеми. Це мало принести свої плоди під час мабутьного загострення політичної ситуації в Європі, коли українське питання знову з усією силою вийде на порядок денний.³³⁴ «Не треба нам зводити себе надією на вислід [засідання Ради]. Справу нашого визволення вирішити мусимо самі», – говорилося, наприклад, в бюлетені ОУН за вересень-жовтень 1931 року.³³⁵

Так чи так, кампанія протестів приносила українській справі бажаний резонанс, а ОУН – непогані дивіденди у вигляді зростання авторитету в очах українців (що в краї, що в діаспорі) та збільшення допливу грошових пожертв.³³⁶ Натхнені успішною пропагандовою кампанією і зростанням свого впливу, керівники ОУН почали виношувати плани об'єднання круг себе цілої української еміграції (заснування Європейської федерації українських організацій на чужині) і створення єдиного пропагандового центру в вигляді Об'єданого комітету української міжнародної пропаганди на основі Центрального виконавчого комітету представників українських емігрантських організацій в Ч.С.Р. для переведення акції протесту проти польського терору на західних землях України,³³⁷ – хоча ні одне, ні друге в підсумку не вдалося. Натомість некорисний вислід кампанії на терені Ліги Націй боляче вдарив по авторитетові ОУН в очах еміграції, а після згортання пропаганди надходження пожертв різко

---

³³⁴ ААН, MSW, т. 1252, к. 5.

³³⁵ ААН, MSZ, т. 2347, к. 83-92.

³³⁶ За даними польського МВС, з фонду допомоги потерпілим від пацифікації, який заснував ув Америці Еміль Рев'юк і який зібрав 30 000 доларів, тільки 4 000 надіслано безпосередньо до Львова, а 25 000 віддано в розпорядження Коновальцеві (ААН, MSW, т. 1039, к. 116).

³³⁷ ААН, MSW, т. 1252, к. 18.

впало (до яких 1000-1600 доларів на місяць).³³⁸ Тим-то провід ОУН ухвалив – задля мобілізації української та міжнародної громадської думки – поновити «бойову діяльність», однак не у вигляді масової акції, а у формі поодиноких гучних терактів.³³⁹ Згодом терористична діяльність ОУН призведе до дальшого розходження між легальним і нелегальним крилом українського руху.

Легальні українські партії сприйняли цю відносну невдачу досить спокійно. Як констатували в польському МВС, «попри невдачу в Женеві в колах УНДО панує щодо Ліги оптимістичний настрій, зумовлений переконанням, що під час теперішньої сесії ЛН впливові міжнародні чинники, головню англійські, виявили глибоке розуміння і зацікавлення до української справи».³⁴⁰ У комюніке «до довірочного відома» УНДО стверджувало:

Все-таки, кожний політик, який знає, що Союз Народів вирішує всі справи так, щоб усі сторони були задоволені, мусів признати, що перша українська справа, яку полагоджувала Рада Союзу Народів, випала для нас відносно корисно. Союз Народів, вправді в дуже чемних словах і дуже оглядно, але все таки осудив т. зв. пацифікацію, а тим самим осудив політичний режим на українських землях під Польщею. Але для українського народу має ще більше значення, що українська справа стала питанням світової політики, що нею мусів зацікавитися весь світ, що про положення українського народу в межах Польщі пише світова преса. Це все є для нас капіталом, який в майбутньому може принести для українського народу поважні відсотки.³⁴¹

³³⁸ ААН, MSZ, т. 2347, к. 271, 311.

³³⁹ ААН, MSW, т. 1040, к. 6-7: «Авторитет як самого Коновальця, так і його організації серйозно похитнувся», – відзначали в польському МВС.

³⁴⁰ ААН, MSW, т. 1040, к. 11-12.

³⁴¹ ЦДІАЛ, ф. 344, оп. 1, спр. 553, арк. 13.

Як зазначала, повернувшись із Женеви, посланка Рудницька, один з членів британської делегації та норвезький міністер Ерік Кольбан радили українцям і далі складати петиції в надії на те, що наступного разу міжнародна кон'юнктура буде сприятливіша; крім того, вона з задоволенням відзначила, що в підсумку українцям вдалося заручитися підтримкою не тільки лейбористів, а навіть і консерваторів.³⁴² Отож, уже на початку 1932 року були подані дві нові петиції: в справі фальшувань і надужиттів при проведенні польського перепису людности в листопаді 1931-го та в справі польської колонізації українських земель.³⁴³ Були ще петиції про утиски українських кооперативів, про ситуацію в шкільництві, а також – у жовтні 1932-го – петиція 15 британських парламентаріїв у справі автономії Галичини.³⁴⁴ Втім, цим скаргам уже не судилося набути такого розголосу, як то було в 1930/31 році – тоді-бо увага до української справи була зумовлена головно тим приголомшливим враженням, яке зробила на світову громадськість «паціфікація». А вже за два роки, 13 вересня 1934-го, – після виходу Німеччини з Ліги Націй – Польща скинула з себе обтяжливі зобов'язання, передбачені трактатом про меншини. Відтак для українців Галичини будь-які скарги до ЛН втратили сенс.³⁴⁵ Зрештою, по 1933 році сама Ліга почала дедалі швидше втрачати і вплив, і авторитет.

Важко дати однозначну оцінку вислідам тієї акції, що її провадили українські організації, передовсім ОУН, на міжнародній арені, а зокрема на форумі Ліги Націй. З одного боку,

---

³⁴² Там само.

³⁴³ Див. AAN, MSZ, t. 2262, k. 269-272; t. 2264, k. 215-238.

³⁴⁴ AAN, MSZ, t. 2347, k. 336, 344.

³⁴⁵ Утім, трактати про меншини й далі зобов'язували Чехословаччину та Румунію. І, наприклад, у лютому 1937 року 10 британських депутатів подали до Ліги Націй петицію в обороні української людности Буковини (AAN, MSZ, t. 2267, k. 34-38).

осуд польських репресій, нехай і в компромісному формулюванні, можна вважати дипломатичним успіхом українців, – а таких успіхів у міжвоєнну епоху було не так і багато. Тим паче, що Ліга Націй не виявляла особливого завзяття в обороні тих прав меншин, які сама ж декларувала. Ліга трималася неписаного правила: якщо в котрійсь державі утиски меншин, спрямовані на їх культурну асиміляцію, мають на меті забезпечення внутрішньої стабільності даної держави, то на це порушення можна дивитися крізь пальці як на «менше зло». Тому скарги меншин рідко виходили за рамки Комітету трьох. На розгляд Ради, переважно, виносилися справи тих меншин, що мали свою державу (напр. угорської, німецької), яка виступала їх оборонцем. І під час розгляду цих справ відповідні держави (напр. Угорщина, Німеччина) дбали не тільки й не стільки про забезпечення прав своїх співвітчизників за кордоном, як про досягнення певних зовнішньополітичних цілей, і часто-густо грубо надуживали системи захисту меншин.³⁴⁶ У таких умовах винесення справи на розгляд Ліги й більш-менш позитивний вислід – це, все-таки, не абищо. У випадку сприятливішої кон'юнктури рішення могло б бути вигідніше, осудження Польщі – різкіше, однак резолюція так чи так була б компромісною – з огляду на членство в Раді самого обвинуваченого, Польщі. Ослаблення Польщі шляхом перегляду статусу Галичини не відповідало інтересам великих держав (окрім, хіба що Німеччини), тому на реалізацію максималістських українських вимог надії з самого початку було мало.

---

³⁴⁶ Carole Fink. *Minority Rights as an International Question // Contemporary European History* 2 (2000) 385-400. Згідно з даними, наведеними в «Сурмі», ч. 2 (41) за лютий 1931, з 1920 року до Ліги надійшло було 345 скарг національних меншин (в т. ч. 76 проти Польщі), з них прийнято до розгляду 143, що задовольняли формальні вимоги, а на розгляд Ради Ліги Націй передано тільки 18, з яких 10 Рада відхилила, у 6 випадках – досягнуто компромісу, і тільки в 2 випадках винесено рішення на користь меншини.

З іншого боку, очевидно, що ніяких реальних користей для українців Польщі ця моральна, сказати б, перемога не дала. Навіть той розголос, якого набула українська справа на міжнародній арені, не змусив Польщу переглянути свою політику щодо української меншини. Сваюля поліції і до, й після того була в порядку речей, а каральні акції, нехай і меншого масштабу, проводилися досить регулярно. Скажімо, в тому ж таки 1932 році польська влада жорстоко придушила виступ селян Ліського повіту, що протестували проти примусових шарварків, т. зв. «дня праці», та провела каральну акцію проти комуністичних партизанів у Ковельському й Камінь-Коширському повітах. Щодо методів і засобів «утихомирення» людности обидві акції, а особливо остання, до болю нагадували недавні події в Галичині.

ПАЦИФІКАЦІЯ І ЦЕРКВА

Протягом міжвоєнного двадцятиліття Греко-Католицька Церква в Галичині – як і Римо-Католицька Церква в масштабі цілої Польщі – була поважною суспільно-політичною силою. Її особливе значення для українського руху зумовлював, серед іншого, той факт, що це була чи не єдина національна установа, на яку польська влада мала обмежений вплив. Перебуваючи під «протекцією» Ватикану й під захистом конкордату, що обмежував можливості державного втручання в справи Церкви, греко-католики дозволяли собі багато що, чого не вільно було, скажімо, польським православним; наприклад, влада не мала вирішального голосу в справі заміщення парафіяльних та єпископських урядів і, наприклад, Іван Бучко був висвячений на єпископа-помічника львівського всупереч наполегливим протестам Варшави. Вбачаючи в папі чи не єдиного свого покровителя на світовій арені, українці раз по раз – за посередництвом своєї єрархії і напрямки – апелювали до нього про захист від утисків. Ще в 1919 році українці діяспори прохали папу Венедикта XV заступитися за галичан і переслідуване греко-католицьке духовенство;³⁴⁷ ті самі питання підносив перед папою голова місії УНР у Ватикані граф Михайло Тишкевич.³⁴⁸

---

³⁴⁷ AAN, MSZ, t. 5335, k. 19.

³⁴⁸ Ліліана Гентош. Дипломатичні контакти Української Народної Республіки з Апостольською Столицею в 1919-1921 роках у контексті східної політики Римської Курії // *Україна модерна* 4-5 (2000).

Митрополит Андрей Шептицький під час свого зарубіжного «турне» в 1921-23 роках, а зокрема під час перебування в Римі не раз виступав перед Ватиканом із протестами проти політики польської окупаційної влади в Галичині.³⁴⁹ Під час перебування в Галичині спеціального папського посланця Джованні Дженоккі Григорій Тершаківець від імени «українського селянства» вручив йому петицію із скаргами на польські утиски: «Ми певні того, що слово святого Отця в обороні нашої слушної справи, в обороні прав людини після Божого і людського закону принесе успіх».³⁵⁰ Правда, результати цих апелювань були невеликі. Ватикан, керуючися власними зовнішньополітичними пріоритетами, волів лишатись осторонь українського питання. На початку 20-х років справа обмежилася добродійною допомогою³⁵¹ та заступництвом нунція Ахілле Ратті за ув'язнених та відсторонених від служіння греко-католицьких священників.³⁵² Та в будь-якому разі, зовсім не дивно, що в 1930 році Ватикан знову засипали українські скарги, тим паче що Греко-Католицька Церква і її священники були серед тих, хто найбільше постраждав від польської каральної акції.

Ще в 1919 році, невдовзі після окупації Галичини, польські урядовці констатували: «Головними антипольськими агітаторами в Галичині є уніятські священники та їх родини».³⁵³ Відтоді акти польських державних установ рясніють звідомленнями про «антидержавну діяльність греко-католицького духовенства»: «Роль священників характеризують, наприклад,

---

³⁴⁹ AAN, MSZ, t. 5335a, k. 154-155, 160-211; повне резюме діяльності Шептицького в 1922-23 роках у звідомленнях польських дипломатів див. там само, к. 213-230. Пор. також лист Шептицького до папи з 1921 року про польську окупацію Галичини: ЦДІАЛ, ф. 358, оп. 3, спр. 49, арк. 1-2.

³⁵⁰ AAN, MSZ, t. 5335a, k. 280-287.

³⁵¹ Див.: Л. Гентош. Дипломатичні контакти УНР...

³⁵² AAN, MSZ, t. 5335, k. 235-237.

³⁵³ AAN, MSZ, t. 5335, k. 7-8.

такі факти: в одному з сіл священник згромадив людей коло могили полеглого в 1919 році українського солдата і казав скласти врочисту присягу, що вони будуть битися з поляками „до останньої краплі крові” і взагалі „поки лядська влада не щезне з цієї землі”. В іншому випадку священник, хрестячи українське немовля, повісив йому на шию як символ т. зв. гайдамацького ножа». ³⁵⁴ Відповідно, в списках неблагонадійних громадян, підготованих повітовими відділками поліції для каральних загонів, не бракувало й священників. Про трактування їх з боку карателів було вже сказано вище.

Загалом, під час пацифікації близько трьох десятків греко-католицьких священників були заарештовані за приналежність до УВО, співучасть у саботажах, зберігання зброї, нелегальних брошур, порушення громадського спокою, підбурювання людности, похвалання саботажів та діяльності УВО тощо. ³⁵⁵ Для прикладу, отець Василь Курилас з Добротвора був заарештований за те, що в листопаді 1930 року вивісив у парафіяльній канцелярії образ розп'ятої жінки-України, яку терзають круки в польських «рогатувках». Отець Олександр Гаюк попав під арешт, бо 19 жовтня в Гаях «збурював громадський спокій», заявляючи: поляки б'ють українців за те, що ті говорять українською мовою, і кажуть плювати на мову й народ український. Отець Юліян Мазяк був звинувачений у переховуванні листівок УВО; отець Василь Німий – за співучать у саботажі, бо під час ревізії в нього начебто знайдено 2 гвинтівки, 4 патрони, порох і півлітра бензину; отець Іван Пісецький – за підозрою в приналежності до УВО – в нього знайдено квитанції внесків на «бойовий фонд». ³⁵⁶ Трое

³⁵⁴ Geneza ostatniej akcji sabotażowej // AAN, MSZ, t. 2265, k. 85.

³⁵⁵ Списки див. у: AAN, MSZ, t. 2257, k. 250-251; AAN, MSZ, t. 2860, k. 210-212.

³⁵⁶ AAN, MSZ, t. 2258, k. 296 і далі; t. 2860, k. 210. Чимало справ були згодом закриті, наприклад справа проти о. В. Кушніра, у якого під час трусу виявлено примірник «Сурми» (сам він стверджував, що газету підкинули)

священиків – Леонтій Куницький, Володимир Пелих та Юліян Татомир – були заарештовані в числі інших українських послів за звинуваченням у збурюванні громадського спокою або державній зраді. Кілька священиків, що потерпіли під час каральної акції, навіть надіслали до Ліги Націй власні петиції, які, втім, не були прийняті до розгляду.³⁵⁷

Митрополит Шептицький, як і інші українські діячі та організації, пробував апелювати до влади, сподіваючись на припинення каральних експедицій. 28 вересня він вилетів літаком до Варшави, де зустрічався з міністром внутрішніх справ Складковським, віце-прем'єром Беком та колишнім прем'єром Славеком. Його метою була авдієнція в прем'єра Пілсудського або президента Мосціцького, але митрополитові відмовили – як подає Іван Кедрин, щоб принизити й дискредитувати його в очах громадськості.³⁵⁸ Цим самим влада втратила чергову нагоду для «угоди» з українцями, бо ж Шептицький, очевидно, їздив до Варшави у порозумінні з українськими політичними партіями. «Загальне враження з відбутих розмов радше добре, – казатиме він згодом в інтерв'ю «Ділу», – бо мені сказали, що експедиції є тільки засобом до припинення підпалів, а не ціллю нищити українців та боротись з українською культурою і культурними здобутками українського народу».³⁵⁹ Невдовзі Шептицький ще раз по-

---

і який закликав віруючих утримуватися від горілки й тютюну, бо прибутки від їх продажу надходять у польську державну скарбницю. Суд не знайшов достатніх доказів вини, тим паче що – характерна обставина – особу поліціантів, які проводили трус, установити не вдалося. Дехто, навпаки, був визнаний винним, як-от о. І. Сохацький, якого оштрафовано на 100 злотих за зберігання гранати (ЦДІАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 955, арк. 5, 29).

³⁵⁷ Петиції оо. М. Блозовського, В. Головінського та Є. Мандзія див. у: ЦДІАЛ, ф. 392, оп. 1, спр. 20, арк. 2-11. Про них, а також про петицію о. В. Костюка див.: AAN, MSZ, t. 2861, k. 122-123.

³⁵⁸ І. Кедрин. *Життя – події – люди*, с. 147.

³⁵⁹ Розмова з високопреосвященим митр. Андреем // *Діло*, 7 жовтня 1930; *Новий Час*, 8 жовтня 1930. «Урядове становище в справі підпалів таке,

буває у Варшаві, де матиме зустріч із міністром закордонних справ Августом Залеським.³⁶⁰ А тим часом репресії тривали.

Польська влада не раз спонукувала греко-католицьку ерархію видати пастирське послання з осудом саботажної акції. У розмовах з ватиканськими достойниками посол у Ватикані не раз наголошував на доречності такого кроку, тож папський нунцій у Польщі чинив на українських єпископів відповідний тиск.³⁶¹ Попервах планувалося навіть спільне послання греко-католицьких і латинських єпископів, але львівський архієпископ Болеслав Твардовський був проти.³⁶² Однак те звернення до пастви, яке семеро греко-католицьких єпископів видали у Львові 17 жовтня 1930 року (з датою 13 жовтня), виявилось не зовсім таким, як сподівалася влада. З одного боку, представники Церкви осуджували підпали як справу «морально злу, противну Божому Законові, а через це і нашому народові у високому степені шкідливу» і закликали молодь: «У підпільну роботу не дайтеся нікому ввести. Злочину... допускається той, що відводить вас від позитивної праці, а наклонює до конспірації».³⁶³ Та у посланні були й інші слова: «З глибоким жалем і болем переживаємо події, з якими з точки справедливости ніяк не можемо погодитися; за винних, ще не висліджених, розтягається вину на весь народ, на клир, на інтелігенцію, на селянство». Єпископи наказували кожному священникові, «для упрощення

що за них несе відповідальність українське громадянство, а в тім і духовенство, що не виступило рішуче проти підпалів і саботажів», – казав митрополит.

³⁶⁰ Діло, 14 жовтня 1930.

³⁶¹ AAN, MSZ, t. 2860, k. 242, 246. Ще не здогадуючися про скору конфіскацію послання, нунцій Мармаджі хвалився послові, що його видання «є наслідком постійного впливу Апостольської Столиці на руський єпископат».

³⁶² AAN, MSZ, t. 2860, k. 245.

³⁶³ Повний текст опубліковано в: *Церква і суспільне питання*, т. 2, кн. 1. Львів 1998, с. 465-468. Текст із купюрами був опублікований у: *Новий Час*, 22 жовтня 1930.

Божого милосердя в тих тяжких обставинах, які переживаємо», під час кожної відправи додавати при ектенії по три прошення із служби «во врем'я всенародня скорби». Цензура, ясна річ, не могла пропустити це послання, що мало б бути відчитане в кожній греко-католицькій церкві. І в ніч проти 18 жовтня, після невдалих переговорів із Шептицьким, коли львівський воєвода пробував схилити його до вилучення кількох уступів, цілий наклад пастирського послання в друкарні видавничої спілки «Діло» був конфіскований.

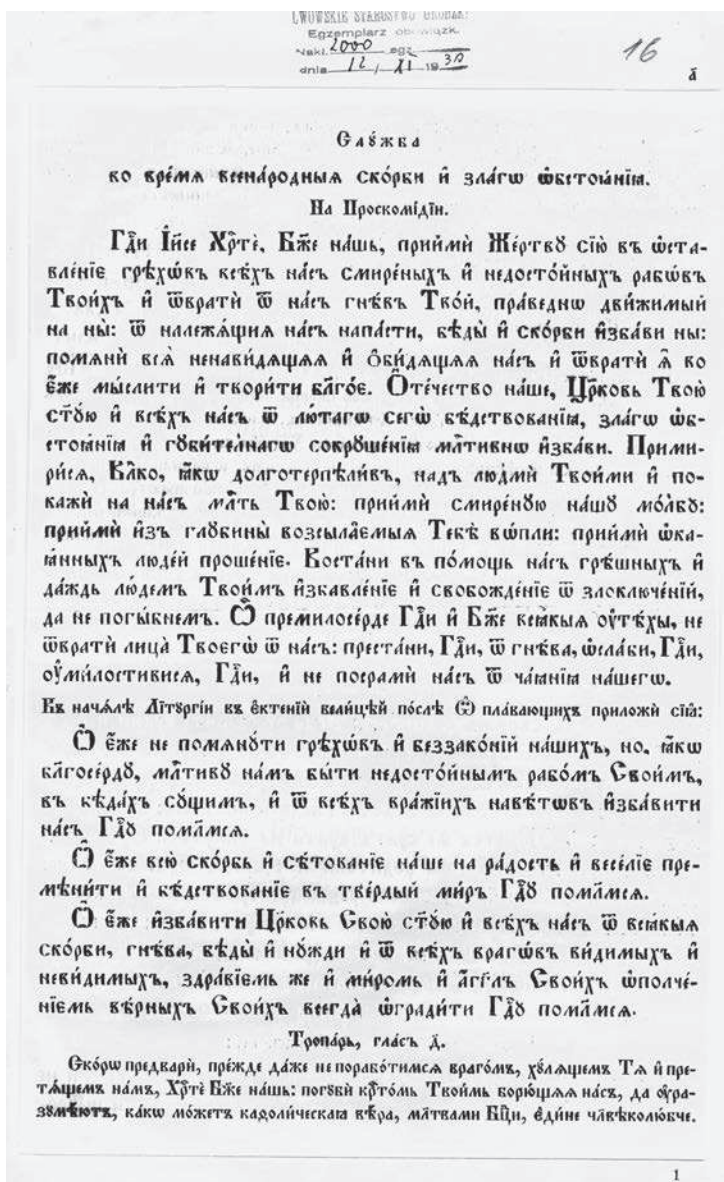
Конфіскація пастирського послання викликала від'ємне враження у Римі, бо ж ішлося про пряме порушення конкордату, який гарантував єпископам право на вільне видання пастирських послань. Не менш від'ємне враження викликали й відомості про польські каральні експедиції, а зокрема про знущання воячини над священиками, що почали надходити до Ватикану вже в жовтні місяці.

У перших числах жовтня митрополит Андрей доручив своєму єпископові-помічнику Іванові Бучку провести візитацію Бережанського, Підгаєцького й Тернопільського повітів, де з 20 по 27 вересня орудували карні експедиції. 12 жовтня, повернувшись до Львова, єп. Бучко склав звіт про побачене, зафіксувавши сцени руйнувань, зокрема в парафіяльних домах, і задокументувавши езекуції, що влаштували по селах каральні відділи, в тому числі й побиття священиків у м. Підгайцях та сс. Вербів, Голгоче, Зарваниця, Богатківці.³⁶⁴ Вслід за Бучком, 19 жовтня, спаціфіковані села відвідали єпископи Григорій Хомишин та Іван Ляишевський.³⁶⁵ А вже 21 жовтня на конференції у Львові українські єпископи вислали до папи листа, «благаючи про його могутнє втручання в обороні нашого нещасного народу в великому нещасті, яке його спіткало»:

---

³⁶⁴ Текст справоздання див. у: ААН, MSZ, т. 2860, к. 222-225.

³⁶⁵ *Новий Час*, 24 жовтня 1930.

Документ 4. Текст служби «Во время всенародныхъ скорби и злаго обстоянія», що додавався до пастирського листа митр. Шептицького (ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 186, арк. 16).

Загони війська і поліції входили до сіл і били без розбору селян, учителів, студентів. Відомо 6 випадків побиття священників, над якими знущалися таким способом, щоб якнайсильніше зруйнувати їх авторитет серед парафіян... Бито також і жінок і, як часто стається в таких обставинах, були численні випадки зґвалтувань. Число скатованих людей поки що нема змоги усталити, але в кожному разі воно дуже велике й вимірюється тисячами.³⁶⁶

Окрім листа до Риму були надіслані й численні матеріяли, що потверджували й ілюстрували його зміст. Аналогічні матеріяли та протести напливали до Риму і з діаспори.³⁶⁷ А десь 25 жовтня до Ватикану від Шептицького був висланий канонік Липацевич, що мав представляти там українські скарги.³⁶⁸

Звіт еп. Бучка та лист українських єпископів до папи зіграли певну роль і в кампанії міжнародних протестів проти пацифікації. Скажімо, вже 19 листопада цей звіт був – на превелике обурення польської влади – переданий радіом на хвилях віденського Telegraphen Union.³⁶⁹ Лист галицьких єпископів до Риму, що мав би лишатись таємним, якимось чином – чи то по волі, чи всупереч волі його авторів – потрапив до Василя Панейка, а той використав його як матеріял для чергової петиції до Ліги Націй.³⁷⁰ Самі єпископи, звісно, заявляли, що не передавали Панейкові тексту листа, а тим паче не давали дозволу на його оприлюднення.³⁷¹

---

³⁶⁶ Польський переклад з французького тексту петиції див. у: AAN, MSZ, t. 2252, k. 238-239. В оригіналі лист був латиною.

³⁶⁷ 31 жовтня кард. Пачеллі казав польському послові: «Сьогодні св. Отець передав мені дві телеграми від українців з Америки з протестами проти переслідувань. При нагоді казав повідомити [вас] про це, щоб уряд знав, який резонанс викликають за кордоном події в Малопольщі» (AAN, MSZ, t. 2860, k. 281).

³⁶⁸ AAN, MSZ, t. 2860, k. 275-276.

³⁶⁹ AAN, MSZ, t. 2257, k. 14.

³⁷⁰ AAN, MSZ, t. 2252, k. 237-239.

³⁷¹ AAN, MSZ, t. 2253, k. 143.

Відповідь із Риму надійшла дуже скоро. В листі, датованому 2 листопада, кард. Пачеллі писав: «Святіший Отець дав мені доручення подати вам до відома, що він з пильною увагою і щирим смутком прочитав вісті, одержані від українського єпископату, а то потверджені ще й з інших сторін... Апостольський престол не занедбає, а з найвищими зусиллями буде інтервенювати за правду і справедливість». Подібний щодо змісту лист прийшов також від Конгрегації в справах Східної Церкви.³⁷²

У Ватикані прислані від українських єпископів матеріяли викликали «велику розгубленість», – писав до Варшави польський посол Владислав Скшинський. «Одразу по приїзді я мав телефонну розмову з монсиньором Піццардо, який сказав мені, що „навіть якби половина цього була правдою, то це страшні речі, а не можна ж бо й припускати, щоб єпископи збрехали”». ³⁷³ Щоправда, Ватиканові не сподобалося використання таємного листа єпископів для потреб міжнародної пропагандової кампанії, що велася не в останню чергу силами підпільної ОУН. «Ситуація значно змінилася на нашу користь після використання для пропагандових цілей конфіденційних документів, що їх Святий Отець розглядав виключно під оглядом гаданої кривди, завданої католицтву, – писав польський посол, покликаючись на слова кардиналів Пачеллі, Лаурі та Сінчеро. – Щоб по змозі убезпечитися перед несподіванками, я підтримую контакти з особами із найближчого оточення папи. Вони вважають, що найліпшою гарантією збереження зовнішньої резерви папи було б подання йому відомостей про результати слідства в найтяжчих із тих випадків, що нібито мали місце, і про покарання винних, коли такі будуть знайдені».³⁷⁴

---

³⁷² Львівські архієпархіяльні відомості, 1 березня 1931; Діло, 4 червня 1931.

³⁷³ AAN, MSZ, t. 2257, k. 339.

³⁷⁴ AAN, MSZ, t. 2860, k. 330.

Та все ж авдієнція у папи, яку Скшинський просив і отримав 21 листопада, стала для посла несподіваним холодним душем:

21 дня поточного місяця я був на півторагодинній авдієнції у папи. З попередніх розмов про руські справи із кард. Пачеллі та монс. Піццардо, які лише деякою мірою боронили руських єпископів, я не міг і припускати, що зустрінуся у Пія XI з таким тоном обурення й гіркоти, з яким він говорив про те, що раз по раз називав «каральною експедицією» в Малопольщі. Папа твердив, що опинився в ситуації, з якої не знає як вийти, бо отримавши перші відомості, сам запевняв, що це неможливо. Він казав, що завжди вірить усьому, що повідомляють єпископи, але тут вагався, аж поки не отримав потверджень та фотознімків. На мої уваги й застереження він відповідав, що я, очевидно, не знаю, що там діялося, а він знає, і цілком можливо що й маршал [Пілсудський] усього не знає, бо він пам'ятає, що коли одного разу він оповів маршалові про багато меншу кривду, той негайно вислав до Львова полковника Веняву і, довідавшись, що нунцій має рацію, зразу казав навести порядок.

Коли я розповідав Святому Отцю про позицію руського єпископату й клиру і про те, що діялось передше в Малопольщі, він сказав, що вірить, що з боку русинів було багато злого, але хотів би, щоб Польща придушила це зло нехай і рішуче, але способом, що не лишав би місця ні для яких докорів. Він додав, що я поняття не маю, скільки благальних листів з усього світу він тепер отримує, щоб хто-небудь заступився за кривду стільком невинним католикам. На мої слова, що ці листи з усіх усюдів є свідченням зорганізованої пропаганди, а також злості агентів, яким вибито ґрунт із-під ніг, і роздратування тих, хто цих агентів оплачував, – він відповів, що я навіть не здогадуюся, від яких людей, що стоять високо понад усякою ненависницькою пропагандою, він дістає такі листи. На моє зауваження, що багато людей надто легко йме віри страхітливим перебільшенням, він відказав, що має досить відомостей і вони не перестають напливати.

Папа скаржився також на конфіскацію пастирського листа, яка, на його думку, «суперечила конкордатові, бо ж єпископам не йшлося про політику, а тільки про ту акцію, яка вдарила й по невинних людях і яка болить і йому також». Розмова перейшла в реалістичніше річище тільки тоді, коли я сказав йому, що уряд, який мусів покарати злочини й усунути небезпеку, не мав і не має ні найменшої думки змінювати ліберальний курс щодо русинів. Допіру на це він відповів спокійно, що саме цього й сподівається і що це була б найліпша політика.³⁷⁵

Посол побоювався, що папа вважатиме за потрібне прислати до Галичини візитатора або виступити з якоюсь заявою з приводу каральної акції та конфіскації пастирського листа, наприклад під час традиційної новорічної промови, – і поставить цим самим уряд католицької Польщі в дуже незручне становище:

Кардиналові Пачеллі я сказав, що мав дуже неприємну аудієнцію... Кардинал відказав, що я повинен бачити в цьому обуренні Пія XI доказ того, як сильно хвилює його все пов'язане з Польщею. Він також просив, щоб я не забував, що досі, попри зусебічні благання, попри розпачливі листи руських єпископів та інші впливи, Ватикан не обізвався й словом. І коли вже я бачив, як сильно папа всім цим перейнявся, я повинен тим більше цінувати його цілковиту стриманість. Згодом і він, і монс. Піццарді, найближчий співробітник папи, ясно давали мені зрозуміти, що вважають за щасливу обставину, що папа щиро переді мною висловився, бо ж він почував обов'язок сумління якимсь чином це зробити, і тепер його легше буде стримувати від публічного виступу в цій справі. В цих якнайконфіденційніших розмовах кардинал Пачеллі давав зрозуміти, а монс. Піццардо ясно запевняв мене, що вони постараються, щоб у цій справі я не мав більше ніяких прикрих несподіванок.³⁷⁶

³⁷⁵ AAN, MSZ, t. 2860, k. 349-350.

³⁷⁶ Там само, k. 351.

Очевидно, ватиканські достойники, а передовсім державний секретар кардинал Пачеллі – майбутній папа Пій XII, якого посол Скшинський якось назвав «найприхильнішою до нас особою в Ватикані»,³⁷⁷ – додержали свого слова. Ніяких публічних заяв на тему пацифікації не прозвучало ні на Новий рік, ні пізніше. Ватикан, очевидно, не вважав за доцільне псувати стосунки з табором санації у переломний період, коли Пілсудський з «полковниками» консолідував свою владу над Польщею, тим паче що серед противників Пілсудського, зокрема в лавах націонал-демократії, і так було чимало католицьких священиків.³⁷⁸ Утім, Ватикан, навіть попри свою пасивність, усе одно служив певного роду охороною для греко-католиків. Польським православним – зокрема в 1938 році – не було до кого апелювати про заступництво, а влада, коли йшлося про утиски православних, ні перед ким не мусила виправдовуватися.

Діяльність митрополита Шептицького в справі пацифікації не обмежувалась політичною чи дипломатичною ареною. У палаці на Юрській горі з митрополитового розпорядження була влаштована імпровізована шпитальна палата, де перебувало на лікуванні 12 побитих під час пацифікації селян. До цього шпиталю регулярно навідувалися іноземні журналісти, і це, ясна річ, не могло подобатися властям. Була навіть організована спеціальна комісія, яка ствердила брак у «шпиталі» відповідних умов для лікування, – там-бо були тільки металеві ліжка, а медичні процедури хворі при-

---

³⁷⁷ AAN, MSZ, t. 2860, k. 204.

³⁷⁸ «Я нагадав папі, що уряд у своїх намаганнях утворити в Польщі єдиний фронт, який домінував би над партійними чварами, зустрічає з боку великої частини клиру не співпрацю, а утруднення, і якби тепер мало місце ще щось, що сприймалося б як утруднення, створені від Ватикану, це не могло б не викликати небажаних для папи настроїв», – зазначав посол (AAN, MSZ, t. 2860, k. 352).

ймали в Народній лічниці при вул. Петра Скарги (тепер вул. Озаркевича).³⁷⁹ Однак закрити «шпиталь» – як, безперечно, був би закритий будь-який аналогічний шпиталь, організований від світської організації, – влада все ж не наважилася. Влада не стала заперечувати й проти заснування в Рогатині – замість закритої гімназії «Рідної школи» – «малої семінарії», перетвореної в березні 1931-го на архиепархіяльну гімназію; там змогли продовжити навчання викинуті на вулицю гімназисти з Рогатина та інших місцевостей.³⁸⁰

З осінніми подіями 1930 року був пов'язаний і пастирський лист станіславівського єпископа Григорія Хомишина «Про політичне положення українців у Польській державі». У ньому єпископ, з одного боку, зазначав: «Є всякі познаки, які вказують, що шовіністичні чинники польської суспільности прямують до того, щоб нас, українців, по можності знищити... Українці в Польській державі трактовані майже як горожани другої кляси». Та з іншого боку єпископ – як не раз до того й після того – гостро критикував радикалів-націоналістів із їх терористичними методами і закликав до прагматичної лояльності щодо Польщі: «Наша лояльність має до того стреміти, щоб Польська держава була сильна і забезпечена, а заразом справедлива..., коли держава сильна, тоді кождий нарід почувається в ній добре, має всі дані до свого життєвого розвою і приспособиться до своєї власної держави, коли політичні обставини на се дозволять».³⁸¹

---

³⁷⁹ ДАЛО, ф. 1, оп. 51, спр. 241 (справа про шпиталь митр. Шептицького), арк. 2, 5, 10; ААН, MSZ, т. 2860, к. 314-315.

³⁸⁰ Діло, 16 червня 1930.

³⁸¹ Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станіславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. Львів 1931. Докладний розбір цього листа й реакції на нього різних таборів див. у праці: Олег Єгрешій. *Григорій Хомишин:*

Наостанок треба згадати про ще одну політичну тенденцію, поштовхом до якої стали події 1930 року. Польські репресії та звинувачення проти діячів УНДО, а зокрема арешти священників-послів, викликали серед греко-католицької єрархії розчарування політикою УНДО з його «принциповою негацією» польської влади в Галичині і схилили її до думки про утворення власної католицької партії, яка в політичному плані стояла б на засадах лояльності. «Досвід показав, що українцям-католикам неможливо добитися узгодження їх ідеології в... УНДО з огляду на його ідеологічну різношерстість, серед якої перемагає лібералізм... УНДО постійно держалося хибної політичної тактики, якою є переважно негативне становище до всіх політичних справ держави... Та чисто негативна тактика... знайшла свій практичний вияв у дуже сумній у своїх наслідках для українського народу саботажній акції», – стверджуватиме клерикальний діяч із табору єп. Хомишина Осип Назарук.³⁸²

Відтак 13 жовтня на конференції єпископату у Львові священникам було заборонено брати участь у виборах за списками УНДО чи будь-якої іншої партії. Зокрема, попри наполегливі заходи польських дипломатів у Ватикані, Шептицький не дав дозволу священникові-старорусину Йосифові Яворському з Радехівщини – як писав посол Скшинський, «одному з тих, на жаль, дуже нечисленних греко-католицьких священників, що працюють у душі згідного співжиття руської людности з польською», – балотуватися за списком Безпартійного блоку, і не-

---

портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ 2006, с. 77-85; звідти взято й цитовані уступи з листа.

³⁸² Українська Народна Обнова: історичний нарис // ЦДІАЛ, ф. 359, оп. 1, спр. 19, арк. 2-4. У Римі галицькі єрархи казатимуть, що УНДО їх «підвело». «Мені відомо, що в Ватикані справило добре враження те, що нова партія має стояти на ґрунті державної лояльності», – писав посол (AAN, MSZ, t. 2860, k. 204).

вдовзі після обрання Яворський був суспендований і мусив скласти мандат.³⁸³ Правда, з огляду на різношерстість самого галицького духовенства одною клерикальною партією справа не обмежилася. 24 вересня прихильники єпископа Хомишина домовилися про утворення Української католицької народної партії (УКНП), яка пробуватиме вести лоялістську політику в консервативному дусі і в 1935 проведе по одному представникові в сейм і сенат. А 1 січня 1931 за участю митрополита Шептицького і єпископів Івана Бучка та Микити Будки відбулися установчі збори Українського католицького союзу (УКС). Союз не претендував на статус партії і допускав належність своїх членів до різних політичних організацій, але на практиці стояв на позиціях, близьких до УНДО – тобто, фактично, його діяльність була спрямована проти Хомишина з його УКНП. Втім, ані УКНП, ані УКС не відігравали поважної ролі в громадсько-політичному житті Галичини.³⁸⁴

* * *

Назагал, репресії, що мали місце в Галичині в 1930 році, не були чимось винятковим для II Речі Посполитої. Щоправда, в Галичині каральні акції такого масштабу вже не повторювалися, мабуть, через вибухонебезпечність цієї частини кресів, єдиної з високим рівнем національної свідомості. Але

---

³⁸³ Матеріали в справі Йосифа Яворського див. у: ААН, MSZ, т. 2860.

³⁸⁴ Докладніше про динаміку відносини між Греко-Католицькою Церквою і ОУН до й після пацифікації див.: Олександр Зайцев, Олег Беген, Василь Стефанів. *Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква і український національний рух у Галичині (1920-1930-ті роки)*. Львів 2011, с. 231-339, а зокрема с. 265-272 – про діяльність УКНП та УКС. Див. також: Олег Єгрешій. Суперечності між Українським католицьким союзом і Українською католицькою народною партією у 1930-х рр. // *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис* 12–13 (2006–2007) 118-125.

«умиротворення» Галичини 1930 року було цілком у дусі санації з її методами «твердої руки», – досить згадати хоча б ліквідацію білоруської «Громади» в 1927 році, – і ці самі методи українці Волині, Полісся, Холмщини та Лемківщини («Ліське повстання») відчують на собі ще не раз. У 1930 році Пілсудський рішуче взявся зміцнювати свою владу, і було очевидно, що, не пощадивши польської легальної опозиції, режим тим паче не потерпить опору з українського боку. На той момент іще не стояло питання про одверту й безкомпромісну боротьбу проти українства і гасло Пілсудського про «державну асиміляцію» на противагу «полонізації» ще не було остаточно списане в утиль, як про це свідчать проекти МВС і половинчасті спроби «нормалізації» в 1931 році. Однак по суті – як слушно зазначає Анджей Хойновський – керуючись столипінським гаслом «спочатку заспокоєння, потім реформи», режим Пілсудського так ніколи й не перейшов до поважних реформ у царині національних відносин, ба не домігся навіть спокою на українських землях.

Еволюція польського режиму в бік дедалі виразнішого авторитаризму – виявом якої стали, зокрема, репресії 1930 року, – спонукала українських політиків до поступового переходу на угодові рейки, і завершенням започаткованої тоді тенденції стала мертвонароджена «нормалізація» 1935 року. Що ж до позиції загалу української людности, то нема ніяких підстав уважати, що масштабні репресії проти її національно активного прошарку якось причинилися до її «умиротворення» чи то пак до зняття напруги в українсько-польському співжитті. Певніш навпаки, мають рацію ті, хто вважає, що з пацифікації політичним переможцем вийшла саме ОУН з її часто критикованою з боку угодових діячів позицією «чим гірше, тим ліпше». Поклавши вину за виступи оунівського юнацтва на цілу українську суспільність, Варшава тим самим підносила авторитет ОУН як сили загальнонаціо-

нальної і штовхала великі маси людности в напрямі дальшої радикалізації. Як писала «Сурма»: «Кого ворог останніми карними експедиціями озвірів проти всього, що польське? Членів УВО? Ті й без карних експедицій дишать ненавистю до ляхів! Саме мирному населенню показав він своє справжнє обличчя та відкрив свої справжні наміри, саме тим із нас, що думали в мирі, в покорі класти щоденні жертви на будову своєї тюрми... Він оправдав революційну боротьбу, оправдав УВО». ³⁸⁵ Сьогодні, коли ми запитуємо себе про причини й генезу того озлоблення, того скрайнього націоналізму, з якого зродився братовбивчий українсько-польський конфлікт 1943-44 років, варто згадати й про криваву осінь 1930-го.

---

³⁸⁵ *Сурма*, жовтень 1930, с. 7.

Наукове видання
Роман Скакун
«ПАЦИФІКАЦІЯ»:
польські репресії 1930 року в Галичині

Науковий редактор
Олег Турій
Редактори
Галина Ференц, Рената Кивелюк
Коректор
Світлана Турій
Художнє оформлення
Андрій Шевченко
Макет і технічна редакція
Ірина Держенець

Підписано до друку 14.08.2012. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Друк офсетний.

ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ
вул. Іл. Свенціцького, 17, м. Львів, 79011
тел./факс: (+38032) 240-94-96
<http://press.ucu.edu.ua>,
e-mail: ucupress@ucu.edu.ua
Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004